

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Bakalářská práce

Jiří Šoukal

Fenomén letních bytů v 1. polovině 20. století

Phenomenon of Summer Apartments in the First Half of 20th Century

Poděkování:

Rád bych vyjádřil poděkování všem, kteří mi pomohli s vypracováním bakalářské práce. Zvláště bych rád poděkoval mému vedoucímu práce Prof. PhDr. Jiřímu Štaifovi CSc. za odborné rady a velkou inspiraci při zpracovávání tématu. Velké díky patří také PhDr. Martinu Francovi, Ph.D., který mi mnohokrát poradil, mnohokrát mě inspiroval a mnohokrát mě usměrnil správným směrem, za což jsem mu nesmírně vděčný. Dále děkuji prof. PhDr. Robertu Kvačkovi CSc., prof. PhDr. Ludě Klusákové CSc. a Mgr. Romanu Kolkovi, kteří mi v průběhu let, kdy jsem psal, poskytli odborné rady. Děkuji také všem mým blízkým, kteří mi umožnili soustředit se na své bádání, největší dík však náleží mé slečně Bc. Silvii Vančurové, bez jejíž pomoci, trpělivosti a lásky bych práci pravděpodobně nikdy nedokončil.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Husinci dne 25. 7. 2011

.....

Anotace:

Bakalářská práce je věnována fenoménu letních v bytů v 1. polovině 20. století se zvláštním zřetelem na obec Senohraby, které posloužily pro několik sond k danému tématu. Její snahou je ukázat možné způsoby vyžití letních hostů ve svých letních letoviscích. Konkrétně se soustřeďuje na blízké okolí Prahy, které se vyvíjelo do jisté míry specificky díky blízkosti k hlavnímu městu. Významná část práce se zabývá otázkou, jaké vrstvy obyvatelstva navštěvovaly letní byty. k tomu byl využit příklad obce Senohraby. Práce by ráda připomněla některé aspekty života těsně před 1. světovou válkou a během 1. republiky.

Summary:

This work is dedicated to phenomenon of summer apartments in the 1st half of 20th century, especially to village Senohraby, which was used mainly as an example. This work tries to show means of spending free time in summer resorts and means of entertainment specifically in the surroundings of Prague, because of it's nearness to capital city. Important part of this work is dedicated to question, what sorts of guests were spending times in this summer resorts. And this work also wants to show some aspects of life before First World War and during 1st republic in Czechoslovakia.

Klíčová slova: letní byty, letovisko, Senohraby, 1. polovina 20. století, dějiny každodennosti, střední třída

Key words: summer apartments, summer resort, Senohraby, The First Half of the 20th Century, history of everyday life, middle class

OBSAH

Úvod.....	6
1. Prameny a literatura.....	8
2. Pojmy.....	11
2.1. Letní byt.....	11
2.2. Letní hosté.....	13
2.3. Letovisko a jeho charakteristika.....	14
2.3.1. Pojem letovisko.....	14
2.3.2. Typ obce.....	15
2.3.3. Oblasti letních sídel.....	16
2.3.4. Infrastruktura letoviska.....	17
2.3.5. Krajina letoviska.....	18
2.3.6. Pověst letoviska.....	19
2.3.7. Pojem „villegiatura“.....	19
2.3.8. Letoviska v okolí Praha – předpoklady vzniku.....	20
3. Periodizace.....	29
3.1. Šedesátá léta 19. století.....	30
3.2. Sedmdesátá a osmdesátá léta 19. století.....	31
3.3. Devadesátá léta a přelom století	32
3.4. Před vypuknutím 1. světové války	33
3.5. První světová válka 1914–1918.....	34
3.6. První republika.....	34
3.7. Druhá republika a Protektorát.....	38
3.8. Po roce 1945.....	38
4. Každodenní život na letním bytě a jeho reflexe ve společnosti.....	40
4.1. Stravování.....	43
4.2. Hygiena.....	47
4.3. Ceny.....	50
5. Senohraby.....	53
5.1. Senohraby od vzniku letoviska do roku 1918.....	53
5.2. Senohraby za první republiky.....	59
6. Společenské rozvrstvení.....	64
6.1. Středostavovská společnost v Senohrabech.....	66
7. Závěr	81
8. Seznam pramenů a literatury.....	83
9. Přílohy.....	88

Úvod

Není pochyb o tom, že dovolená, změna prostředí alespoň na několik dní v roce, rekreace a odpočinek od celoročního každodenního shonu jsou v moderní době velmi významnou součástí lidského života. O to podnětnější je si uvědomit, že forma trávení takového volného času nebyla vždy stejná a měla řadu různých podob, které prošly svým vlastním vývojem. Jednou z těchto forem trávení volného času, která se větší míře a ve své moderní podobě objevila v průběhu 19. století, jsem se zabýval ve své předkládané bakalářské práci. Svůj zájem jsem zaměřil na letních byty, které si od konce 19. století a v průběhu 1. poloviny 20. století získaly velkou oblibu především u středních vrstev a staly se jakýmsi jejich statusovým symbolem. Věnoval jsem se hlavně přípražskému okolí, které, jak se zdá, mělo nejlepší předpoklady k získání stálé a velmi početné klientely letních hostů.

V obecnějších úvahách v první části práce jsem se soustředil na vysvětlení některých pojmů a jejich charakteristiku, dále na některé předpoklady vzniku letovisek a o zachycení některých směrů, kam hosté nejčastěji jezdili na letní byt v okolí Prahy. Nemohl jsem opomenout ani periodizaci vývoje fenoménu v kontextu s ostatními formami trávení volného času, která snad pomůže diferencovat mezi jednotlivými trendy zájmu o letní byty.

Mezi další okruhy témat, které jsem alespoň dílčím způsobem zahrnul do své práce, patřil každodenní život letních hostů. Zvláštní pozornost v rámci každodenního života hostů jsem věnoval poznatkům o stravování na letním bytě a o hygienických poměrech. Bylo by zapotřebí ještě více sond a přípravných analytických studií, které by pomohly objasnit každodennost na letních bytech v celé jejich šíři. Pokusil jsem se proto zprostředkovat alespoň některé, podle mého názoru základní postřehy o každodennosti na letním bytě. Jistě by si však do budoucna zasloužila zpracování i další témata bezprostředně souvající s letním pobytem, jako je například mezigenerační soužití členů rodin, kteří společně tráví dovolenou nebo otázka kriminality spojená s letními pobyty.

Poměrně významnou část práce zahrnují konkrétní údaje týkající se vzniku, vývoje a fungování jednoho z oblíbených letovisek, obce Senohraby, která se nachází 37 kilometrů jihovýchodně od Prahy. Znalost o vzniku, vývoji letoviska a navštěvování letních bytů v Senohrabech sehrála výraznou roli i ve zpracování zmiňovaných obecnějších kapitol, jako byla periodizace nebo každodennost. Na příkladu Senohrab jsem se pokusil ukázat jednotlivé etapy zakládání letních vil, nárůstu zájmu o provozování služeb pro letní hosty i rostoucí zájem o návštěvu letoviska, stejně jako negativní jevy spojené s provozem letoviska a někdy i odmítavé reakce vůči nastoupeným trendům.

Speciální kapitola je pak věnována úvahám nad profesním a sociálním složením letních hostů. Tato kapitola obsahuje kratší analýzu složení letních hostů přímo v Senohrabech, přičemž jsem se snažil o zachycení té vrstvy, která nejčastěji letní byt navštěvovala.

Rád bych prostřednictvím své práce dal podnět k úvahám o fungování společnosti 1. poloviny 20. století z hlediska neformálně vytvářených vztahů ve specifickém prostředí, v tomto případě v prostředí letního bytu. Zároveň v celém procesu utváření letovisek a ve vývoji časem masové formy trávení volného můžeme vidět jisté paralelní prvky k současné situaci, které vyzývají k určitému zamyšlení.

1. Prameny a literatura

Ve své bakalářské práci jsem se věnoval fenoménu letních bytů především v 1. polovině 20. století, kdy patřil pobyt na letním bytě mezi nejpopulárnější formy trávení volného času určité skupiny obyvatelstva. Z důvodu rozsáhlosti tématu bylo nutné práci zaměřit na konkrétní sledovanou lokalitu, což umožnilo vycházet z konkrétních pramenů týkajících se jedné obce, promýšlet v kontextu sledované lokality a zároveň to poskytlo možnost uvažovat na jednom důkladněji zpracovaném příkladu o obecnějších rysech a trendech daného fenoménu. Sondu jsem zaměřil na obec Senohraby nacházející se přes třicet kilometrů jihovýchodně od Prahy, přičemž právě Senohraby jsem volil nejen kvůli příhodnosti pramenů, ale také proto, že se ve sledované době jednalo o velmi známé letní sídlo, které lákalo poměrně slušné množství hostů a mělo tedy potenciál poskytnout řadu informací o letních bytech.

Odborná literatura, která by se věnovala tomuto tématu, se dosud ve větší míře neobjevila. Fenomén byl zmiňován pouze ve větších přehledových pracích, většinou však jen v kratším rozsahu. Četná odborná literatura však byla použita u různých dílčích kapitol v rámci práce. Na tomto místě je se snad záhodno zmínit jen významnější inspirační zdroje, zvláště poměrně často citovanou práci Jana Štemberka *Fenomén cestovního ruchu*, knihu autorů Mileny Lenderové, Tomáše Jiránka a Marie Mackové *Z dějin české každodennosti a publikaci Dvacáté století v Ouběnicích z pera Josefa Petráně*.

Velkou část poznatků jsem čerpal z archivních materiálů. Zde se badatelský zájem soustředil hlavně na obec Senohraby, jejíž fondy jsou uloženy ve Státním okresním archivu Prahy-východ se sídlem v Přemyslení, jehož zaměstnancům jsem vděčný za dobré rady i vstřícné jednání. Nejvýraznějším pramenem pro poměry na letním bytě byly z hlediska archiválií ohlašovací knihy,¹ zatímco k celkovým poměrům v obci a procesu přeměny Senohrab ze zemědělské obce ve známé letovisko posloužila *Kronika obce Senohrab*.² K dílčím poznámkám a k dokreslení situace jsem využil i jiné fondy. Jako pramen ke studiu každodennosti na letním bytě v Senohrabech se neobyčejně vyplatilo projít osobní korespondenci profesora dějin umění Antonína Matějčka v jeho osobním fondu uloženém v Archivu národní galerie v Praze.

¹ Ohlašovací knihy byly vedeny z důvodu zajištění bezpečnosti obce. Jejich podobu určovalo rakouské a později československé zákonodárství. Knihy poskytl řadu informací o jednotlivých hostech nebo rodinách, zvláště o jejich příjezdu, stáří, povolání, náboženství, stálém bydlišti, rodinném stavu atd.

² Na tomto místě je třeba říci, že část kroniky týkající se sledovaného období je psaná jako vzpomínky pamětnice Barbory Krčmářové, další část je pak kompilací zápisů Obecního zastupitelstva a Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví.

Velká část poznatků pochází z dobových časopisů, krásné literatury a z memoárové literatury. Z časopisů jsem využil především časopisy Pestrý týden, Lucerna, Časopis turistů, Práce v domácnosti aj.

V průběhu práce se ukázalo, že velmi výrazným zdrojem informací o každodennosti na letním bytě, ale také o funkci a postavení fenoménu ve společnosti, nabízí dobová krásná literatura. Z toho důvodu jsem se několikrát odvolával právě na texty krásné literatury. Nejvíce jsem čerpal z Poláčkova románu *Michelup a motocykl*, který se v několika kapitolách odehrává přímo na letním bytě. Vynikající pozorovatel Poláček zaznamenal několik postřehů o letních bytech i ve svých jiných dílech, takže jsem citoval i některé jeho další texty. Cenná svědectví však poskytly i knihy Josefa Rodena *Irča a Lexa*³ nebo Jiřího Zhora⁴ *Lichnický notýsek*, který přispěl řadou zajímavých postřehů týkajících se každodennosti hostů a vnímání letních bytů ve společnosti. Využil jsem také části drobnějších prací Eduarda Basse, Ignáta Hermanna, Jiřího Gutha-Jarkovského, divadelní hru Josefa Štolby *Na letním bytě* nebo postřehy z publikované korespondence Karla Čapka. Při svém bádání jsem neopomenul ani dobový český film, ve kterém se rovněž objevilo několik zajímavých zmínek o vnímání fenoménu letních bytů v tehdejší společnosti.

Z memoárů nabídl celou řadu neocenitelných informací vzpomínky Prof. MUDr. Vladimíra Vondráčka, DrSc., který byl sám ve sledované době letním hostem v Senohrabech a pomohl svými postřehy objasnit mnoho konkrétních i obecných otázek. V. Vondráček, významný český psycholog a psychiatr, se ve svých třídílných vzpomínkách zaměřil především na českou společnost a medicínu, přičemž především první díl jeho memoárů patřil mezi jeden z nejdůležitějších zdrojů této práce.

Ze zahraniční literatury jsem se nechal inspirovat publikací Stephena Lovella o ruských dačách, jakýchsi obdobách letních bytů⁵ a v poměrně rozsáhlé německé literatuře jsem pro inspiraci pročetl pouze jednu z kapitol (kapitola *Die Sommerfrische*) publikace Hasso Spodeho.⁶

Jako nevyhnutelné se ukázalo využití encyklopedií a adresářů, které poskytly cenné informace o pojmech a o jednotlivých hostech. Jednalo se o některé díly Ottova slovníku naučného, Masarykova slovníku naučného, Domáciho vševěda a několika adresářů týkajících se obyvatelstva v Praze. Velmi výraznou roli ve srovnávání rozvoje jednotlivých letovisek a

³ vlastním jménem Josef Rebec. Román *Irča a Lexa* byl důležitý především proto, že se některé části děje odehrávají přímo ve sledované lokalitě Senohrab a Hrušova.

⁴ Vlastním jménem Karel Pošva.

⁵ Stephen LOVELL, *Summerfolk. A History of the Dacha 1710–2000*, Ithaca 2003.

⁶ Např. Hasso SPODE, *Wie die Deutschen "Reiseweltmeister" wurden. Eine Einführung in die Tourismusgeschichte*, Erfurt 2003, s. 97–99.

v získávání přehledu o možných směrech zájmu o letní byty sehrály různé dobové průvodce, almanachy apod. Zároveň jsem text doplnil několika údaji ze statistických lexikonů informujících o počtech obyvatel, domů a o jiné vybavenosti letních sídel.

2. Pojmy

2. 1. Letní byt

Pojem letní byt se objevoval již v 19. století.⁷ (Ponechávám stranou předchůdce letních bytů v podobě letních sídel šlechty.) Obliba letních bytů vrcholila v meziválečném Československu. Ukázalo se že vnímání pojmu letní byt dosahovalo veliké šíře. Obecně lze pobyt na letním bytě označit jako formu trávení volného času,⁸ jejíž specifikum spočívalo v přemístění domácnosti do cizího prostředí. V tomto prostředí pak trávila rodina část, někdy i celé letní prázdniny, v některých případech zůstávaly ještě déle.⁹ Na letní byt jezdily celé rodiny, ale mnohdy otec trávil pracovní týden v domácím městě, chodil do zaměstnání, a na letní byt dojížděl za rodinou až na neděli.¹⁰ Tato forma dovolené se týkala většinou středostavovských rodin, přičemž některé z nich si na letní byt vozily i služebné.

Ve sledovaném období se setkáváme s několika typy letních pobytů, které mohly být současníky souhrnně nazývány letní byt. Jednalo se o pobyt ve světničce ve vesnickém stavení, pobyt ve vile určené k letním pobytům a mnohdy rovněž i o ubytování v hotelu nebo ubytování v hostinci, což ale neodpovídá definici letního bytu, jakou používám v této práci. Provozovatel hotelu či hostince musel totiž vlastnit koncesi a řídit se jistými pravidly provozu, hygieny, placením daní, poplatků atd., což jej od provozovatele letního bytu v podobě světničky na statku nebo ve vile podstatně odlišovalo. Navíc se v případě ubytování v hotelu nejednalo o přesun domácnosti s jejím každodenním provozem, protože pobyt v hotelu nastoloval jiný pořádek. I na letním bytě však bylo většinou oddělené zajišťování vaření, jak bude ukázáno níže. Přesto se zdá, že alespoň mezi některými hosty se pojem letní byt zaměňoval i s pobytem v hotelu.¹¹

Na první pohled je zřejmé, že jednotlivé typy ubytování se ve své struktuře lišily. Mezi nejvýznamnější typ letního bytu patřily vily. V dobovém kontextu byla vila chápána jako obytný dům lépe zařízený pro pobyt na venkově, v městech se pak mělo jednat o dům

⁷ Ignát HERMANN, *Ze zlaté Prahy*, Praha 1970, s. 71–76. (Výběr z Hermannových vzpomínek, které vyšly v roce 1924 pod názvem *Před padesáti lety*); Jan NERUDA, *Tak zvaní „luďáci“*, in: *Žertem do pravdy. Sebrané spisy Jana Nerudy*, řada I., díl XXVIII., K. ROŽEK (uspořádal), Praha 1912, s. 39–42 (Text byl poprvé zveřejněn 17. 8. 1862 v časopise *Hlas*).

⁸ Dobře charakterizoval pobyt na letním bytě v jednom ze svých textů Jiří Zhor: „*Letní byt je útulná venkovská světnice, mile začouzená venkovská hospůdka, veselá letňácká restaurace (radio, gramofon, orchestrion) a hlavně společenský život letních hostů, jejich pospolitě besedování po obědech a po večerech, jejich společné výlety a vycházky, jejich společné šoulačky lesem za houbami a – když prší – společné společenské hry*. Jiří ZHOR, *Lichnický notýsek*, Praha 1943, s. 55–61. (Pseudonym Karla Pošvy).

⁹ Srov. dále kapitulu o každodennosti na letním bytě.

¹⁰ Jiří GUTH-JARKOVSKÝ, *Turistický katechismus*, Praha 2003, s. 155. (Původní vydání z roku 1917).

¹¹ Například v románu *Michelup a motocykl* některé postavy bydlí v hotelu a vypráví, jak jde o letní byt. Karel POLÁČEK, *Michelup a motocykl*, Praha 1980, s. 61–62. (Text byl poprvé vydán v roce 1935). Na ubytování v letním bytě také lákaly mnohé hostince.

v zahradní čtvrti obklopený zahradou.¹² Kolísal pravopis, někde se vila psala i s dvěma l.¹³ Letohrádek pak bylo podle dobového výkladu letní bydliště určené převážně pro šlechtu.¹⁴ Ottův slovník naučný stavěl v roce 1900 letohrádek na roveň ville. Oba pojmy byly vnímány jako synonyma a měly označovat osamocený obytný dům zřizovaný v zahradách nebo na venkově za účelem letního nebo stálého pobytu nejčastěji pro jednu rodinu. Zajímavě Ottův slovník naučný pojednával též o architektonické stránce letohrádku/villy, když poznamenával, že letohrádek bývá proveden v přísném slohu nebo svojí působivost a malebnost stupňuje použitím staveních prvků jako jsou arkýře, loubí, ochozy, rozčlankování stavby do výšky, výstavba věží nebo věžiček, vikýřů a jezdců a smělá kompozice rozmanitých tvarů.¹⁵ Je patrné, že vily měly být jakousi obdobou šlechtických letohrádků. Hosté mohli být buď přímo vlastníci objektů, anebo se ve vilách pobývalo na způsob hotelu. Často ve vilách pobývali známí nebo příbuzní (totéž se objevuje i v letních bytech na statku), kteří jezdili do vily opakovaně i několik let. Tato situace se však vyskytovala i u ostatních typů pobytů. Mnohem důležitější však bylo, že pobyt ve vile si nemohl dovolit jen tak někdo. Vily byly pojímány buď jako činžovní stavby, kde se už dopředu počítalo s ubytováváním návštěvníků anebo jako privátní letní sídla či rezidence sloužící výlučně rodině majitele a jeho známým.

Oproti vilám se světnička ve statku vyznačovala skromnými podmínkami. Právě proto ji volili hosté spíše méně movití nebo ti, kteří chtěli ušetřit. Ale i v tomto typu letního bytu se hostům nabízel komfort v podobě stravování, pokud se na tom s provozovateli dohodli. Specifikem bylo prostředí domácího hospodářství, které hosty na statku obklopovalo. To mělo své nevýhody v horších hygienických podmínkách a v nedostatku prostoru pro rodinu, zároveň však přitahovalo svou domáckou atmosférou a kontaktem s přírodou.

Nelze opomenout ani hostince, hotely a penzionáty, kam přijíždělo mnoho hostů, kteří následně spoluutvářeli prostředí letoviska. Zároveň je však třeba neustále mít na zřeteli, že jejich provoz se od klasického letního bytu značně odlišoval. Provoz hospod¹⁶ se primárně orientoval na denní hosty a poskytnutí ubytování na více dní bylo až druhotnou záležitostí, přestože v praxi mohlo provozovateli samo o sobě zajistit vyšší příjem než hoštění denních

¹² Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí, díl VII., Praha 1933, s. 654.

¹³ Masarykův slovník naučný dokonce rozlišoval mezi vilou a villou, přičemž definice vily je uvedena výše a villa měla být u starých Římanů venkovský dvorec jako středisko hospodářství i jako letohrádek. Masarykův slovník naučný, díl VII., s. 657.

¹⁴ Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí, díl IV., Praha 1929, s. 429.

¹⁵ Jindřich FIALKA, heslo *Letohrádek*, Ottův slovník naučný, díl XV., *Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí*, Praha 1900, s. 943.

¹⁶ Hostinská živnost byla od roku 1883 (15. března 1883, č. 39 ř. z., § 15) živnost koncesní, takže pro její provozování musel mít příslušný provozovatel úřední povolení. Koncesí získal provozovatel oprávnění k poskytování noclehu, poskytování pokrmů, výčepu piva, vína a moštu, výčepu drobnému prodeji lihových nápojů, výčepu umělých vín, prodávání kávy, čaje, čokolády a jiných teplých nápojů a občerstvení a provozování dovolených her. Ottův slovník naučný, díl XI., Praha 1897, s. 675.

hostů. Zájezdní hostinec byl specializovaný hostinec, který sloužil pro odpočinek, občerstvení i oddech jak lidí, tak i tažných zvířat při cestování na delší vzdálenosti. Zájezdní hostince disponovaly zpravidla několika pokoji, které využívali jak letní hosté, tak i osoby pobývající krátkodobě v obci z důvodu svého zaměstnání (například kočí).

Hotely se orientovaly na ubytování svých hostů většinou v rozsahu dnů až měsíce,¹⁷ během něhož jim poskytovaly i stravování a případně i kulturní vyžití. Zásadním rozdílem mezi provozováním letních bytů a hotelu bylo držení koncese. Zatímco provozovatel hotelu se bez koncese neobešel, letní byty byly provozovány bez ní. Pensionáty, které měly sloužit především k delšímu ubytování, zprvu fungovaly obdobně jako letní byty bez koncese, ale po určitém rozmachu jejich aktivit, kdy se snižováním délky pobytů z důvodu rostoucí poptávky po ubytování postupně stíral rozdíl mezi hotelem a penzionátem,¹⁸ vydalo ministerstvo obchodu v roce 1922 výnos č. 39682/1922, který jim stanovil koncesní povinnost obdobně jako hotelům.¹⁹ Prakticky po celé sledované období panoval jistý rozpor ve vymezení pojmu hotel a oprávnění jeho užívání. Ve 20. a 30. letech se několikrát objevily snahy pojem upřesnit na základě objektivních kritérií, jako byl počet pokojů nebo nabízený komfort a zohlednit tuto definici i v případě pojmenování jednotlivých podniků. Často totiž docházelo k tomu, že ubytovací zařízení označované za hotely ve skutečnosti byly pouhé hostince, čímž docházelo k matení zákazníků, kteří měli o slibovaném hotelu zcela jinou představu. Pokusy o rozřazení hotelů podle služeb, luxusu a kapacity však po celou dobu první republiky ztroskotávaly a přesnou kategorizaci podle německého vzoru přineslo až vládní nařízení z 13. 6. 1939 č. 194/1939 sb. z. a n. o třídění podniků hostinských živností s oprávněním ubytování cizinců. Je více než příznačné, že k tomuto kroku, který mimo jiné tzv. ubytovacím hostincům náležejícím do nejnižší kategorie zakázal užívat označení hotel, došlo až v období německé okupace.²⁰

2.2 Letní hosté

Zajímavý je již samotný problém názvosloví. Nejčastěji se hovořilo o letních hostech, ale v průběhu doby se vytvořilo i pár lidovějších a mnohdy pejorativnějších pojmenování.

¹⁷ Jedná se o středoevropské pojetí hotelu.

¹⁸ Penzionáty byly po stránce živnostenské rozdělovány na tři typy, pensionáty lázeňské, žákovské a tzv. novodobé. V tomto případě se jednalo o pensionáty lázeňské, soukromé domy a vily, v nichž se pronajímaly hostinské pokoje lázeňským hostům podle situace na jednotlivé dny nebo i na delší dobu. Provozovatel zajišťoval hostům teplé pokrmy, nápoje i občerstvení. ŠTĚDRÝ, heslo *Pensionáty*, in: *Slovník obchodně-technický, účetní a daňový*, díl VI., Josef FUKSA (redaktor), Praha, 1934, s. 668.

¹⁹ Jan ŠTEMBERK, *Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*, Praha 2009, s. 89.

²⁰ *Tamtéž*, s. 106–108.

Eduard Bass v roce 1940 tyto hosty označoval jako „letňásky“, ²¹ Jiří Zhor použil označení „letňák“ ²² a výše zmiňovaný Vladimír Vondráček, ²³ který sám býval v první polovině 20. století často letním hostem, znal termín „lufták“. ²⁴ Pojem „lufták“ se objevil dokonce už v roce 1862 a to ve fejetonu Jana Nerudy Tak zvaní „luftáci“. ²⁵ Mnohem méně se pravděpodobně užívalo slovo „náletník“ nebo slovní spojení „letní kolonista“, která uváděl ve svém textu Ignát Hermann. ²⁶ Další hojně užívané termíny jako turista, skaut, nebo tramp se týkaly jiných lidí a jiného typu trávení volného času, který sice mnohdy měl leccos společného s navštěvováním četných letovisek, ²⁷ ale svou formou se od navštěvování letních bytů a tedy i od „luftáků“ zcela odlišoval. ²⁸ Stejně tak tomu bylo u termínu výletník, který označoval člověka na jednodenním výletě, ale občas se objevil i jako synonymum pro letního hosta.

2.3. Letovisko a jeho charakteristika

2.3.1. Pojem letovisko

Ke slovu letovisko lze jako synonymum přiřadit i slovní spojení letní sídlo. Obě tato označení se hojně objevovala v průvodcích a podobných příručkách, a označovala místo, které se těšilo oblibě letních hostů. Přesto nelze oba pojmy vždy zaměnit. Pojem letovisko označoval pouze lokalitu, kde se letní byty nacházely, zatímco slovní spojení letní sídlo mohlo vedle lokality znamenat i přímo konkrétní sídlo jednotlivce nebo rodiny. V takovém případě se jednalo kupříkladu o vilu.

V dobových slovnících se definice těchto pojmů téměř nevyskytuje. Z toho se dá usuzovat, že žádné vysvětlování nebylo potřeba a společnost přirozeně chápala, co se slovy letovisko nebo letní sídlo myslí. Světlou výjimkou mezi slovníky je Domáci vševěd

²¹ Eduard BASS, *Letňásek v hospodářství*. In: Eduard BASS, *Kázáníčka*. 3. vydání., Praha 1993, s. 107–110. (Text poprvé vyšel samostatně v roce 1940 v Lidových novinách).

²² Jiří ZHOR, *Lichnický notýsek*, s. 55–61.

²³ Vladimír Vondráček (1895–1978), český lékař, internista, farmakolog, endokrinolog, psycholog a psychiatr. Roku 1919 promoval na české lékařské fakultě v Praze. V roce 1938 se stal profesorem farmakologie a lékařské psychologie. V letech 1958–1970 působil jako přednosta psychiatrické kliniky Fakulty všeobecného lékařství Univerzity Karlovy (nyní 1. lékařská fakulta UK). Byl autorem celé řady vědeckých prací, mimo jiné i monografií *Farmakologie duše* (1935), *Vnímání* (1949), *Hodnocení a jeho poruchy z hlediska psychiatrie* (1964) a *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie* (1968). Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl III., (Q – Ž), Praha, Litomyšl 1999, s. 458.

²⁴ Vladimír VONDRAČEK, *Lékař vzpomíná (1895–1920)*, 2. vydání, Praha 1978, s. 139–159.

²⁵ Jan NERUDA, *Tak zvaní „luftáci“*, s. 39–42.

²⁶ Ignát HERMANN, *Ze zlaté Prahy*, s. 71–76.

²⁷ Mnoho turistů prošlo známými letovisky, ale proto ještě nebyli letní hosté ve smyslu letňáka nebo letního kolonisty. Za ty nebyli považováni ani skauti, byť například zrovna v Senohrabech, kde si říkalo Na žlábkách, měli několik chat, kam jezdili.

²⁸ „Letní byt, pravda je asi v očích mnohého dnešního trampa rekreace poněkud pad'ourská a neromantická. Na letním bytě nebývá ve zvyku spát pod širým nebem a kuchtit si na kamenech zbojnickou pečínku. Na letním bytě se nebydlí ve stanech nebo ve srubech, letní byt nečoudí vůněmi táboráku.“ Jiří ZHOR, *Lichnický notýsek*, s. 55–61.

s podtitulem ilustrovaný slovník vědomostí ze všech oborů domácího hospodářství, rodinného a společenského života, ve kterém bylo letoviskům věnováno heslo letní byty s podtitulem letoviska. Heslo vysvětlovalo pojem ve třech významech:

1. místa v létě navštěvovaná, ale ne vždy vybavená potřebnými hostinci, pensionáty apod.

2. úmyslně zřízené kolonie jednoduše zařízených domků se společnými jídelnami a podobnými místnostmi. Jako příklad zde byla uvedena letní kolonie svazu dopravních úředníků v Dánsku.

3. penzionáty a na jejich způsob zřízené domy, zámky apod. pro společné obývání většího počtu rodin nebo osob.²⁹

Jak však bude v následné charakteristice letovisek ukázáno, tento pohled byl poněkud obecný a pro účely této práce bylo nutné charakteristiku letoviska více upřesnit. V rozporu s prvním bodem nebudu označovat všechna místa v létě navštěvovaná jako letoviska, ale mezi právě těmito místy budu rozlišovat, kdy se jedná o letovisko a kdy ne.

Do letovisek se jezdilo v letním období na tzv. letní pobyt nebo na letní byt. Na letní byt jezdily celé rodiny a v principu si s sebou na vymezený letní čas přenášely svoji domácnost. Podle J. Gutha–Jarkovského se letní byt od lázeňského pobytu lišil tím, že na něj jezdila celá rodina, zatímco lázně navštěvovali pouze jednotliví členové rodiny.³⁰ To však úplně tak neplatilo, spíš se dá uvažovat nad tím, že pobyt na letním bytě byl mnohem lépe uzpůsoben k pobytu dětí,³¹ což však neznamenal, že by se v lázních neobjevily.

2.3.2. Typ obce

Zkoumáním almanachů a průvodců po letních, lázeňských a výletních místech se ukazuje, že letními sídly mohly být jak malé nebo větší obce, tak i městyse, menší města nebo osady. Statut lokality (město x osada) nehrál tedy na první pohled roli, ale je zřejmé, že nejoblíbenějšími místy bývaly obce a městyse. Řada obcí se však stala městysem nebo městem až v průběhu svého rozkvětu.

²⁹ *Domáci vševěd. Ilustrovaný slovník vědomostí ze všech oborů domácího hospodářství, rodinného a společenského života*, díl II., Josef KAFKA (redakce), 2. rozšířené vydání, Praha 1925, s. 513.

³⁰ Jiří GUTH-JARKOVSKÝ, *Turistický katechismus*, s. 155.

³¹ S tím kalkulovaly i některé firmy, které nabízely své zboží cíleně pro využití na letní byt, jako tomu bylo v inzerci různých časopisů. V roce 1930 se v časopise *Pestrý týden* například objevila reklama: Něco pro letní byt: „Aby byla rodina s malým děckem soběstačná všude, i kromě domova, dobře se jí hodí tyto přenosné skládací jesle. Jsou v nich upevněny malé necičky z nepromokavého kaučukového plátna s výpustí na dně pro koupání dítěte a nad nimi rám s napjatým plátnem, na němž můžeme dítě osušit a zabalit. V plátěných kapsách jsou po ruce všechny potřebné předměty, jako pudr, vazelina, u koupadla tyčka na osušku. Celé toto zařízení možno složit a lehce přenášet“……. Zařízení se pochopitelně dalo využít na výletě i ve větších lázních, ale důležitý byl kalkul s tím, že nejvíce produkt zabere u rodin s malými dětmi, které se vypraví na letní byt. *Rubrika Inzerce*, *Pestrý týden*, roč. V. (1930), č. 18, s. 23.

Svébytné postavení mezi letovisky měla především lázeňská města nebo městečka, kterých postupem doby přibývalo. O jisté popularitě lázeňských letovisek svědčí i fakt, že lázně byly budovány i v menších obcích s cílem nalákat letní hosty. Byl ale rozdíl mezi běžnými lázněmi, tedy vlastně koupalištěm, a léčebnými lázněmi. V případě lázeňských letovisek je pak třeba ještě rozlišovat jejich národní charakter. Větší lázeňská města jako Karlovy Vary, Teplice, Mariánské Lázně, Františkovy Lázně nebo Jánské Lázně ležela v německých částech země. Jiří Stanislav Guth-Jarkovský,³² šéfredaktor Časopisu turistů a předseda KČT (Klub českých turistů), k tomu dodal ve svém Turistickém katechismu, že „*jejich správy příkře se staví vůči živlu československému*“. O národnostně českých lázních psal, že „*lázně čistě české jsou menšího rázu...*“ a jako příklady uváděl mimo jiné Velichovky (v blízkosti Jaroměře), Potštýn nad Orlicí (dnes Potštejn, leží v blízkosti Rychnova nad Kněžnou), Toušeň (dnes Lázně Toušeň, leží nedaleko Brandýsa nad Labem a relativně blízko Prahy), Sedmihorky-Podháj (nedaleko Turnova), Železnici (v blízkosti Jičína), Sv. Jana pod Skalou (u Berouna), Běloves u Náchoda, Bělohrad (dnes Lázně Bělohrad, leží na Jičínsku), Šternberk u Slaného, Tišnov u Brna, Rožnov pod Radhoštěm aj. Pro tuto práci je důležité konstatování J. S. Gutha-Jarkovského v závěru výčtu jednotlivých lázní, že „*velká část těchto lázní jsou zároveň i letními sídly*.“³³

2.3.3. Oblasti letních sídel

Letní sídla se objevovala prakticky ve všech částech Čech a Moravy, pozdější průvodce popisovaly sídla ze všech oblastí republiky včetně Slovenska. Lze hovořit o několika typech oblastí, kde se letoviska nacházela. Byla to letní sídla, která vznikala v blízkosti velkých měst a jejich klientelu tvořili především obyvatelé daného města. V oblasti Brna to byly třeba Bílovice nad Svitavou, v okolí Plzně se jednalo o Zabělou,³⁴ pro Ostravu sehrála tuto roli obec Ostravice.³⁵ Okolí Prahy, kde došlo patrně ke vzniku největšího počtu letovisek vzhledem k velkému počtu obyvatel a velké koncentraci zajištěných vrstev, bude rozebráno níže.

³² Jiří Stanislav Guth-Jarkovský (1861–1943), doktor filozofie na české části Karlo-Ferdinandovy univerzity, zakládající člen Mezinárodního olympijského výboru a také první předseda Českého olympijského výboru (1896-1929). Po roce 1918 ceremoniářem kanceláře prezidenta republiky. Byl předsedou Klubu československých turistů. Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl I. (A–J), Praha, Litomyšl 1999, s. 388–389.

³³ Jiří GUTH-JARKOVSKÝ, *Turistický katechismus*, s. 125.

³⁴ *Almanach lázeňský republiky Československé*, V. MRÁZEK – A. POHORECKÝ (redakce), Praha 1920, s. 111.

³⁵ Nad'a GORYZCKOVÁ, *Ostravice – rekreační zázemí meziválečného Ostravska*, Zprávy památkové péče, roč. 65 (2005), č. 5, s. 416–421.

Dalšími oblastmi letovisek byla místa vzdálená od velkých center, která nabízela menší kontakt s městem, tedy větší klid, ale zároveň dražší cestovné a mnohdy i složitější spojení z města. Jednalo se zvláště o pohraniční horské oblasti, Českomoravskou vrchovinu, Posázaví, východní Čechy a na Moravě pak o Slovácko.³⁶ Řada z těchto letovisek si získala dobrou pověst a stálou klientelu i přes svou vzdálenost od větších center, např. Česká Kubice, známé letní sídlo na Domažlicku v bezprostřední blízkosti s bavorskou hranicí, Sedmihorky (nedaleko Turnova) nebo Potštejn³⁷ (v blízkosti Rychnova nad Kněžnou). Jak již bylo naznačeno výše, velké množství letních sídel se vyskytovalo ve východních Čechách, což mohlo souviset s rozlišováním oblastí na české a německé. Letoviska s německy mluvící klientelou bude třeba hledat v oblastech s německou většinou, ačkoli ani tam nebylo nemožné, aby zde nevznikl národnostně český pension. To se stalo v 90. letech 19. století právě již ve zmiňované České Kubici na Domažlicku, kde vznikl český pension „Krásnohorská“, jehož majitelka údajně odmítala německé a židovské klienty.³⁸

Velké popularity dosáhly také typicky lázeňská města, která byla spojena jak s léčením, s pobyty na nemocenskou pokladnu, tak i s letním pobytem, který se však týkal spíše movitějších rodin. Zmiňuji je proto jen z toho důvodu, aby bylo patrné, že o nich zde pojednáno nebude, přestože průvodce a almanachy je taktéž označovaly jako letoviska, v jejich případě lázeňská. Jde například o Karlovy Vary, Františkovy Lázně, Poděbrady, Luhačovice nebo Piešťany. Tato práce se bude prvotně zabývat problematikou letovisek v okolí Prahy.

2.3.4. Infrastruktura letoviska

Při charakteristice letního sídla je nutné si stanovit, jaká místa vůbec připadala v úvahu pro to, aby se mohla stát letoviskem. Největší šanci prosadit se měly takové lokality, které byly snadno dostupné. V úvahu tedy přicházely obce, do kterých existovalo spojení po železnici nebo po silnici.³⁹ Vzhledem k dynamickému rozvoji dopravní infrastruktury

³⁶ Jiří GUTH-JAROVSKÝ, *Turistický katechismus*, s. 125–126.

³⁷ Významné letovisko, o kterém vzniklo již odborné pojednání. Helena KOKEŠOVÁ, *Návštěvy univerzitních profesorů v Potštejně*, in: *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference*, Petr KALETA – Lukáš NOVOSAD (Ed.), Praha 2008, s. 156–166; Srv. také TÁŽ, *Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ – Petr KUBÁT a kol., *Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, Jihočeský sborník historický – Supplementum 3., České Budějovice 2009, s. 354–368.

³⁸ Milena LENDEROVÁ - Tomáš JIRÁNEK - Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009, s. 275–276.

³⁹ Vozové cesty do obcí pochopitelně existovaly, ale nemusely být vždy ve vyhovujícím stavu. Vhodné silnice pro automobil vznikaly postupně, často až v posledních letech před první světovou válkou. SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 169–173; SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Husinec, *Obecní úřad Husinec 1873–1944*.

sledovaného období je nutné období rozdělit na několik fází, aby bylo zřejmé, jak se situace měnila. Nejprve byla možná jen doprava vlakem, až v pozdější době se objevovala i doprava automobilem či autobusem, aby se postupně stala významným dopravním prostředkem v cestě na letní byt.⁴⁰ Před příchodem automobilismu a zároveň s ním pochopitelně existovala možnost navštívit letní byt povozem. Přesto však železnice po celé sledované období neztratila výsadní postavení a dopravní trasy vlaku také určily první směry, kde začaly vznikat letoviska. Nezanedbatelným fenoménem také byly výletní parníky, které se objevily především v okolí Prahy, kde se jednalo se o trasy Praha – Mělník a Praha – Štěchovice.

Vedle dopravy, kterou můžeme považovat za jeden z nejdůležitějších předpokladů pro vznik letního sídla, se musely v obcích aspirujících na statut letoviska zřídit i další služby, jako byla například pošta (s telegrafem a později s telefonem). V letoviskách nemohly pochopitelně chybět ani hospody a hotely. Často však tyto jednotlivé charakteristické prvky letoviska vznikaly až v průběhu utváření se obce jako návštěvního místa a byly výrazem rozvoje dané lokality. S růstem obliby letoviska se pak zakládaly říční lázně (pokud se nejednalo již původně o lázeňské město), okrašlovací spolky, sportovní kluby a další instituce.

2.3.5. Krajina letoviska

Důležitým parametrem letovisek byla i okolní krajina. Autor článku O zakládání „letních sídel“, který vyšel v roce 1903 v časopise Zdravý vzduch a lázně, v otázce krajiny tvrdil, že letní sídlo může vzniknout naprosto kdekoli a nezáleží přitom například na léčebných předpokladech místa, ale čistě na vkusu hostů. V zásadě podle něj měla být volena krajina s bujným rostlinstvem, se spoustou zeleně a zahrad. Dále se podle něj letoviska měla nacházet v blízkosti rozlehlých sadů, stále zelenajících luk nebo blízko lesů. Ve svém textu také vyzdvihoval cesty roubené košatým stromořadím. Obhajoval zároveň půvab kopcovitých krajín s říčkou i rovinu a širé lány s rybníkem.⁴¹ Ve svém článku, který byl zaměřen spíše na samotné vybavení bytu, tedy příliš nepomohl určit, jaká krajina byla tou, která hosty „táhla“.

Zdá se však, že v oblibě byly zvláště obce v blízkosti hradu nebo zříceniny, což navozovalo jistou romantickou atmosféru dávných časů. Letoviska tak vznikala v kopcovitém terénu, v romantických zákoutích kopcovité krajiny s vyhlídkami do okolí a v nejlepším případě s lesy, které by návštěvníci mohli navštěvovat a kromě procházek v nich například

⁴⁰ K vývoji automobilismu v první polovině 20. století srov. Jan ŠTEMBERK, *Automobilista v zajištění reality. Vývoj pravidel silničního provozu v českých zemích v první polovině 20. století*, Praha 2008.

⁴¹ M, *O zakládání „letních sídel“*, Zdravý vzduch a lázně. Saisonní list věnovaný zájmům letních sídel a lázní a řízený členy „Sdružení českých lázeňských lékařů“, roč. 1 (1903), č. 1, Praha, s. 18–20.

houbařit apod. Mezi důležité krajinné prvky patřila také řeka, která poskytovala možnost koupání a jiných vodních sportů, a byla předpokladem vzniku říčních lázní. Totéž mohl nabídnout i rybník, vodní nádrž nebo umělé jezírko.

2.3.6. Pověst letoviska

V této práci se také pokusím postihnout něco, co z obyčejných obcí dělalo známé a vyhledávané sídlo, zkrátka něco, čím si daná lokalita hosty získávala. Jednalo se o mýty a pověsti, které se vázaly k místu a činily ho atraktivnějším. Především zpočátku se sázelo na odkazy k dávné minulosti. Později se už všeobecně hovořilo o známých letoviskách (tradiční), které byly patřičně známé i mediálně a to nejen kvůli propagaci v tisku a v průvodcích, ale také díky známým osobnostem, které letovisko pravidelně navštěvovaly. Časopis Pestrý týden dokonce v letních obdobích vedl rubriku, ve které se objevovaly fotografie četných osobností na jejich letní dovolené, kterou nezřídka trávily právě na letním bytě.

Bezpochyby však obrovskou práci na vzniku a rozvoji letoviska odvedly četné regionální osobnosti, ať už jim byl motivem jakýkoli prospěch. Tito lidé byli většinou majitelé pozemků nebo jiných nemovitostí v obci. Právě tyto podnikavci stavěli vily pro potřeby letních hostů nebo zřizovali hotely a aktivně se podíleli i na vzniku lázní, spolků a dalších nezbytných zařízení a lákadel pro letní hosty. I propagace a tvorba pověsti letoviska záležela na jejich umu a způsobu prezentace dané lokality. Mnohdy měli významný podíl na rozvoji i samotní hosté, kteří se podíleli na četných projektech. Zvlášť přispělo, pokud se v obecních záležitostech angažovala nějaká společensky významnější osobnost. Rovněž důležitou roli sehrálo, když si v dané oblasti nějaká významná osobnost zřídila letní sídlo, kolem něhož se pak shromažďovali její kolegové, což vedlo ke koncentraci více hostů a postupné přeměně v letovisko.

2.3.7. Pojem „Villeggiatura“

Slovo villeggiatura (čti viledžatúra) pochází z italštiny a označovalo letní pobyt na venkovském sídle⁴² nebo pouze pobyt na venkově či venkov.⁴³ Pravopis kolísal, slovo se běžně vyskytovalo i s jedním g. Pojem villeggiatura označoval některá známá letoviska v okolí Prahy, která by se s troškou nadsázky dala zařadit mezi top sídla. Pojem použil už Ignát Hermann, ale pouze v souvislosti s dávným privilegiem šlechty cestovat a zřizovat si na venkově letní sídla.⁴⁴ V dostupných průvodcích se slovo villeggiatura jako označení obce,

⁴² *Ottův slovník naučný*, díl XXVI., Praha 1907, s. 703.

⁴³ *Masarykův slovník naučný*, díl VII., s. 658.

⁴⁴ Ignát HERMANN, *Ze zlaté Prahy*, s. 74.

kteřou lze kvalifikovat jako letovisko, objevilo nejspíše poprvé v devadesátých letech 19. století v reakci na tehdejší prudký rozvoj letovisek. V roce 1920 takto byly v Almanachu lázeňském republiky Československé označeny například letoviska Dobřichovice, Senohraby nebo Podbaba u Prahy. Je však otázka, do jaké míry se jednalo jen o náhodu a do jaké míry šlo o cíl zdůraznit odlišnost těchto sídel od jiných. Jiná proslulá sídla již z 19. století, jako byly například Řevnice, Černošice nebo Roztoky, totiž toto označení postrádaly.⁴⁵ To by znamenalo, že se pohled na některá letoviska musel velmi dynamicky proměňovat, protože například Řevnice byly označeny jako villegiatura opět v roce 1929 v knize Sto výletů automobilem po Československu.⁴⁶ To se ale nezdá příliš pravděpodobné, spíše se jednalo o jakési synonymum k pojmu letovisko, které mělo vyjadřovat vyšší stupeň kvality mezi letovisky, ale nebyla přesně stanovena hranice, kdy pojem ještě použít a kdy už ne. Proto se u některých objevoval pravidelně a některých jen občasné. Rozhodně však pojmem villegiatura nemohla být označena kdejaká víska s letním bytem, kterých postupně přibývalo. Termín tak označoval lokality s větší koncentrací letních hostů, pravděpodobně zejména těch s vlastními vilami.

2.3.8. Letoviska v okolí Prahy – předpoklady vzniku

K vymezení lokalit pro letní byt si opět neodpustím citaci z Turistického katechismu, ve kterém stojí: „*K letnímu pobytu zřizeny jsou nejpohodlněji krajiny předem poblíž Prahy, zejména v údolí Vltavy na sever i na jih, pak v údolí Berounky a Sázavy, pak Domažlicko, Turnovsko, poté*“⁴⁷ Jak jsem již předeslal, letovisko muselo splňovat několik předpokladů. Citovaný text Gutha-Jarkovského, který za nejlepší krajiny pro vznik letního bytu považoval údolí Berounky, Sázavy a Vltavy v okolí Prahy, přesně koresponduje s vymezenými podmínkami vzniku letoviska – romantické údolí, řeka, dobré dopravní spojení s městem.

Nejprve se to ukázalo na severním okolí Prahy, které bylo dopravně spojeno s Prahou stavbou železniční tratě Praha – Podmokly. Trať byla uvedena do provozu roku 1851 a vedla podél Vltavy přes Kralupy nad Vltavou, Roudnici nad Labem, Lovosice a Ústí nad Labem s návazností na saské dráhy.⁴⁸ V blízkosti dráhy se pak záhy objevily jedny z prvních

⁴⁵ *Almanach lázeňský republiky Československé*, V. MRÁZEK – A. POHORECKÝ (redakce), s. 50, 51, 89, 99, 100, 102.

⁴⁶ Jiří FOUSTKA, *Sto výletů automobilem po Československu*, Praha 1929, str. 8–9.

⁴⁷ Jiří GUTH-JARKOVSKÝ, *Turistický katechismus*, s. 125.

⁴⁸ Mojmír KREJČÍŘÍK, *Po stopách našich železnic*, Praha, 1991, s. 63–79.

letovisek Pražanů, v Bubenči,⁴⁹ Podhoří (dnes součást Prahy⁵⁰), Podbabě (dnes součást Prahy) a v Roztokách u Prahy. V této oblasti zároveň hrály velkou roli i výletní parníky, které přepravovaly v letních měsících výletníky po Vltavě na trase Praha – Mělník a poté dále až do Děčína.⁵¹ Pravidelná osobní doprava na Vltavě je spojena se jmény Vojtěcha Lanny a Františka Dittricha, kteří v roce 1865 založili Pražskou společnost pro paroplavbu na řece Vltavě. První regulovaný úsek, který vedl jižním směrem z Prahy do Štěchovic, byl zprovozněn v roce 1865.⁵² Severní okolí Prahy se dočkalo lodního spojení (myšleno osobní a výletní) až v roce 1902, kdy byl zahájen provoz na trase Praha-Karlín – Klecany.⁵³ Přesto se nesmazatelně podepsalo na rozvoji vltavského okolí pravidelným turistickým ruchem. Hojně byly navštěvovány především obce Podhoří, kde se nacházely zahradní restaurace a vily, oblíbené výletní sídlo Selc (dnes Sedlec, součást Prahy) a letní sídlo Roztoky. V pozdější době výletní parníky v létě každodenně dojížděly až do zdymadla do Klecánek. Na počátku 20. století, zpravidla v neděli, ve svátek a ve čtvrtek, jezdíval touto trasou velký parník „František Josef“, který mířil až na Mělník a o jeho výjezdech pravidelně informovaly noviny, jak je uvedeno v průvodci z roku 1913.⁵⁴ Neustále je však mít na paměti rozdíl mezi pouhým výletním místem a letoviskem, které se odlišovalo právě možnostmi ubytování a v důsledku toho i se vznikem jakýchsi komunit. Jak se zdá, především v okolí Prahy řada letovisek zároveň plnila i funkci výletních míst, kam Pražané zavítali třeba jen na jedno odpoledne. Velkému zájmu se těšila letoviska a výletní místa v okolí severní dráhy i v období první republiky, ale v průběhu 20. let zájem o říční dopravu již upadal.⁵⁵

Brzy se Pražanům naskytla příležitost relativně rychle a pohodlně navštívit i jižní okolí Prahy. Jihozápadním směrem totiž mířila Česká západní dráha z Prahy do Plzně uvedená do provozu roku 1863⁵⁶ a nabídla Pražanům možnost vycestovat do nedalekých obcí za městem. V úvahu pro vznik letoviska tak přicházela místa jako Chuchle, Radotín, Černošice,

⁴⁹ Ignát Herman ve své knize *Ze zlaté Prahy* uvádí, že již v šedesátých letech 19. století vznikala v Bubenči vilová a zahradní čtvrť, která byla obydlená hlavně Němci. Naznačuje také, že Němci budovali letní sídla dříve než Češi. Ignát HERMANN, *Ze zlaté Prahy*, s. 74.

⁵⁰ Název pravděpodobně kolísal, Ignát Hermann toto místo nazýval Podhůří, několikrát citovaný průvodce Praha a království České uváděl v roce 1913 název Podhoří.

⁵¹ *Praha a království České. Ilustrovaný průvodce*. Praha 1913, s. 82–84.

⁵² Milan HLAVAČKA, *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*, Praha 1990, s. 128–136.

⁵³ František VICHTA, *Historie pražské paroplavby. Pražská paroplavební společnost*, České Budějovice 2008, s. 34.

⁵⁴ *Praha a království České*, s. 83.

⁵⁵ Jan ŠTEMBERK, *Fenomén cestovního ruchu*, s. 144.

⁵⁶ Milan HLAVAČKA, *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*, s. 73–76.

Mokropsy (od roku 1950 součást Černošic),⁵⁷ Všenory, Dobřichovice, Řevnice, Zadní Třebáň, Karlštejn a Srbsko (Srbsko je po dráze vzdáleno 37 km od Hlavního nádraží v Praze). A nutno dodat, že většina z těchto obcí se skutečně stala hojně navštěvovanými a oblíbenými letními sídly. Není snad třeba ani dodávat, že všechna tato sídla s výjimkou Chuchle ležela u řeky Berounky, velmi příhodné oblasti pro zakládání říčních lázní a letních sídel vůbec. Chuchle, jedno z prvních letních sídel v blízkosti Prahy,⁵⁸ leží na břehu řeky Vltavy a brzy se stala oblíbeným výletním místem Pražanů. Chuchle měla mimo jiné i svou stanici parníků na proslulé výletní trase přes Zbraslav do Štěchovic.⁵⁹

Na rozdíl od těchto dvou oblastí se v severovýchodním okolí Prahy žádné letovisko nevytvořilo⁶⁰ a to přesto, že zde již od roku 1872 existovala vlaková trasa Praha – Čakovice pokračující dále do Neratovic, která vznikla v rámci stavby Turnovsko – kralupsko – pražské dráhy.⁶¹ Důvodem mohla být absence přitažlivého romantického prostředí a též řeky. Rybníky se sice v okolí nacházely, ale zřejmě jejich prostředí nemělo takový potenciál jako Berounka nebo Sázava. Koneckonců ani z pohledu dějinného odkazu předků se Miškovice (dnes součást Prahy), Hovorčovice, Líbeznice nebo Měšice nemohly vyrovnat Roztokům, odkazujícím svojí blízkostí k Levému Hradci k nejstarším dějinám českého národa nebo Černošicím, v jejichž blízkosti se dle pověsti nacházel legendární Kazín.⁶² Z tohoto pohledu byly výjimkou snad jenom Třeboradice, které byly údajně rodištěm kněžny Ludmily. Zřejmě zde také chyběla podnikavá osobnost, která by si dala za cíl vytvořit z těchto míst v severovýchodním okolí Prahy turisticky atraktivní lokalitu, ve které by se letoviska rozvinula. Možnost výletů do této oblasti byla více inzerována až v období 1. republiky.⁶³ Nejvýraznějším důvodem, proč se nakonec tato lokalita nepřeměnila v rekreační oblast, byla pravděpodobně mnohem silnější pozice zemědělců v oblasti, která byla způsobena lepšími podmínkami pro provozování zemědělských hospodářství. Roviny a mírnější svahy se hodily k pěstování zemědělských plodin rozhodně více, než příkré, byť romantické svahy podél

⁵⁷ Oficiální internetové stránky města Černošice. Tomáš HROMÁDKA, *Historie Černošic. Kapitola Rozluky a spojování obce*. (http://www.mestocernosice.cz/mesto/mesto-cernosice/historie-mesta/#historie_mesta), vyhledáno 21. 3. 2011.

⁵⁸ Ignát HERMANN, *Ze zlaté Prahy*, s. 73–74.

⁵⁹ Po Vltavě směrem z Prahy ještě musím zmínit tehdy známé zahradní místo Bráník (dnes taktéž součást Prahy) s četnými vilami a písčitými lázněmi (zřejmě se jednalo o koupaliště). *Praha a království České*, s. 81, 90.

⁶⁰ To neznamená, že by se tam neobjevil žádný letní byt. Neobjevily se však takové míře, aby to poznamenalo charakter oblasti a mohlo se tudíž hovořit o letovisku.

⁶¹ Milan HLAVAČKA, *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*, s. 103–104.

⁶² *Ottův slovník naučný*, díl VI., Praha 1893, s. 631.

⁶³ Jiří FOUSTKA, *Sto výletů automobilem po Československu*, s. 16, 25.

Berounky a jistou roli mohla hrát i bonita půdy.⁶⁴ Vyskytovalo se zde více polností, což se projevilo také na celkově větším počtu velkostatků v oblasti.⁶⁵

Významnější letovisko nevzniklo ani na trase Praha – Nymburk uvedené do provozu roku 1873 jako součást Rakouské severozápadní dráhy.⁶⁶ Dá se předpokládat, že důvody se shodovaly s výše zmíněným problémem Čakovic, Miškovic, Hovorčovic aj. v severovýchodním okolí Prahy. Například v Horních Počernicích, které se nacházely na trati mezi Prahou a Nymburkem, bylo 11 velkostatků, které se pravděpodobně nehodlaly zbavovat půdy ve prospěch rekreační výstavby.⁶⁷ Letní byty se daly snadněji sehnat až v Lysé nad Labem, odkud byla možnost pořádat výlety do okolí Brandýsa nad Labem.⁶⁸ Právě zde, severovýchodně od Prahy, se vyprofilovala příjemná oblast k výletům. K procházkám lákaly staroboleslavské lesy v Polabí a k lázeňskému pobytu bylo možno zajet do nedalekých Lázní Toušeň, kde se nacházely četné vily s letními byty, ozdravovna pro děti a mládež a lázeňský dům. Jako léčebné prostředky se zde používaly lázně slatinné, železité a jodové. Samotný Brandýs byl poměrně zajímavým letoviskem, protože disponoval řadou služeb (možnost sportů, koupaliště, památky, dostupný lékař aj.), a to především díky tomu, že se jednalo o menší město (ve 30. letech 6066 obyvatel). Proto měl poněkud odlišnou historickou, správní i regionální pozici než ostatní sledovaná letoviska.⁶⁹

Výraznější zájem o letní pobyt se neobjevil ani na trase vedoucí do průmyslového Kladna, což pravděpodobně způsobilo obdobné zaměření regionu. Vlak mířící ze Smíchova na Kladno projížděl katastry obcí Hostivice, Jeneč a nedaleko Hostouně, kde obdobně

⁶⁴ Podle Tereziánského katastru, který stanovil 8 bonitních tříd, přičemž půda 1. třídy byla nejkvalitnější a 8. třída nejméně kvalitní, se tato oblast pohybovala v solidním průměru tříd 4 až 5, s výjimkou Satalic, které jediné disponovaly horší půdou bonitní třídy 7. Třída 4 znamenala, že se čtyřiapůlkrát převýšila úroda množství zasetého obilí, třída 5 znamenala převýšení pouze čtyřikrát a třída 7 jen třikrát. V době zakládání letovisek už samozřejmě bylo zemědělství na zcela jiné úrovni, ale pro představu rozdílu mezi sledovanými oblastmi by to mohlo postačit. Například oblast letovisek při vlakové trase z Prahy na Benešov (Mnichovice, Senohraby, Mirošovice) byla ohodnocena většinou třídou 7, což je poměrně výmluvné. Oblíbená letoviska Černošice a Řevnice se sice držely na bonitní třídě 5, zde však podnikavý duch stavitelů vil nad hospodáři zvítězil. Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL, *Tereziánský katastr český*, svazek I., Rustikál (kraje A–CH), Praha 1964, s. 16, 68; Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL, *Tereziánský katastr český*, svazek II., Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966, s. 56, 66, 68, 80.

⁶⁵ Jen v samotných Letňanách fungovalo k roku 1900 celkem dvanáct velkostatků, které měly konkurenci v dalších třech v sousedních Čakovcích, další čtyři se nacházely v nedalekých Kbelech, čtyři byly i v Miškovcích a dokonce šest v Třeboradicích. O kus dál hospodařilo jedenáct velkostatků se sídlem v Líbeznicích. Směrem blíže k Praze zase tehdy bylo pět velkostatků v Satalicích. V oblasti tak zcela převažovaly zájmy zemědělců nad rekreační výstavbou. Navíc ještě blíže ku Praze podél železniční tratě se už nacházely průmyslové Vysočany, které jen těžko mohly lákat k letnímu pobytu. *Lexikon obcí pro Čechy*, díl I., zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1900, Vídeň 1904, s. 351–355.

⁶⁶ Milan HLAVÁČKA, *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*, s. 103–104.

⁶⁷ *Lexikon obcí pro Čechy*, díl I., s. 353.

⁶⁸ Rudolf MÁŠA, *Široké okolí Prahy*, in: Jan KAMENICKÝ, *Okolí Prahy*, Praha 1939, s. 186–190.

⁶⁹ Tamtéž, s. 186–190.

hospodařilo velké množství velkostatků,⁷⁰ přestože bonita půdy zde nepatřila k nejkvalitnějším.⁷¹ Blízkost průmyslového města pak už pravděpodobně nelákala k letním pobytům, z cílů výletů snad lze připomenout jen Unhošť, odkud to bylo 8 km do letoviska Bratrovice, které se však zdaleka nemohlo rovnat významným letoviskům na Berounce.⁷²

Naopak velmi podobný vývoj vzniku letovisek, jako se objevil na trasách České západní dráhy a Severní státní dráhy, se lze zaznamenat i na železniční trati mezi Prahou a Benešovem, kde se nacházely později více či méně známé rekreační obce, jako byly Říčany, Světlava, Stránčice, Mnichovice, Mirošovice, Senohraby nebo Čerčany. V souvislosti s tímto jihovýchodním okolím Prahy je zajímavá poznámka J. Gutha-Jarkovského, podle které Pražané, lyžaři a sánkaři, kteří brali za vděk i mírnější zimní přírodu, jezdili za zimními radovánkami právě do Říčan a Mnichovic.⁷³ Zmiňovaná kopcovitá krajina pozvolna přecházející v Posázaví se brzy stala oblíbenou oblastí letních hostů a v pozdějším období i trampů. Přesto můžeme hovořit o trochu opožděnějším vývoji než např. v letoviskách okolo Berounky, což bylo způsobeno právě v důsledku pozdějšího zavedení vlaku. Dráha sem byla uvedena do provozu v roce 1871,⁷⁴ přičemž se jednalo jen o jednokolejku, ale jednotlivé menší zastávky vznikly až později. Jedno z těchto sídel, Senohraby, se pokusím ve své práci uchopit jako vzorek ze všech těchto letovisek a prozkoumat je podrobněji. Nesmím také zapomenout upozornit na blízké Posázaví, které se těšilo zvláště za první republiky velké popularity mezi letními hosty. Na tuto oblast bylo napsáno tehdejšími současníky nesčetné průvodců, které doporučovaly desítky míst k trávení letního času, k procházkám, k táboření i k přebývání na letním bytě. Zmíním alespoň orientačně některé z nich, aniž bych si dělal ambici uvést ty nejslavnější nebo nejnavštěvovanější. V Posázaví tak letní host mohl navštívit letoviska jako byly Čerčany, Lštění, Pyšely, Kácov, Rataje nad Sázavou nebo Český Šternberk.

Předpoklady pro vznik letoviska však neutvářely jen železniční tratě nebo trasy výletních parníků v kombinaci s romantickou krajinou. V pozdější době s rozšířením automobilismu vznikla možnost navštívit i oblasti, které se nenacházely v blízkosti železnice. Velmi ilustrativní je příklad obce Jevany, která leží v blízkosti Kostelce nad Černými lesy. Právě zde sehrál automobilismus vedle dalších aspektů poměrně zásadní roli v přeměně obce

⁷⁰ V Hostivících hospodařilo šest velkostatků, v Jenči deset a v Hostouni dokonce devatenáct. *Lexikon obcí pro Čechy*, díl I., s. 365–367.

⁷¹ V Hostouni měli bonitní třídu 6, tedy že se třiapůlkrát převýšila úroda zasetého obilí, což na stuonici od 1 do 8, kde 1 byla nejlepší, patřilo k těm horším. Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL, *Tereziánský katastr český*, svazek II., s. 286.

⁷² Rudolf MÁŠA, *Široké okolí Prahy*, s. 156–158.

⁷³ Jiří GUTH-JARKOVSKÝ, *Turistický katechismus*, s. 126.

⁷⁴ Mojmír KREJČÍŘÍK, *Po stopách našich železnic*, s. 264.

v letovisko. Automobily se objevovaly již před první světovou válkou, ale teprve na přelomu 20. a 30. let se začaly více šířit.⁷⁵ Roku 1895, kdy již v Senohrabech, Černošicích nebo Řevnicích dávno vznikaly vilové kolonie, se můžeme v Časopise turistů dočíst: „*Některé vsutku suchopárné, bídné vesnice jsou letními hosty přecpány, a tady – Jevany, tak příjemný malebný koutek země, nedaleko Prahy – jakoby to vzdáleno bylo kraj světa.*“⁷⁶ Přitom se nedá říct, že by Jevany patřily mezi malé a zapadlé vesničky, o které by nikdo neměl ani tušení, při sčítání obyvatel z roku 1890 měly 271 obyvatel a 45 domů.⁷⁷ S postupnou motorizací zájem o Jevany sílil. V Almanachu lázeňském republiky Československé z roku 1920 už byly Jevany uváděny jako letní sídlo v černokosteleckých lesích, jehož lákadlem jsou i říční a rybníční koupele.⁷⁸ O pár let později jim byla věnována kapitola v knize Sto výletů automobilem po Československu, ve které autor mimo jiné k popisu Jevan napsal: „*Dnešní generace už ani nepochopí a nepozná jejich plnou krásu, která byla hlavně v jejich osamocení a neporušenosti. Jevany se rapidně začínají měnit ve vyhledávané letní sídlo, což znamená konec jejich krásné existence, konec kouzla rybníků, schovaných v lesích, konec ticha a odloučenosti od světa. Využijte ještě krátkého času, než se stanou druhými Černošicemi a rychle do Jevan.*“⁷⁹ Jevany se během 20 až 30 let proměnily k nepoznání, stalo se z nich vyhledávané letní sídlo, které nesmělo chybět v žádném průvodci po českých letoviscích. V knize Sto výletů automobilem po Československu bylo výletníkům doporučováno nejen koupání, ale i krásné lesy protkané řadou potůčků a romantických zákoutí v okolí Jevan. Místní rybník obklopovaly pláže a letní hosté, kteří zde pobývaly buď u soukromých provozovatelů letních bytů nebo v hotelích U Novotných nebo Wagner, měli údajně k dispozici sporty všeho druhu. Ne nadarmo byly asi Jevany označovány jako letovisko i pro velmi náročné. Oproti starším letoviskům přilehlých železnici těžilo letovisko především z autobusové dopravy, která jí ve 30. letech spojovala s Prahou.⁸⁰ Za jakýsi dobový vrchol v propagaci a medializaci Jevan můžeme považovat film Dva týdny štěstí režiséra Vladimíra Slavínského z roku 1940, ve kterém nepřiliš majetná dívka v podání Adiny Mandlové zvítězí v novinové anketě, ve které je hlavní výhra dva týdny dovolené v luxusním hotelu. Film byl točen přímo v Jevanech, ve filmu se však objevily pod názvem „Děvany“.⁸¹

⁷⁵ Jan ŠTEMBERK, Automobilista v zajetí reality, s. 13–25.

⁷⁶ Dr. H., V Jevanském údolí, Časopis turistů, roč. VII. (1895), č. 3, s. 82.

⁷⁷ Ottův slovník naučný, díl XIII., Praha 1898, s. 303.

⁷⁸ Almanach lázeňský republiky Československé., V. MRÁZEK – A. POHORECKÝ (redakce), s. 65.

⁷⁹ Jiří FOUSTKA, Sto výletů automobilem po Československu, s. 16, 17.

⁸⁰ Jednalo se autobusovou linku číslo 1010 Praha-Uhřetěves-Kolovraty, Louňovice-Jevany, Kostelec nad Černými lesy. Rudolf MÁŠA, Široké okolí Prahy, s. 48–50.

⁸¹ Blažena URGOŠÍKOVÁ - Eva URBANOVÁ, Český hraný film, díl II. (1930–1945), Praha 1998, s. 85–86.

Zatímco Jevany se staly symbolem masivního zájmu o letní pobyty v první a do značné míry i druhé polovině 20. století, mnohá sídla se dočkala svého rozkvětu již v druhé polovině 19. století, jako tomu bylo například v případě Roztok nad Vltavou. Ty se nejprve dostaly do povědomí Pražanů v souvislosti s rozvojem nedělních výletů po okolí Prahy. Velkou měrou k tomu přispěla především popularita letní zahradní restaurace V Háji, postavená Josefem Lederem⁸² a možnost navštívit Roztoky vlakem (dráha od roku 1851) a později i parníkem. Popularita Roztok následně vedla k zakládání četných letohrádků a vil, které se staly letním domovem řady čelných osobností tehdejšího českého kulturního a politického života, jakými byli například František Ladislav Rieger (1818-1903), František August Brauner (1810-1880),⁸³ Albín Bráf (1851-1912) nebo Bedřich Smetana (1824-1884). Nestaly se však masovým letoviskem jako později Senohraby nebo již zmiňované Jevany, ale spíše se jednalo o populární výletní místo, kde docházelo k budování vil pro soukromé účely tehdejších společenských špiček.⁸⁴ Jejich zásluhou tak v tamním Tichém údolí vznikla řada krásných, honosných a architektonicky cenných vil.⁸⁵

O životě v Roztokách se letmo můžeme dozvědět i v pamětech Eduarda Baziky, který v Roztokách žil a vykonával funkci šéfa trati v Roztokách v letech 1858 – 1860, než byla tato funkce zrušena a on odešel do Podmokel (dnes součást Děčína). Bazika si všímal častého příjezdu Pražanů do Roztok a dokonce zaznamenal v souvislosti s nimi zajímavý fenomén v podobě rybaření. Zároveň měl však jako místní obyvatel jiné zájmy než mnozí nedělní hosté a jeho svědectví tak má bohužel jen minimální význam.⁸⁶ Rozkvět Roztok jako výletního místa byl spojen také se zmiňovanou výletní lodní dopravou.⁸⁷ Na počátku 20. století již mohl Ottův slovník naučný konstatovat, že v městečku se nalézají četnická stanice, pošta, telegraf, telefon, stanice paroplavby, vlaková stanice a četné vily. Vedle toho se však v městečku nacházela i továrna na extrakty z barevných dřev a na zeměkoule, cihelna, olejna, mlýn, pivovar a nedaleko i vojenská prachárna, což rozhodně nepůsobilo jako lákadlo pro letní hosty. Počet obyvatel dosahoval v roce 1890 téměř k jednomu tisíci obyvatel (970 Čechů a 24

⁸² Tomáš DVOŘÁK, *Pražské výletní restaurace*, Praha 2010, s. 84–89.

⁸³ V Roztokách zakoupil mlýn pravděpodobně v roce 1862. V devadesátých letech pak Braunerova rodina část mlýnu po nezbytných úpravách pronajímala letním hostům. Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Macková, Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 275–276.

⁸⁴ Pravděpodobně k tomu docházelo i v ostatních letoviskách, ovšem v menší míře a pravděpodobně i na nižších úrovních.

⁸⁵ Tomáš DVOŘÁK, *Pražské výletní restaurace*, s. 84–89.

⁸⁶ „Společnost roztocká sestávala z pana faráře Veverky (.....) se sestrou, ředitele továrny Rotta, chefa stanice Němečka, hospod. správce a lesního, v neděli přišla buržoasie z Prahy a panoval tenkrát v Roztokách velký rybářský sport, kdo měl ruce měl v ní prut s udicí! Kudláček, Römisch (?), Kornová, Grillo. Köppl a jiní byli stále hosti nedělní. Chodívali jsme do chatrné restaurace 'Ptáka'. Archiv Národního technického muzea, fond Pozůstalost Eduarda Baziky. Eduard BAZIKA, *Mé paměti*, díl I., s. 61–63 rkp.

⁸⁷ Těsně před 1. světovou válkou zajišťovala Pražská společnost pro paroplavbu na Vltavě a Labi každodenní spojení. *Praha a království České*. s. 12.

Němců).⁸⁸ Roztoky tedy můžeme vnímat jako jedno z prvních letovisek, které splnilo podmínku dosažitelnosti díky železničnímu spojení a paroplavbě a atraktivitu v podobě romantického údolí nabízejícího jeho návštěvníkům klid a díky oblíbené restauraci také kulturního vyžití.

I za první republiky zůstávaly Roztoky oblíbeným letoviskem, ale hlavně výletním místem. Mnoho Pražanů je navštěvovalo zvláště v době rozkvětu třešní, protože celé městečko bylo obklopeno rozsáhlými třešňovými sady. Z příjezdů nedělních výletníků profitovalo množství restaurací, z nichž jedna dokonce nabízela exotiku v podobě japonské kuchyně.⁸⁹

Roztoky prošly ranou fází výletního místa zaměřeného na českou klientelu, kterým zůstávaly i v období první republiky a zároveň se rozvinuly v oblíbené, ale do jisté míry uzavřené letovisko pro honoraci. O jistém diskrétním prostředí svědčí i skutečnost, že zde v době první republiky fungoval i hodinový hotel.⁹⁰

Příkladem, obce, kterou nejvíce poznamenalo právě zavedení železnice, jsou Černošice, které se obdobně jako Jevany vyvinuly z malé vesničky ve známé a populární letovisko. Letní sídlo na okraji rozsáhlých lesů na dolním toku Berounky v okrese Zbraslav těžilo především ze své výhodné polohy na železniční trase Praha – Zdice – Plzeň, která vznikla již v roce 1862.⁹¹ Obec se skládala z místních částí Horní Černošice (217 obyvatel) a Dolní Černošice (115 obyvatel),⁹² které se sloučily v roce 1864, ale v roce 1920 došlo k jejich opětovnému rozdělení.⁹³

Ještě v průběhu 2. poloviny 19. století byla doménou obyvatel Černošic pletení košíků, ale s rostoucím zájmem a místní přírodou, a možnost zde trávit nedělní odpoledne a léto, došlo k postupnému zakládání letních vil, které přerostly v kolonie a k zakládání hotelů a restaurací. Zájem o lokalitu mohl být umocněn ještě faktem, že se v blízkosti obce nacházelo skalisko zvané Kazín, dle pověsti sídlo Kazi, sestry kněžny Libuše⁹⁴ a historii chtivé návštěvníky mohl uspokojovat i starobylý kostelík z doby Přemysla Otakara II. Obrovská změna Černošic a

⁸⁸ *Ottův slovník naučný*, díl XXII., Praha 1904, s. 17.

⁸⁹ Japonskou restauraci a zároveň vilu zvanou Sakura si ve 20. letech nechal postavit spisovatel a cestovatel Joe Hloucha. Rudolf MÁŠA, *Široké okolí Prahy*, s. 172; Tomáš DVOŘÁK, *Pražské výletní restaurace*, s. 88.

⁹⁰ Hodinový hotel se nacházel i v letovisku Všenory, které leží u řeky Berounky mezi Černošicemi a Dobřichovicemi. Milena LENDEROVÁ, *Chytila patrola, aneb prostituce za Rakouska i za republiky*, Praha 2002, s. 71–72.

⁹¹ Mojmir KREJČÍŘÍK, *Po stopách našich železnic*, s. 264.

⁹² Almanach lázeňské republiky Československé, V. MRÁZEK – A. POHORECKÝ (redakce), s. 50.

⁹³ Oficiální internetové stránky města Černošice. Tomáš HROMÁDKA, *Historie Černošic. Kapitola Rozluky a spojování obce* (http://www.mestocernosice.cz/mesto/mesto-cernosice/historie-mesta/#historie_mesta), vyhledáno 21. 3. 2011.

⁹⁴ *Ottův slovník naučný*, díl VI., Praha 1893, s. 631.

jejich okolí byla nepopiratelná,⁹⁵ za první republiky obec nabízela svým návštěvníkům vsutku rozsáhlé možnosti ubytování a trávení volného času. Přímo u nádraží se nacházel známý Hotel Monopol se zahradní restaurací, dále zmiňovaný hotel Kazín, hotel Slánka,⁹⁶ pension Steimar s plovárnou, výletní restaurace Pod lesem s jídelnou a terasou a řada letních bytů. Informace o počtu volných letních bytech poskytoval místní spolek majitelů domů v Horních Černošcích, což svědčilo o spolupráci místních obyvatel při provozování cestovního ruchu v obci. Hosté si mohli vybrat z široké nabídky výletů do malebného okolí a nechyběly ani místní říční lázně.⁹⁷ O dva kilometry dál po železnici směrem k Berounu se nacházely Dolní Mokropsy, dnes již součást Černošic, kde bylo koupaliště, jez a tenisové hřiště a kolonie víkendových chat. Obě obce dohromady tak tvořily poměrně zajímavou nabídku služeb pro letní návštěvníky.⁹⁸

⁹⁵ „Černošice na západní dráze za Radotínem byly před půl stoletím pramalou osadou, kde byla zastávka jen pro nedělní a sváteční vlaky odpolední, a výletníky vítala tam jen nízká přízemní hospoda 'Slánka' nedaleko stanice. Dnes je tam podél trati celé nové městečko vil a domků, které vzniklo teprve za posledních třicet let,“ psal v roce 1924 Ignát Hermann o Černošicích, které se v průběhu doby staly doslova ikonou přípražských letovisek. Ignát HERMANN, *Ze zlaté Prahy*, s. 73–74.

⁹⁶ Tomáš DVOŘÁK, *Pražské výletní restaurace*, s. 150.

⁹⁷ Rudolf MÁŠA, *Široké okolí Prahy*, s. 117–118.

⁹⁸ *Tamtéž*, s. 118–119.

3. Periodizace

Při periodizaci zkoumaného fenoménu činí již od začátku jisté obtíže fakt, že jeho vnímání se v průběhu sledovaných let měnilo. Bylo proto nutno velmi pečlivě zvažovat jednotlivé zprávy o „ježdění na venek“, které v některých obdobích a některých kontextech nemusely znamenat vyjetí na letní byt, ale pouze na výlet. Po četných úvahách jsem se proto rozhodl i tento jev v rámci kapitoly týkající se periodizace zmínit, aby bylo zjevnější, do jaké míry bylo ježdění na výlet předchůdcem ježdění na letní byt a do jaké míry souběžný fenomén, který se však zároveň dotýkal stejných lidí, stejných vrstev a stejných oblastí. Podobný problém působilo i lázeňství, které se objevovalo již v době předbřeznové a zlatý věk zažívalo v období těsně před první světovou válkou. Lázeňství se sice jednoznačně od ježdění na letní byt odlišovalo, ale zároveň se mu stávalo jakýmsi vzorem.

Pro dobu 20. století se ukázalo nutné brát v úvahu i jiné fenomény trávení volného času, jako byl například tramping, který působil jako protipól a zároveň částečně jako konkurenční způsob vyžití. Proto jsem při promýšlení a členění fenoménu letních bytů na časové úseky musel brát v potaz rozvoj trampingu v českých zemích a v neposlední řadě také turismu, který se záhy začal od prostého ježdění na výlety institucionálně odlišovat.

Jistou potíž také působil rozdíl v zasažení jednotlivých oblastí daným jevem, tedy jakési „zpoždování“. Nebudu se proto snažit periodizovat jev na rozsáhlejší území na úrovni zemí v rámci monarchie nebo republiky, ale jen v okolí Prahy, přestože pro mě zároveň bude nevyhnutelné odkázat i na příklady z jiných oblastí.

Odjet na léto na venkov nebyla žádná novinka. U šlechty se tento zvyk objevil již v raném novověku a podržela si ho až do hromadného přesunu majetku v poválečném období, ale kvalitativní změna nastala v průběhu 19. století, kdy nově se utvářející občanská společnost začala kopírovat šlechtické vzory a zřizovat si letní příbytky, vily a podnikat výlety do přírody. Přebírání šlechtického modelu však nebylo a ani nemohlo být shodné s předlohou. Roli hrála finanční stránka věci, která rozhodovala o tom, kdo si letní pobyt může dovolit a to jak z hlediska zaplacení samotného místa k pobytu, udržování nemovitosti, tak i zaplacení dopravy, jejíž postupný rozvoj zpřístupňoval stále nové lokality.

Ve zkratce se proto pokusím načrtnout několik vývojových fází, které se mohly navzájem překrývat a navíc křížit i s vývojem jiných volnočasových aktivit, které jsem jmenoval již výše.

Zmínky o letních bytech zaznamenal ve svém díle už historik Prahy Antonína Novotného.⁹⁹ Bohužel jeho práce věnovaná Praze v letech 1820–1850 postrádá odkazy na prameny a uváděné skutečnosti tudíž nelze zcela podložit. To je obrovská škoda, neboť autor k problematice přispívá řadou zajímavých informací. Upozornil, že Pražané odkaziva vlastnili vinice za branou města, kde mívali i světničky k přespání. Bohatnoucí majitelé vinic poté tyto budovy přeměňovali v lepší domky a pronajímali je zájemcům o rekreaci, přestože se jednalo ve své podstatě o hospodářská zařízení.¹⁰⁰

Dále například uvádí zajímavou skutečnost, že jedním z důvodů, proč Pražané začali vyjíždět na letní byty, byly „smradlavé žumpy“ v teplém letním období, které jim v městě otravovaly život. Odkazuje také na některé první lokality s letními byty (Bertramka, Císařský mlýn v Bubenči). Pozvolna se také začaly objevovat vyjížďky do drahých západočeských lázní a rekreace ve Šternberku, Chuchli a okolo Hrubé skály.¹⁰¹ Totéž platí i o výletech do přírody, i když se dá předpokládat přeci jen větší návštěvnost míst v okolí Prahy, jak to mimo jiné zaznamenal Eduard Bazika ve svých pamětech, který upozorňoval, že v závěru 50. let jezdila o nedělích buržoazie na výlety do Roztok.¹⁰²

Tento druh trávení volného času se však týkal ještě poměrně malé skupiny obyvatelstva. Jen výjimkou pak byly vyjížďky do ciziny, které se týkaly pouze vskutku movitých rodin nebo osob, které navíc ještě měly potřebnou motivaci k vyjetí do neznámé ciziny.¹⁰³

3.1. Šedesátá léta 19. století

V roce 1862 věnoval luftákům jeden ze svých fejetonů i Jan Neruda, což svědčí o tom, že fenomén mezi Pražany již zapustil své kořeny.¹⁰⁴

Zdá se velmi pravděpodobné, že nejprve se vyjíždění za Prahu objevilo u pražských Němců, kteří směřovali především do Bubenče a až v 70. letech je začali v hojně míře napodobovat Češi. Alespoň se o tom můžeme dočíst ve vzpomínkách Ignáta Hermanna, který

⁹⁹ Antonín Novotný (1891–1978), kulturní historik pocházející z proslulé pražské patricijské rodiny, badatel o historii Prahy. 1924–30 zástupce ředitele, a 1930–38 ředitel Muzea hl. města Prahy. Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl II., (K – P), Praha, Litomyšl 1999, s. 473.

¹⁰⁰ Antonín NOVOTNÝ, *Praha od A do Z v letech 1820–1850*, kniha I., heslo Byt (letní byty), Praha 2004, s. 111–115.

¹⁰¹ *Tamtéž*, s. 111–115.

¹⁰² Tentýž Bazikův text cituji v této práci již v souvislosti s charakteristikami letovisek v oddílu věnovanému Roztokám. Archiv Národního technického muzea, fond Pozůstalost Eduarda Baziky. Eduard BAZIKA, *Mé paměti*, díl I., s. 61–63 rkp.

¹⁰³ Bohužel nelze přesně říci, jakého okruhu rodin se takové výjezdy týkaly. Ze známějších to byla například rodina Františka Palackého, která pravidelně navštěvovala Nice ve Francii. Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009, s. 228–230.

¹⁰⁴ Jan NERUDA, *Tak zvaní „luftáci“*, s. 39–42.

nejen že zmiňoval vznik vilové a zahradní čtvrti v Bubenči, ale vypočítával i četné důvody, proč zůstávalo české etnikum v tomto směru za pražskými Němci pozadu. Důvody byly vcelku prozaické, Němci ovládali bankovníctví, velký průmysl a velkoobchody, díky čemuž si mohli dovolit stavět vily dříve než většina Čechů. Navíc se zdá, že mnoho i zámožných Čechů a řada obchodníků a živnostníků vzešlých z malých poměrů raději šetřili a z Prahy nevyjížděli. Hermann poznamenává, že v té době ještě Pražané v podvečer vynášely lavice na chodníky z domu a sedávali venku před domem.¹⁰⁵ Zajímavé je v tomto ohledu srovnání s románem Karla Poláčka *Okresní město*, ve kterém autor stejným způsobem popisuje večerní rituál maloměšťáků v zapadlém okresním městě těsně před 1. světovou válkou.¹⁰⁶ Čeští Pražané 60. let se v zrcadle těchto vzpomínek a svědectví jeví ještě jako maloměšťáci.

Rozvoj samotných letovisek mohl nastat až se zájmem návštěvníků, a proto se v 60. letech ještě zřejmě neobjevilo příliš mnoho letovisek a spíše se jen sem tam objevovaly první jednotlivé vily, které pro samotné obce ještě nic neznamenal. Výjimku tvořily německé zahradní čtvrti na způsob Bubenče a kontinuálně pokračoval zájem o nedělní výlety do okolí Prahy, který se zvyšoval s možností využití vyhlídkové paroplavby po Vltavě.

3. 2. Sedmdesátá a osmdesátá léta 19. století

Zlom nastal až v 70. letech, kdy se Pražanům venkov stále více přibližoval díky budování nových železničních spojů a do jisté míry mohla také Praha začít ztrácet výše načrtnutý maloměstský ráz. Opět jsem využil svědectví neúnavného pozorovatele pražské každodennosti, prozaika a novináře Ignáta Hermanna, který ve své knize *Před padesáti lety* psal o tzv. „letních kolonistech“ a nově vznikající proces trávení volného času Pražanů zachytil takto: „*Ach Všenory!*“ *A ponenáhlu tam vyvstávaly jednotlivé vily bohatších průmyslníků, živnostníků a velkoobchodníků. Ojedinelí občané šli ještě o stanici dále a vybudovali si letohrádek v Dobřichovicích, a nejpodnikavější zajížděli až do Řevnic – třicet kilometrů od Prahy. Na druhé straně počali se jednotlivci usazovat v Podbabě, Podhůří, v Roztokách.*“¹⁰⁷

V 80. letech pak docházelo k budování dalších nových letovisek v okolí Prahy a k zakládání mnoha vilových čtvrtí, mimo jiné také v Senohrabech, kterým bude podrobně věnovaná významná část této práce. Za vznikem prvních vil často stály osobnosti s poměrně slušným kapitálem, díky kterému skoupily některé místní pozemky a vybudovaly zárodky

¹⁰⁵ Ignát HERMANN, *Ze zlaté Prahy*, s. 74–75.

¹⁰⁶ Karel POLÁČEK, *Okresní město*, Praha 1994. (Text byl poprvé zveřejněn v Lidových novinách na pokračování v roce 1936, knižně poprvé vydáno v roce 1936).

¹⁰⁷ Ignát HERMANN, *Ze zlaté Prahy*, s. 73–74.

budoucích vilových kolonií. Tyto osobnosti většinou vybudované vily rozprodaly nebo pronajímaly, čímž se jim vracely investiční náklady stavby. V jiných případech zase šlo o stavbu vily pro čistě soukromé účely. Těch však postupem doby přibýlo tolik, že se dalo v následných obdobích rovněž hovořit o vilových koloniích.

Nelze však opomenout, že ve stejné době došlo i k rozvoji turistiky. Turistika a pěší cestování rozhodně nebylo žádnou novinkou, ale právě v 80. letech začal vznikat její organizační rámec. Klub českých turistů byl založen z iniciativy Vojtěcha Náprstka v roce 1888 a krátce na to začal vydávat i svůj měsíčník Časopis turistů. Klub Českých turistů zajišťoval výstavbu turistických ubytoven a označování turistických cest a navazoval tak na dřívější soukromé aktivity nejen svých členů, ale také různých provozovatelů četných zařízení, kteří vycítili v turistických aktivitách hospodářský zisk pro své podniky a zařízení. Turistika byla dokonce vnímána jako jeden z prvků osamostatňující se české národní společnosti.¹⁰⁸

3.3. Devadesátá léta a přelom století

Zvlášť jsem vymezil období 90. let a přelomu století, protože především v této době docházelo k dalšímu kvantitativnímu a kvalitativnímu růstu letních sídel a letovisek a stejně tak rostl i zájem o letní pobyty, o čemž svědčí řada tehdejších textů zabývajících se tematikou letních bytů. Články věnující se letním pobytům se vyskytovaly jak v již zmíněném Časopise turistů nebo například v časopise Zdravý vzduch a lázně a pojednávaly nejen o možnostech pobytů, ale začal v nich být kladen důraz i na hygienické poměry venkova a na kvalitu poskytovaných služeb. Kvalita služeb se v jednotlivých obcích zvyšovala, což můžeme pozorovat třeba na zavádění poštovních úřadů, vzniku nových hospod a restauračních zařízení pro potřeby letních hostů, vznik hotelů a zakládání okrašlovacích spolků, které měly dbát na čistotu obce a podílet se na opravách a vzniku nových cest, silnic, budov apod. Stoupající zájem o letní byty také vedl ke zřizování nejrůznějších obchodů v obcích, které by poskytovaly hostům potřebné zboží (řezník, koloniál atd.). Není však úplně jisté, do jaké míry byly takovéto obchody zřizovány v přímé návaznosti na výskyt letních hostů.

Nový rozměr letoviska vytvořily bezpochyby místní říční lázně, které začaly v některých letoviskách ve velké míře vznikat právě v devadesátých letech nebo na začátku nového století a souvisely se zvyšujícími se požadavky na hygienu. Zakládání lázní, někdy pouze ve významu koupališť, jindy jako zařízení využívajících léčebných zřídél, souviselo

¹⁰⁸ Milena LENDEROVÁ - Tomáš JIRÁNEK - Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 350–351.

s obecným trendem zvyšovat vybavenost lokality.¹⁰⁹ Vznikající lázně v okolí Prahy (lázně se objevovaly podobně například i ve východních Čechách nebo na střední Moravě) lákaly české méně zámožné rodiny, aby pobýly na čerstvém zdravém venkovském vzduchu a dopřály si odpočinku za menší peníz. Řada rodin také usilovala o zprostředkování venkova dětem. To však neznamená, že by pravidelný návštěvník větších lázní nemohl navštívit Dobřichovice, Řevnice nebo Senohraby, pokud požadoval klid, který se jistě v přeplněných lázeňských městech typu Mariánských Lázní nedal očekávat. A navíc je třeba zdůraznit, že řada zámožných rodin vlastnila právě v těchto lokalitách v okolí Prahy své vily. Významným rysem tohoto období byla také jistá nacionalizace letovisek, která mohla souviset se snahou vytvořit české lázeňství.

Souběžně s budováním vil pokračoval i zájem o výlety do blízkého okolí, který trval až do konce sledovaného okolí a pro mnohé rodiny byl nedílnou součástí nedělního odpoledne, přičemž masovost tohoto zájmu v následujících letech rostla především v důsledku zlepšující s životní úrovně nižších sociálních skupin.

3. 4. Před vypuknutím 1. světové války

K zásadnímu zlomu došlo v roce 1905, kdy byl zaveden čtyřiašedesátihodinový nedělní klid v živnostenských a průmyslových podnicích, což mělo vliv na rozvoj sportovních aktivit, pořádání výletů a zvýšený zájem o návštěvu letovisek.¹¹⁰ Neméně významným impulzem pro pobyt mimo město byl o pět let mladší zákon o obchodních pomocnících č. 20/1910 ř. z., který přiznával zaměstnancům ve vyšších službách nárok na placenou dovolenou,¹¹¹ což přispělo ke vzniku nové střední třídy, která již mohla více disponovat volným časem.

Zdá se, že těsně před první světovou válkou si řada letovisek v okolí Prahy držela stálou klientelu a udržovala slušnou úroveň, kterou si vybudovala v devadesátých letech 19. století.

V souvislosti s expanzí českého finančního kapitálu mimo české země a s ní spojeným zasahováním českých podnikatelů do budování infrastruktury cestovního ruchu na jaderském pobřeží¹¹² můžeme hovořit o boomu zahraničních cest a dovolených. Nejznatelněji se to projevilo na Istrii, kde vznikaly nejen české sruby, ale i hotely, restaurace a řada dalších

¹⁰⁹ Karel MAIER, *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938*, Praha 2005, s. 93–96.

¹¹⁰ Jan ŠTEMBERK, *Fenomén cestovního ruchu*, s. 50.

¹¹¹ Milena LENDEROVÁ - Tomáš JIRÁNEK - Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 272–274.

¹¹² K tomu blíže např. Jan HÁJEK *Vývoj peněžní a úvěrové soustavy. Od přelomu století do r. 1914*, in: Ivan JAKUBEC – Zdeněk JINDRA, *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2007, s. 347–362; Jan HÁJEK, *Zahraniční expanze a posilování národního sebevědomí českých bank*. In: František VENCOVSKÝ – Zdeněk JINDRA – Jiří NOVOTNÝ – Karel PŮLPÁN – Petr DVOŘÁK a kolektiv, *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999, s. 173–177.

služeb. Oblíbeným se stalo zvláště letovisko Baška na poloostrově Krk, kde se první Češi objevili už v roce 1909 a již před první světovou válkou se zde stali výsadními hosty.¹¹³

Vedle rozvoje rekreace na letních bytech na přelomu 19. a 20. století se ve stejném období objevovaly také tendence nabídnout dětem a dospívající mládeži organizovanou zábavu, jejichž výsledkem bylo zřizování letních osad. Tento proces pokračoval i v období první republiky.¹¹⁴

3. 5. První světová válka 1914 – 1918

Specifickým obdobím byla léta 1914–1918, kdy probíhala válka. Zhoršená hospodářská situace především v závěru války příliš nepřála rekreacím. Na druhou stranu však mnozí majitelé letovisek mohli využít své domy k tomu, aby se přiblížili k venkovu v době nedostatku potravin, protože přeci jen díky samovýrobě byla na venkově potencionálně menší bída než ve městech. Trvalý přesun na venkov jim také umožnil chovat drobné zvířectvo. Bezprostředně po válce již nutně nemusel být nedostatek letních hostů, přesto je třeba brát v potaz, že zvláště v prvních letech republiky nevyrovnaná hospodářská situace nedovolovala těmto aktivitám plné rozvinutí. Především se mohl objevit problém zásobování letních bytů.

3.6. První republika

První republika s sebou přinesla rozšířený zájem o cestování a rekreaci i do společenských skupin, které na tento luxus dříve nedosáhly. Sociálního zákonodárství mladé republiky (především osmihodinová pracovní doba z roku 1918¹¹⁵ a plošné zavedení placené dovolené pro zaměstnance z roku 1925¹¹⁶), umožňovalo nejen pobyt na letním bytě níže sociálně postaveným lidem, ale vedlo i k rozšíření alternativních forem trávení volného času, skautingu a trampingu. Mezi příznivce těchto hnutí patřili převážně příslušníci mladších generací a nižších sociálních skupin, které buď nemohly nebo nechtěly trávit své volno konformním způsobem. Jak skauting, tak i tramping stavěly především na romantické touze mladých lidí žít v malých skupinách přírodním způsobem života a odtrhnout se od

¹¹³ Ladislav CHRUDINA, Češi a Baška. (<http://www.chorvatsko.cz/tema/baskacesi.html>), vyhledáno 10. 3. 2010. Srv. též Jan ŠTEMBERK – Ivan JAKUBEC, *Češi, Čechoslováci a slovanský jih. Trendy v cestovním ruchu a lázeňství v první polovině dvacátého století*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ – Petr KUBÁT a kol., *Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, Jihočeský sborník historický – Supplementum 3, České Budějovice 2009, s. 251–271.

¹¹⁴ Milena LENDEROVÁ - Tomáš JIRÁNEK - Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 272–274.

¹¹⁵ *Sbírka zákonů a nařízení ČSR*, Zákon č. 91/1918 Sb. o osmihodinové době pracovní.

¹¹⁶ Zákon dokonce výslovně uváděl, že dovolená se udílí zpravidla v období od 1. 5. do 30. 9. Výjimka se vztahovala na sezónní, zvláště zemědělské podniky. Zaměstnanec měl právo na šest dní dovolené za rok a po odpracovaných letech se mu počet dní navyšoval (sedm dní po 10 letech, 8 dní po 15 letech). *Sbírka zákonů a nařízení ČSR*, Zákon č. 67/1925 Sb. o zavedení placené dovolené pro zaměstnance.

každodenního života průmyslových aglomerací. Zatímco skauting se institucionalizoval v podobě svazu Junáků – skautů Československé republiky, který byl založen v roce 1919,¹¹⁷ tramping působil jako živelné hnutí mladých lidí odmítajících jakoukoli kontrolu či finanční podporu ze strany státu. Zvláště ve 20. letech veřejnost přijímala trampy kvůli jejich nespoutanosti často negativně a k jistému posunu začalo docházet až na přelomu 20. a 30. let, kdy se trampování dostalo prostřednictvím propagace filmu a četných známých osobností do módy i mezi střední vrstvy.¹¹⁸

Vliv filmu a dalších tehdejších médií na propagaci jednotlivých možností trávení volného času utvářel další kvalitativní změnu v rozvoji cestovního ruchu, mezi který fenomén letních bytů neoddělitelně patřil. Důvodem zesíleného vlivu médií byl nepochybně vedle technického pokroku (začátek pravidelného rozhlasového vysílání od roku 1923,¹¹⁹ vznik zvukového filmu) fakt, že média mohla prostřednictvím tohoto tématu oslovit mnohem větší část veřejnosti než v minulosti. Množství nabídek na dovolenou se objevovalo i v běžném denním tisku, ať už se jednalo o kratičké inzeráty, nabídky cestovních kanceláří nebo reportáže z domácích či zahraničních letovisek.

Nadále pokračoval i zájem o návštěvu zahraničních destinací, především Jugoslávie (v letech 1918–1929 ještě pod názvem království Srbů, Chorvatů a Slovinců), Itálie a Francie. Z dob Rakouska-Uherska tradičně přetrvával zájem o přímořská letoviska v dnešním Chorvatsku, jako byly Dubrovník, Crikvenica (mořské lázně) nebo Korčula.¹²⁰ Zvláštnímu zájmu se i nadále těšilo zmiňované letovisko Baška, české mořské lázně na ostrově Krku se zcela českým hotelem, kde kromě české obsluhy a české kuchyně působil i český lékař,¹²¹ takže se návštěvníci z Československa mohli v Bašce cítit jako doma.

Z italských lázní byly nabízeny např. Portorose známé dnes jako Portorož. (v současnosti patří Slovinsku). Český penzion bylo možno nalézt i v Itálii. Jmenoval se Aurora a nacházel se v Gradu, letovisku přímořských lázní údajně téměř požitkovými.¹²² Jiří Zhor uvádí, „*že kdo se v letech 1923, 1924, 1925 atd. jen trochu počítal k lepším lidem, trávil své prázdniny v Cannes a v Mentonu a Interlaken (Švýcarsko, pozn. J. Š.) anebo*

¹¹⁷ Ještě v předválečné době seznámil se skautingem především Antonín B. Svojsík, středoškolský profesor, který v té době podnikl několik cest do zahraničí (Velká Británie, USA), napsal knihu *Základy junáctví* (1912), založil první samostatný spolek a velkým dílem se podílel na vzniku skautského hnutí v českých podmínkách. Antonín B. SVOJSÍK, *Skauting*. In: *Československá vlastivěda*, Václav DĚDINA (redakce), svazek X., Osvěta, Praha 1931, s. 612–616.

¹¹⁸ Jan ŠTEMBERK, *Fenomén cestovního ruchu*, s. 240–241.

¹¹⁹ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl I., *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2003, s. 338. (Dotisk druhého upraveného vydání 2005).

¹²⁰ *Dubrovník a okolí*. České slovo. Ústřední orgán Čsl. strany národně socialistické. 2. 6. 1929, nestránkováno.

¹²¹ *Kapesní průvodce po letních sídlech, lázeňských místech a mořských lázních*, roč. XXI., Praha 1928, s. 17–19.

¹²² *Tamtéž*, s. 53–59.

*přínejmenším v Gradu.*¹²³ “ Za pomyslný vrchol luxusu bylo považováno Monte Carlo. Výmluvným svědectvím o prestiži zahraničních dovolených je replika z filmu *Andula vyhrála*. V něm ředitelka klubu T. O. Ž. K (Tenisový oddíl ženského klubu) v podání Anny Steimarové v rozhovoru s ostatními dámami o trávení blížící se dovolené ironicky prohlašuje: „ *No my letos výjimečně pojedeme do Senohrab, protože k moři jezdí kde kdo.*“¹²⁴ Další postava, matka továrníka Hakena, na to reagovala prohlášením, že oni pojedou na letní pobyt do Monte Carla.¹²⁵ Zdálo by se tedy, že se rekreace upnula směrem do zahraničí a domácí letoviska považovaná za nepříliš lukrativní budou skomírat. Opak byl však pravdou. Průvodce po letních sídlech z roku 1928 uváděl 227 rekreačních sídel jenom v Čechách.¹²⁶ Ve vztahu k letním bytům v okolí Prahy je třeba rekreace v zahraničí vnímat jako konkurenci. Tím se posouvala i sociální hranice mezi skupinami, které pravidelně navštěvovaly letní byt. Zatímco někteří si mohli dovolit odjet do ciziny k moři,¹²⁷ jiní jezdili pouze na letní byt v blízkosti hlavního města.¹²⁸

Nedostižnou metou pro přípražská letoviska i nadále zůstávaly proslulé západočeské lázně, které lákaly především movitější zákazníky. Proslulá lázeňská města mimo jiné také participovala na příjezdech zahraničních turistů do Československa, což však z hlediska nabídky letních bytů nehrálo žádnou roli, protože ta se zaměřovala víceméně pouze na domácí zájemce. Silné postavení lázeňství lákající zámožné vrstvy často německého původu však nikterak nemohlo ohrozit provozovatele letních bytů a malých místních říčních lázní specializujících se na poněkud jiný druh zákazníka. Tato situace navíc trvala prakticky již od počátku provozu říčních a klimatických lázní v menších letoviskách na konci 19. století. Přesto se vznikem republiky došlo k jedné výrazné změně. Návštěvníkům se nyní nabízela možnost navštěvovat bez problémů i slovenské lázně, z nichž byla celá řada provozována ve státní režii,¹²⁹ případně neznámá slovenská letoviska. Lákaly nepochybně i méně známé prostory Podkarpatské Rusy. Zároveň je však třeba zdůraznit, že tzv. velké lázně nabízely poněkud odlišný režim pobytu a trávení času od pobývání na venkově a obě tyto formy dovolených a odpočinku mimo domov si v některých věcech zkrátka konkurovat nemohly už z toho prostého důvodu, že se zaměřovaly na jiné požadavky návštěvníků.

¹²³ Jiří ZHOR, *Lichnický notýsek*, S. 36–38.

¹²⁴ Blažena URGOŠÍKOVÁ – Eva URBANOVÁ, *Český hraný film 1930-1945*, díl II., s. 27–28.

¹²⁵ *Tamtéž*, s. 27–28.

¹²⁶ *Kapesní průvodce po letních sídlech, lázeňských místech a mořských lázních*, roč. XXI., s. 60–142.

¹²⁷ Cestování do ciziny a zejména pasové politice se důkladněji věnoval ve své práci Jan Rychlík. Jan RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007, s. 12–25.

¹²⁸ Vycházím z toho, že tato práce je prvotně zaměřena na okolí Prahy. V případě jiných měst návštěvníci samozřejmě směřovali do jejich okolí.

¹²⁹ Jan ŠTEMBERK, *Fenomén cestovního ruchu*, s. 44–48.

V průběhu 20. a 30. let se zvyšovala snaha místních obyvatel profitovat na letních hostech. Navazovalo se přitom na poskytování služeb, které se objevovaly již před válkou. Přibývalo hotelů, restaurací, možností ubytování, možností sportovního vyžití a dalších specifických služeb spojených s místními lázněmi nebo s technickým pokrokem. Mezi nejvýznamnější změny patřila elektrifikace obce, která znamenala pro hosty větší komfort. Místní provozovatelé často neváhali investovat do potřebných inovací, aby přilákali více a více zájemců o letní pobyt, který jim zajišťoval v době sezóny slušnější přísun financí a svým způsobem se stávali závislí na nepředvídatelných faktorech ovlivňujících sezónní návštěvu letoviska. Mezi ně se řadilo především nevyzpytatelné počasí případně módní trendy, které mohly zájmu o daná letoviska nahrávat nebo do jisté míry bránit. V porovnání s předchozími léty, kdy navštěvování letních bytů ještě nebylo tak masové,¹³⁰ museli provozovatelé vedle tradičních hostů v mnohem větší míře počítat a kalkulovat s rodinami, které své pobyty každoročně obměňovaly. Rekreační výstavba v podobě vil se však nesetkávala vždy jen s pochopením. Objevovaly se i názory, že by mělo dojít k regulaci výstavby v okolí Prahy a k omezení parcelace pozemků zemědělské půdy, která by měla primárně sloužit k zemědělské výrobě. Navíc se kritikům nelíbilo živelné a zcela neplánované vznikání rekreačních oblastí. Většina rekreačních oblastí však nespadala pod pravomoc Státní regulační komise, protože ta spravovala územní jednotku tzv. Velké Prahy a ne dalších obcí. Postupem času již rolníci počítali s parcelací vlastní zemědělské půdy, protože to znamenalo dobrou investici a jistý kapitál do budoucna.¹³¹

Ve 30. letech zabrzdila slibně se rozvíjející cestovní ruch světová hospodářská krize, která se projevila především v poklesu zájmu o návštěvu drahých lázeňských podniků a částečně menším zájmem o zahraniční destinace. Jugoslávii však českoslovenští hosté zůstávali i nadále věrní a v průběhu první poloviny 30. let zde patřili k nejčastějším hostům.¹³² Zdá se, že provoz většiny místních letovisek v okolí větších měst i přes rostoucí krizi zůstal neotřesen, přestože dílčím způsobem se krize nepochybně projevila. Zvláště menším sídlům v okolí Prahy nahrával fakt, že hosté nemuseli na jeho návštěvu vynaložit tolik financí, ať už se jednalo o dopravu nebo o samotný pobyt. Uskromnění řady občanů tak

¹³⁰ O tom, že vyjet ven z města se stávalo masovou záležitostí svědčí i postřeh Karla Čapka ze srpna roku 1928, kdy Olze Scheinpflugové psal: „*Z Prahy odjelo veškeré obyvatelstvo, ba i víc, je to téměř mrtvé město, následkem toho se tu dá žít.*“ Karel ČAPEK, *Listy Olze. Korespondence z let 1920-1938*, Miroslav HALÍK (uspořádal), Praha 1971, s. 241.

¹³¹ Později se vznikem Protektorátu se tlaky na centrální regulaci a plánování ještě posílily. Emanuel HRUŠKA, *Praha a regionální plánování*, Architektura, spojené časopisy stavba, Stavitel, Styl, roč. I. (1939), s. 281.

¹³² Jan ŠTEMBERK, *Fenomén cestovního ruchu*, s. 99, 100, 257; Jan ŠTEMBERK – Ivan JAKUBEC, *Češi, Čechoslováci a slovanský jih*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ – Petr KUBÁT a kol., *Čas zdravého ducha ve zdravém těle*, s. 267–268.

paradoxně mohlo vést ke znovuobjevení místních letovisek. Navíc je třeba poznamenat, že přípražská letoviska ve velké míře navštěvovala stálá klientela vázaná na danou lokalitu rodinnými vztahy, profesními vazbami nebo jinými dobrými kontakty a znalostí poměrů, a svých návštěv se nevzdávala ani v době vrcholící hospodářské krize. Velkou roli v pokračování návštěv jednotlivých lokalit hrál i fakt, že řada zámožných nebo dobře situovaných rodin vlastnila v těchto letoviskách vlastní letní vilu, a nebyl tedy důvod ji přestat navštěvovat.

3.7. Druhá republika a Protektorát

Vznik druhé republiky a odtržení příhraniční území znamenal, že řada navštěvovaných letovisek v pohraničí se po mnichovské dohodě ocitla v cizím státě a nebylo úplně jednoduché je navštívit.¹³³ Situaci ještě zkomplikovala německá okupace Československa v březnu 1939, která v podstatě znemožnila cestovat na dovolenou za hranice.¹³⁴ Navíc odtržením Slovenska zmizela rázem i konkurence slovenských lázní a dalších výletních míst a letoviska na území protektorátu náhle musela začít počítat s mnohem větším zájmem letních hostů. Obchodní a živnostenská komora v Brně v důsledku toho dokonce rozhodla veškeré své aktivity týkající se cestovního ruchu zaměřit na budování nových letovisek, aby měli obyvatelé protektorátu kam jezdit na dovolenou.¹³⁵ Zvýšený zájem se projevil i v okolí Prahy, jak bude v následných kapitolách ukázáno na příkladu Senohrab, ale závěr války se nesl již v opačném duchu, když na protektorát dolehl válečný nedostatek. Podobně jako za první světové války se i tehdy řada majitelů vil raději uchýlila na venkov, aby se přiblížila venkovu, černému trhu s potravinami a zároveň se oddálila od nebezpečí města.

3.8. Po roce 1945

Po roce 1945 se život v letoviscích nejprve začal vracet k předválečným poměrům, ale brzy se vytratil po té, co se soukromé pronajímání pokojů stalo nežádoucí formou výdělků,¹³⁶ jak to stanovoval zákon č. 138/1948. Podle tohoto zákona národní výbor zmocněný ministerstvem vnitřního obchodu mohl učinit opatření, aby živnostensky provozované

¹³³ Vzhledem k tomu, že tzv. druhá republika trvala pouze několik měsíců v období od 1.10. 1938 do 14.3. 1939, neměly tyto změny přímý vliv na letní sezónu. Ty se promítly až v období protektorátu.

¹³⁴ Opustit hranice protektorátu bylo prakticky nemožné. Ačkoli byl protektorát z mezinárodního hlediska chápán jako součást Německé říše, k překročení hranice mezi protektorátem a říší dotyčný potřeboval vedle pasu i propustku, později propustka k občanské legitimaci. Jan RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 23–24.

¹³⁵ Jan ŠTEMBERK, *Fenomén cestovního ruchu*, s. 39.

¹³⁶ Alex KADLEC – Anna KADLECOVÁ, *Rekreační chalupy*, Praha 1968, s. 9.

pokojíky byly použity k trvalému bydlení.¹³⁷ Řada movitějších rodin navíc o své vily přišla nebo se na venkově usadila natrvalo, přičemž ztratila bydliště v Praze a celý fenomén letních bytů se postupně přetransformoval do chataření a později chalupaření a do zájmu o chataření. Pronajímání pokojů na letní sezonu sice zcela nezaniklo, ale již nikdy nedosáhlo takové popularity jako před rokem 1948.

¹³⁷ *Sbírka zákonů a nařízení ČSR, Zákon č. 138/1948 Sb. o hospodaření s byty.*

4. Každodennost na letním bytě a jeho reflexe ve společnosti

Letní hosté trávili na letním bytě poměrně dlouhou dobu, sezóna v letovisku začínala již v květnu a končila až v závěru září. Málokterý host sice strávil celé toto období na letním bytě, běžná délka pobytu se pohybovala mezi čtrnácti dny až dvěma měsíci,¹³⁸ ale služby v samotném letovisku musely fungovat téměř celých pět měsíců ku spokojenosti letních návštěvníků. Dlouhý pobyt hostů vyžadoval nějakou činnost, aktivitu a rozptýlení. Každodenní činnost letních hostů a jejich chování čas od času reflektovaly noviny, společenské časopisy nebo umělecká tvorba, ale různé postřehy se objevily také v ego dokumentech a dalších pramenech, stejně jako na jejich reakce na setkávání se s různými nešvary vesnického prostředí, ať už se jednalo o hygienické poměry, stravování nebo o různé spory či nové situace spojené se soužitím s místními obyvateli.¹³⁹

„Správné“ letní sídlo nabízelo svým hostům sportovní vyžití. V obcích vznikaly tenisové kurty, volejbalová hřiště a „luftáci“ se podíleli i na vzniku řady místních spolků, jak ještě bude ukázáno na příkladě Senohrab. V případě lokalit s možnostmi koupání pak pobývání u vody patřilo mezi nejhojnější aktivity letních hostů, o čemž svědčí nejen prudký rozmach říčních lázní sloužících jako lákadlo pro hosty a velká obliba letovisek situovaných poblíž vodního toku, ale i některé postřehy tehdejších hostů.¹⁴⁰ Velké popularitě se těšily i prosté procházky po obci nebo i výlety do vzdálenějšího okolí. Tzv. společenské procházky, při kterých docházelo k potkávání známých, seznamování se a klábosení s příbuznými na letním bytě přímo nutným zlem, případně rozptýlením, jak zaznamenal v jednom ze svých románů spisovatel Karel Poláček.¹⁴¹ Velké množství času věnovali „luftáci“ zřejmě i procházkám okolní krajinou a pozorování přírody, které mohlo být spojeno i s nějakým koníčkem,¹⁴² například s fotografováním nebo sbíráním hub.¹⁴³ Mezi další koníčky, patřila

¹³⁸ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Ohlašovací kniha o cizích v obci Senohrabech*, 1929–1936.

¹³⁹ Taková situace nastala například v Senohrabech v roce 1911, když si někteří letní hosté a hospodáři stěžovali, že chasa tropí při tanečních zábavách nepřístojnosti, kvůli čemuž by v letní době při velkém suchu neopatrností chasy mohl vzniknout požár. Proto se toho roku nesměla konat žádná taneční zábava. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I., (do roku 1950), s. 176.

¹⁴⁰ „Bylo téměř povinností chodit se koupat do Sázavy. Někteří lidé trávili většinu času u vody.“ Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 145. Podle A. Matějčka navštěvovalo plovárnu takové množství lidí, že to tam v srpnu roku 1919 vypadalo jako lidský zvěřinec. Archiv Národní galerie Praha, fond Antonín Matějček, AA 3571/I. 1 a, inv. č. 235 – 254. S tím se shodoval i Karel Poláček, který popisoval na několika stranách šum a skotačení letních hostů u vody. Karel POLÁČEK, *Michelup a motocykl*, s. 62–65.

¹⁴¹ Karel POLÁČEK, *Michelup a motocykl*, s. 68–72.

¹⁴² V divadelní hře Josefa Štolby Na letním bytě dokonce jedna z postav, profesor, s oblibou chodí sbírat housenky, přičemž někteří hosté ve vile se k němu i přidávají. Nutno však dodat, že důvod jejich pomoci při sbírání brouků silně souvisí se zápletkou hry. Josef ŠTOLBA, *Na letním bytě. Veselohra o třech jednáních*, 8. přehlednuté vydání, Praha 1947, s. 83–84. (Poprvé vydáno v roce 1899).

¹⁴³ Archiv Národní galerie Praha, fond Antonín Matějček, AA 3571/I. 1 a, inv. č. 235–254.

péče o zahrádku, která se však týkala pouze vlastníků vil.¹⁴⁴ V případě deštivého počasí, které znemožňovalo koupání nebo procházku po blízkém okolí, hosté často jen tak lenošili, četli si nějakou knížku nebo besedovali se sousedy, ženy si vozily některé ruční práce, takže mnohdy zasedly a pletly nebo háčkovaly svetry, rukavice atd.¹⁴⁵

O večerech hosté posedávali na verandách,¹⁴⁶ procházeli se, navštěvovali známé, chodili po kavárnách, pokud je letovisko nabízelo, vysedávali v restauracích a některé dny jim přinášelo zpestření možnost zúčastnit se taneční zábavy v některém z místních hostinců.

Chování „letňásků“ nabývalo podobu jisté ritualizace. Poláčkův následný text názorně ilustruje duševní přechod hosta z uspěchaného života do klidného prostředí letního sídla: „Povolil si límeček, oblékl si zelenou kazajku a nasadil si bílou čapku; tak se proměnil v letního hosta. Vyšel před vrata, ruce za zády, obrátil se nalevo a s rozkoší sál do sebe svěží vzduch.“¹⁴⁷ O několik stran později je popsán i opačný proces, kdy muž vysvlékl zelenou kazajku letního hosta a vrátil a se do rutinního pracovního života.¹⁴⁸ To však ještě stále zbytek rodiny, většinou manželka a děti, pobýval na letních bytě. Někteří rodiče dokonce nechávali své děti v červnu a v září chodit do místních škol, aby jim neukracovali pobyt v přírodě.¹⁴⁹ Víkend se proto zpravidla stával nejrušnější částí týdne, kdy přijížděli a odjížděli otcové od rodin a snažili se co nejvíce si užít pár hodin volna.¹⁵⁰ Jisté rituální chování letních návštěvníků bylo reflektováno i v tisku pomocí kreslených vtipů. Zajímavý byl v tomto ohledu příspěvek karikaturisty Franty Bidla,¹⁵¹ který parodoval rodinku na letním bytě ve své kresbě Četba pana sekčního šéfa a jeho rodiny na letním bytě. Odpočívající členové rodiny si jeden po druhém představovali podle názvu knihy, o čem se v ní dočtou a následně byli zklamáni.¹⁵²

Vedle toho se častým motivem kritiky maloměstské společnosti scházející se na letním bytě stávala snaha některých rodin dělat ze sebe něco lepšího, případně se vlichotit mezi lépe postavené vrstvy. Komický prvek autoři těžili především ze snahy matek využít

¹⁴⁴ Antonín Matějček například popisoval, jak společně se svými příbuznými a přáteli z okolních vil česali višně nebo jak se chystal na zalévání zahrady. Archiv Národní galerie Praha, fond Antonín Matějček, AA 3571/I. 1 a, inv. č. 235–254.

¹⁴⁵ Jiří ZHOR, *Lichnický notýsek*, s. 55–61.

¹⁴⁶ „Každá vila měla balkón a na tom balkóně seděl pán v domácím pyžamu, zádumčivě míchal v šálku černé kávy a četl noviny. Naproti němu seděla dáma v koupacím úboru a pletla džempr.“ (Džempr byla halenka) Karel POLÁČEK, *Michelup a motocykl*, s. 60–61.

¹⁴⁷ *Tamtéž*, s. 60.

¹⁴⁸ *Tamtéž*, s. 100.

¹⁴⁹ Josef LADA, *Kronika mého života*, Praha 1986, s. 343.

¹⁵⁰ Karel POLÁČEK, *Michelup a motocykl*, s. 87.

¹⁵¹ František Bidlo (1895–1945), český kreslíř, karikaturista a ilustrátor. K osobnosti Františka Bidla blíže *Bidlova čítanka*. Vladimír THIELE (redakce), předmluva Arsen POHRIBNÝ, Praha 1959.

¹⁵² *Bidlova čítanka*. Vladimír THIELE (redakce), předmluva Arsen POHRIBNÝ, s. 115–116, obrázky: 183–188. (Kreslený vtip poprvé vyšel v Literárních novinách, VII, č. 19, 1936.)

návštěvy letního bytu k nabídnutí svých dcer „lepšími lidmi“, až se skoro zdá, že letoviska sloužila jako burzy nezadaných dcer a synů.¹⁵³ V souvislosti s mezilidskými vztahy se na letním bytě se občas odehrávala hotová rodinná dramata, které jistě hýbala tamní společností, jak o tom svědčily milostné avantýry lékaře Jaroslava Horáka,¹⁵⁴ který údajně na svých letních pobytech v Senohrabech okouznil řadu žen a znepokojil četná manželství.¹⁵⁵

Setkávání s novými lidmi nebo se starými známými tvořilo nedílnou součást letních pobytů. Pobyt na letním bytě znamenal nejen změnu prostředí, ale v souvislosti s tím i změnu chování a změnu mezilidské komunikace. Především otec od rodiny si alespoň na pár dní v roce odpočinul od každodenního shonu z města a zaměstnání, a mohl trávit více času s rodinou po celý den i po celý týden, což často náhle bývala pro děti zcela neobvyklá situace. Do soukromých vil pak nepochybně přijížděli různí příslušníci širší rodiny, přátelé a známí a prohlubovaly se mezilidské vztahy.

Každodenní život letních hostů byl však mnohdy poznamenán různými nedostatky a nešvary. Humorné časopisy upozorňovaly například na nepříjemnou součást pobytu na letním bytě a to, že se tam málo topilo a letnímu hostu tak byla, přestože šlo o letní pobyt, paradoxně zima. Tato kritika zazněla několikrát například v humoristickém časopise Lucerna. V jednom z článků autor svojí kritiku letních bytů zakončil slovy: „*Na jedno však již nikdy nezapomenu. A sice - vzít si s sebou na letní byt alespoň pět metrů uhlí, aby člověk nemusel v červenci po celou dovolenou drkotat zubama a zamotávat se do přikrývky.*“¹⁵⁶

Celospolečenský zájem o letní byty se promítl i v poezii. Básník Car Osten¹⁵⁷ své zážitky a dojmy z pobytu na letním bytě zanechal v básni Na letním bytě. V básni celkem

¹⁵³ Tohoto prvku využil na konci 19. století ve své divadelní hře Josef Štolba, když se hned v úvodu hry paní Kapičková, manželka obchodníka, velmi zajímala o to, kdo byl ve vile ubytován. Tato část hry byla nejen humornou vložkou, ale nespíš i narážkou na touhu jet na letní byt a získat tam užitečné známosti. Pod vedením intrikující matky Kapičkové se pak následně celá rodina snažila ulovit ženichy pro dcery Mínu a Týnu. Josef ŠTOLBA, *Na letním bytě*. Podobný motiv se objevil i ve filmu Jarka a Věrka z roku 1938 režírovaném Václavem Bínovcem. I zde rodina počítala s tím, že se slečna Věra zamiluje do připraveného nápadníka, majitele dolů Jankovce, ale v duchu tehdejších komedií se majetný ženich ukázal jako neschopný a Věra se nakonec zasnoubila se svým milým, kterého také potkala na letním bytě. Blažena URGOŠÍKOVÁ – Eva URBANOVÁ, *Český hraný film 1930-1945*, díl II., s. 127–128. O tom, že docházelo k seznamování mladých lidí a možná i zažívání prvních lásek na letním bytě, jehož prostředí nejednou poskytlo mladým možnost dostat se z dozoru dospělých, informoval i humoristický román Karla Poláčka Hostinec U kamenného stolu, kde se v kulisách lázeňského městečka seznámily dcery pana rady Dyndery Věra a Alena nejen se svými milými Tomášem a Spytihněvem, ale i s flirtujícími mladíky přezdívanými Gaston a Percy. Karel POLÁČEK, *Hostinec U kamenného stolu*, Praha 2006. (Text byl poprvé vydán pod jménem Vlastimila Rady v roce 1941).

¹⁵⁴ MUDr. Jaroslav Horák, odborný lékař, který strávil řadu sezon na letním bytě v Senohrabech a v Jevanech. Byl synem architekta a stavitele Karla Horáka, který si postavil vilu v Senohrabech. Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 147–148. Člen Společenského klubu v Praze na Příkopech, zároveň člen Společenského klubu v Praze na Sřteleckém ostrově a člen Autoklubu Republiky československé. Bydlel na Vinohradech v Legerově ulici čp. 82. *Společenský adresář československý*, roč. 1930–1931, Praha 1931, s. 97.

¹⁵⁵ *Tamtéž*, s. 147–148.

¹⁵⁶ JE-SUS, *Na dovolené*, Lucerna. Humoristický týdeník, roč. X. (1933), č. 27, s. 13.

¹⁵⁷ Car Osten (vlastním jménem Jan Lukeš) - dnes již téměř zapomenutý spisovatel, výtvarník, hudební skladatel a neolingvista. Jan HÝSEK, *Prolog*, in: CAR OSTEN, *Dekadentův lós*, Brno 1999, s. 7–14.

jasně reflektoval činnosti hosta, v případě autora poněkud dekadentního, který se věnuje procházkám po lese, louce a k vodě nebo tráví čas po hospodách. Jednoznačně se zde projevoval vztah „letňáka“ k přírodě. Zajímavá byla i narážka na jídlo, která patrně připomínala, že měl během svého pobytu zajištěny obědy, jejichž zajišťování hrálo velmi důležitou roli při pobytu na letním bytě.¹⁵⁸

4.1. Stravování na letním bytě

Doposud málo probádané téma stravování se promítá i do každodenního života na letním bytě. Alespoň malou měrou by tak chtěla tato kapitola přispět k rozšíření tohoto badatelského tématu i na období první poloviny 20. století. Téma správného stravování na letním bytě dokonce ve své době patřilo k nejčastěji zmiňovaným problémům a nedostatkům pobytů na letních bytech. Hlavním důvodem bezpochyby byly představy obyvatel měst o správné stravě a možnosti jejího dosáhnutí právě na venkově, což se však mnohdy míjelo účinkem a vedlo k oboustrannému nepochopení a k satirickému odsuzování venkovského obyvatelstva.

Stravování na letním bytě nebylo všude stejné, hosté se na venkově setkávali s různými formami stravování, které jim více či méně vyhovovaly. Zvolený způsob stravování pak sehrál klíčovou roli v následném hodnocení kvality letního pobytu. Hosté se mohli stravovat v hospodách, v restauracích, v hotelech nebo z vlastní kuchyně. Další možností také bylo společné stravování s hostitelem, výraznou roli sehrávala i zámožnost rodiny, počet dětí nebo přítomnost služebné.

Každý ze jmenovaných způsobů měl své pro a proti. Pokud se rodina stravovala například v hospodách, jistě se to projevilo na jejím stavu financí, ale zvláště hospodyňky, které doma vařily celý rok, mohly argumentovat úsporou času, práce a zaslouženým odpočinkem. Známa a hojně navštěvovaná letoviska většinou nabízela několik stravovacích zařízení, ať už se jednalo o hospody nebo o hotely, které ovšem, jak se ukazuje, ne vždy zajišťovaly ideální stravu. Hotely často požadovaly příplatky i za jednotlivé snídaně a další denní jídla.¹⁵⁹ Nižší kvalita jídla i obsluhy v hospodách a v hostincích se tak stávala obětí kritiky a humorných komentářů. Většinou kritika mířila na špatnou a zdlouhavou obsluhu, nedostatek čistoty, popřípadě se stížnosti týkaly samotné úpravy pokrmu, který nesplňoval

¹⁵⁸ Car OSTEN, *Dekadentův lós*, s. 45–46.

¹⁵⁹ Citovaný adresář hotelů zaznamenal ceny jednotlivých jídel v různých hotelech všech kvalit pro první léta první republiky. *Státní adresář hotelů a kulturní, hospodářský a turistický průvodce v Republice československé*, část I, Čechy, roč. I., Praha 1921.

obecná (příliš studené, příliš tvrdé) nebo subjektivní kritéria (není tak dobré jako doma aj.)¹⁶⁰ Jídelníček mnoha restaurací a hotelů nevynikal přílišnou pestrostí a opakovalo se na něm několik málo jednoduchých pokrmů.¹⁶¹ Z některých pramenů vyplývá, že mnozí hostinští si ještě neosvojili některé hygienické návyky jako bylo mytí rukou, což lze přičítat nedbalosti konfrontované s náhlým nárůstem zákazníků v letní sezóně.¹⁶² Za důležitý bod z hlediska zdraví a jeho tehdejšího chápání můžeme považovat požadavek na nekuřácké hospody a hostince, případně alespoň některé místnosti.¹⁶³ Hostinská zařízení se tedy ocitala pod palbou kritiky a mnohdy zřejmě i oprávněně, ale přesto zůstávala oblíbenou součástí letních pobytů. Pro některé rodiny patřilo dokonce takové stravování v hostinci k největším požitkům dovolené.¹⁶⁴

Velmi často se také letní hosté stravovali letním pobytem sami. Přestože pravděpodobně většina hospodyněk doufala, že si na dovolené od vaření odpočine, spousta z nich mu neunikla. Vařit na letním bytě se stávalo nutností především pro lidi odkázanými na dietní stravu či s jinými omezeními v této oblasti, ale často se k němu uchýlovaly i maminky dětí, aby jejich ratolesti nejedly stále jen hospodskou stravu, která se jinak nabízela. Ta navíc nemusela splňovat požadavky hostů, jak jsem se pokusil ukázat již výše. Díky tomu, že hospodyně sama vařila, výrazně pomáhala ušetřit finance, které pak zároveň umožňovaly samotný pobyt. Podmínky k vlastnímu vaření však na venkově nemusely být zrovna ideální. Většinou chyběly sporák a trouba. Bylo proto záhodno udělat co nejjednodušší pokrm. Podle článku Milady Sobotkové publikovaného v Pestrém týdnu mezi nejobvyklejší jídla na letních pobytech patřilo rizoto, brambory s máslem a tvarohem, nudle, makarony s masem, spaghetti (špagety) s omáčkou, guláše, knedlíky s ovocem apod. Sama autorka článku pak doporučovala ženám, které budou nuceny ve složitých podmínkách ať už z jakéhokoli důvodu vařit, několik receptů. Šlo většinou o jednoduché pokrmy jako byla zelenina s vejci, bramborový salát, knedlíky s uzeným masem nebo bramborový závin. Další kapitola článku pak radila, jak připravit moučníky na letním bytě, mezi něž autorka zařadila například čokoládový pudink, piškoty se šodó, oplatkový dort, rýžový pudink s malinami, smažené

¹⁶⁰ Božena FERKLOVÁ, *Slovo hospodyně k dovolené*, Práce v domácnosti. Jak ji zdokonaliti, usnadniti a zlevniti, roč. I. (1932), č. 6, s. 2–4.

¹⁶¹ Například v povídce Na dovolené z humoristického časopisu Lucerna se můžeme mimo jiné dočíst, jak host dostává tvrdý řízek, který není k jídlu, a proto ho nechá a sní jenom brambory. Druhý den mu je naservírován stejný řízek, protože zbyl ze včerejška a tak to trvá několik dní. V tomto případě se jednalo samozřejmě o nadsázku. JE-SUS, *Na dovolené*, s. 13.

¹⁶² Ve zmiňovaném článku dále doporučeno hostům, aby požadovali ubrusy a aby si všimali, zda má obsluhující personál čisté ruce. *Tamtéž*, s. 5–6.

¹⁶³ *Tamtéž*, s. 5–6.

¹⁶⁴ Božena FERKLOVÁ, *Slovo hospodyně k dovolené*, s. 2–4.

koule nebo trhanec.¹⁶⁵ Z faktu, že si hosté vařili sami, automaticky vyplynul požadavek na dobře zásobený obchod, který by umožnil jednotlivé suroviny nakupovat.¹⁶⁶ Hospodyně zřejmě do jisté míry spoléhaly i na to, že si budou moci ledasco pořídit od místních sedláků nebo hospodářství a to ve větší kvalitě, než se jim to mohlo podařit ve městě, přičemž ještě nepochybně počítaly i s nižší cenou. To koneckonců souviselo s představou strážníků na letním bytě, že na venkově se najedí levněji a zdravěji než ve městě.¹⁶⁷ Představa, že se hostům dostane zdravé stravy za málo peněz patrně vzala brzy za své. Mnohdy se ukazovalo, že stravování je největším problémem, a to jak v případě, že hosté jedli z vlastní kuchyně, tak i když jim stravu zajišťoval hospodář. Znamenalo to totiž shánění a vyjednávání. Sedlák mohl poskytnout hostům mléko, vejce, kuřata, případně i jinou drůbež, máslo, tvaroh, chléb, ovoce a zelenina, což bývaly jejich základní požadavky, ale vždy záleželo především na vztahu mezi ním a letními hosty a na tom, do jaké míry si byli navzájem ochotni vyjít vstříc. Dělat přílišné drahoty zanechávalo špatný dojem.¹⁶⁸ Letní hosté přeci jen znamenali pro sedláka zisk, který jej hleděl rozšířit co nejvíce a nepochybně využíval faktu, že v českých úřednických a živnostnických rodinách bylo velmi oblíbené hovězí maso, hovězí polévka, a že v neděli si potrpěly na pečení¹⁶⁹ a to navzdory tomu, že odborníci na zdravou stravu doporučovaly v létě konzumaci masa omezit.¹⁷⁰ Není však příliš pravděpodobné, že by sedlák hovězí maso obstaral jinak než nákupem, protože v opačném případě by to znamenalo porazit krávu, což by kvůli požadavkům hostů jen těžko udělal.

Postupem doby můžeme zaznamenat více a více stížností, což však pravděpodobně neznamená, že by jejich úroveň klesala. Spíše se zdá, že stoupající kritické hlasy, které se objevovaly zvláště v období první republiky, souvisely s nebývalým rozvojem ježdění na letní byty, což vedlo k tomu, že problém se dotýkal širších vrstev a dostával více prostoru v tisku. Dalším důvodem, proč se objevilo mnoho zpráv o špatné stravě, ale minimum o té vyhovující, byl nepochybně ten, že o dobrých poměrech lze jen těžko napsat kritický až satirický článek, případně článek zaměřený na rady hospodyňkám. Některé kritické články tak už pouze tím, že

¹⁶⁵ Milada SOBOTKOVÁ, *Vaříme na letním bytě*, Pestrý týden, roč. X (1935), č. 31, s. 19.

¹⁶⁶ S jemnou kritikou venkovského chování vůči letňáskům při prodeji jídla se setkáváme i v Poláčkově románu *Michelup a motocykl*, kde se objevuje epizodní postava prodavačky ovoce, která podvádí s váhou. Karel POLÁČEK, *Michelup a motocykl*, s. 76.

¹⁶⁷ Na zažitou představu Pražanů, že na venkově je levněji, upozorňoval už Jan Neruda ve svém textu z roku 1862. Jan NERUDA, *Tak zvaní „luftáci“*, s. 39–42.

¹⁶⁸ M: *O zakládání „letních sídel“*, s. 18–20.

¹⁶⁹ Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 100. Že se přes léto vařilo maso téměř každý den potvrdila i pamětnice Blažena Erhartová, jejíž rodina ubytovávala za první republiky letní hosty v obci Kácov v Posázaví. Pamětník Blažena Erhartová (rozená Dušková), narozena 17. června 1919 v Kácově (Kácov 116, okres Kutná Hora). Rozhovor proběhl 20. 11. 2008.

¹⁷⁰ Z pohledu tehdejších odborníků na výživu mělo být maso nahrazeno vejci a dále bylo doporučováno jíst syrovou zeleninu a mléčné výrobky, zvláště sýry a máslo. Marie ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, *Letní strava*, *Práce v domácnosti*, roč. I. (1932), č. 6, s. 8.

existují, mohou vytvářet obraz neutěšených poměrů. Na druhou stranu jejich vznik svědčí o tom, že kritizované nešvary se více či méně vyskytovaly. Eduard Bass dokonce v jednom ze svých fejetonů ironicky tvrdil, že cílem letních pobytů bývá z města přicházejícího otlého a blahobytného „letňáka“ opájeného představou, že na venkově ušetří a vydělá, přeměnit v osobu splasklou až vychrtlou a pokud možno bez peněz a to jen proto, aby si opět začal vážit města a jeho vysokého standardu (a samozřejmě pro zisk venkovánů).¹⁷¹

Požadavky a stížnosti na venkovany se příliš nezměnily ani v případě, že hosté ve stravování zcela spoléhali na provozovatele letních bytů. Opět na prázdno vyznívaly žádosti o čerstvé maso, mléko, ovoce aj.

Vyšší úroveň ve stravování lze předpokládat u hostů ve vilách, kterým zajišťoval jídla provozovatel vily. Je pochopitelné, že cena takového pobytu byla nesrovnatelně vyšší než v nějaké zastrčené světničce. Navíc si hosté za jídlo platili zvlášť.¹⁷² „Luftáci“, kteří sami vlastnili vily, zpravidla využívali služeb svých služebných, které se o náležitosti spojené se stravováním postaraly. V rámci společenského života však navštěvovali i místní hospodská zařízení, přátele a známé v jejich letních domovech. Není zcela zřejmé, jestli se pozvání na oběd nebo na večeři objevovaly i u „luftáků“ pobývajících v menších bytech, světničkách apod., ale pravděpodobně byly mnohem méně obvyklé než u majitelů vil, kteří do jednoho letoviska jezdili pravidelně a měli zde již vybudovanou síť známých, které mohli sami na oplátku hostit zase jindy.

Mnozí hosté také ve snaze ušetřit finance a čas volili ještě jinou strategii stravování, když v některých dnech vynechali jak návštěvu restaurace, tak i vlastní vaření a spokojili se se svačinou, kterou pak pojídali v průběhu dne buď na výletě nebo u vody, kde často trávili podstatnou část dne.¹⁷³

Zajímavé svědectví o každodenním stravování na letním bytě nabízí například dopisy Antonína Matějčka, ve kterých tento historik umění popisoval manželce svůj každodenní život během srpna a září 1919, který v nemalé míře trávil právě na letním bytě v Senohrabech, kde rodina jeho ženy vlastnila vilu. Během jeho pobytu nechyběly jak večeře u známých, tak i obědy a večeře v restauraci Požár, kterých se účastnil sám nebo s přáteli. Matějček několikrát během měsíce, většinou z pracovních důvodů, opustil Senohraby a často se tak stravoval mimo letní pobyt. Navíc s ním nebyla manželka ani služka, takže si musel obstarat obědy a večeře sám. Chodil téměř denně do restaurace na večeři, někdy se však stravoval i jiným

¹⁷¹ Eduard BASS, *Letňásek v hospodářství*, s. 107–110.

¹⁷² Josef ŠTOLBA, *Na letním bytě*, s. 8–11.

¹⁷³ „Slunce stoupá výše a výše a ženy rozkládají mastné papíry, svolávají děti a podělují je krajícem chleba s máslem. Pláž se proměnila ve stovky žvýkajících čelistí; a sluneční paprsky hrají si s kousky staniolu, které se blyští v písku.“ Karel POLÁČEK, *Michelup a motocykl*, s. 62–65.

způsobem. Buď se účastnil večeře u známých, kam byl i s ostatními přáteli pozván, nebo si vařil sám. Tehdy si však dělal jídlo sám hlavně proto, že se s některými známými pohádal a nechtěl se s nimi večer potkat. Tím nám však nechal nahlédnout do své kuchyně a poskytl cenné informace o stravování na letním bytě, byť musíme mít stále na zřeteli, že se jednalo o jeho individuální přístup a specifickou situaci, kterou možná nelze zcela zobecnit. ...“ *Já jsem zatím doma připravil oběd: Škubánky, jež měly ženské kobědu a k nim uzené maso z konzervy...*(následně psal o večeři) ... „, *ovšem konzerva byla při tom zase věcí hlavní.*“¹⁷⁴ O pár dní později odmítl kvůli špatné náladě večeři s přáteli a uvařil si brambory, k tomu si dal dvě kyselé okurky, které si koupil a jednu konzervu. Jídlo, které si sám vařil, tedy nebylo ani v jednom případě nijak zvlášť náročné, což pravděpodobně souviselo nejen s individuálním přístupem profesora Antonína Matějčka k vaření, ale i s tím, co se vůbec mohlo na letním bytě k jídlu dělat, aby to nebylo příliš pracné a zdlouhavé.

Stravování se promítalo do každodenní činnosti letních hostů. Někteří sháněli a kupovali suroviny u sedláků nebo u místních obchodníků a vařili, jiní se buď podle dohody nechávali obsloužit od provozovatele bytu nebo si zašli na jídlo do restaurace. Chodívalo se na návštěvy k jiným hostům, i přímo na obědy nebo večeře, popíjelo se kafe.

4.2. Hygiena

Ruku v ruce s hygienickou a zdravotnickou osvětou kráčely i stupňující se požadavky na lepší hygienickou úroveň letních bytů. Ta se navíc, jak se zdá, v průběhu let příliš nezvyšovala. Tento dojem však pravděpodobně opět navozují jen větší počet článků týkající se stížnostem na hygienické poměry. Je však nutné diferencovat mezi jednotlivými prostředními, která se souběžně vyskytovala v jednom letovisku. V první řadě to byly soukromé domky a statky, jejichž majitelé poskytovali letním hostům světničku k obýváním. Významnou roli hrála také hygienická situace v rámci celé obce, vždyť mnohdy se jednalo o jediný kontakt lidí z měst z venkovem za celý rok. Zcela jinak vypadal život ve vilkách nebo luxusnějších vilách. Odlišný komfort nabízely i hotely a restaurace, kde se často stravovali i hosté ze soukromých domů.

¹⁷⁴ Konzervy mu několik dní před tím přivezl „tatiček“, jak zmiňuje v dopise ze 17. 8. 1919: „*Tatínek přivezl několik kg uzeného masa a anglický špek, zvědeš v pátek, že teta Buša nemůže sehnat maso. Rozdělily jsme to na obě rodiny, Emilovi i Otokarovi, na obojím místě přišlo maso vhod.*“ Vzhledem k tomu, že se tak událo v roce 1919, nelze jednoznačně rozhodnout, jestli nemožnost sehnat maso souvisela přímo s pobytem na letním bytě a patřilo k nějakým jeho průvodním jevům, anebo jestli byl tento nedostatek způsoben spíše poválečnou situací. Archiv Národní galerie Praha, fond Antonín Matějček, AA 3571/I. 1 a, inv. č. 235–254. K osobám zmiňovaným v dopise. Buša - Libuše Votočková, rozená Fořtová, dcera výše zmiňovaného poslance Josefa Fořta a manželka Emila Votočka. Emil - Emil Votoček, její manžel, známý chemik. Tatíček - pravděpodobně Matějčkův tchán Urban, císařský rada za Rakouska-Uherska. Otokar - není jisté o koho se jednalo. V úvahu by mohl připadat například známý germanista Otokar Fischer.

Nejhorší podmínky pravděpodobně panovaly v zemědělských usedlostech, které byly prvotně uzpůsobeny k jiným účelům než k rekreačnímu pobytu. Zvláště v první fázi zakládání letovisek chyběly zkušenosti a dost možná i vůle přizpůsobit stávající zařízení požadavkům hostů. O zřizování takového letního bytu informoval článek nazvaný O zakládání „letních sídel“, který vyšel v roce 1903 v časopise Zdravý vzduch a lázně. Podle autora byla běžná praxe, že venkovan, který chtěl přes léto získat letního hosta, vyklidil na léto „zbytečný pokoj, ve kterém stál po celou zimu parádní nábytek neb – haraburdí, pokoj plný ztuhlého vzduchu a ten se „zařídí“ pro „luftňáky“. Takový vesničan pak údajně do pokoje pouze pověsil různé cetky, nastrkal „parádní“ nábytek plný prachu a nakupil do postelí peřiny, aby utvořil „dojem“. Ve snaze zabránit této běžné praxi radil autor hostitelům, jak si získat stálou přízeň hostů. V prvním bodě doporučoval volit pro hosty světlé a vzdušné místnosti, které by bylo záhodno obít a hlavně vyčistit a uklidit. Ani nábytek nemusel budit dojem exkluzivity, ale šlo především o čistotu, stejně jako v případě lůžkovin, kde mělo být dbáno především na čistotu. Čerstvě plněný slamník, čisté bílé povlečení, místo peřin podušky plněné mořskou travou, to vše mělo budit u hosta větší důvěru v nabízené bydlení a zamezit obavám před různými nákazami. Jako druhou podmínku uváděl autor naprostou čistotu okolí, jak ale vzápětí dodával: „Bohužel ne zřídka bývá přímo pod okny rozházené hnojiště a močůvka valí se potokem přes cesty.“ Doporučoval tedy zařídit si vydlážděnou, vycementovanou a deskami krytou jámu, kde by se hnůj skryl, v případě finanční nesolventnosti pak alespoň vykopat jámu vlastními silami.¹⁷⁵ Ve všech zmiňovaných bodech, zdá se, měli hostitelé ještě pořádně co napravovat, aby se hosté konečně cítili spokojeni. Věčný problém představovaly především spory ohledně stravování, kterému se důkladněji věnuji v předchozí kapitole. Co se týče hygieny a s ní spojených služeb, zájemci o letní byt se měli kromě ceny zajímat také o to, jak se často mění ložní prádlo nebo jaký je záchod. O špatné zkušenosti s vybaveností venkovských sídel svědčí i následující výčet rad a doporučení z časopisu Práce v domácnosti. Hosté podle nich měli raději dopředu žádat klozetový papír, umyvadlo, kbelík na špinu, teplou vodu, záclony, pokrývku na stole a postelích a jak autorka dodávala: „Poněkud hlasitěji musíte žádat, aby váš pokoj byl řádně osvětlen“.¹⁷⁶

O tom, že hygienické podmínky se obecně asi příliš nezlepšily ani po více jak dvaceti letech, svědčí fejeton Karla Poláčka z roku 1925, ve kterém psal například o otravných mouchách, které přebývaly v pronajatých pokojích: „... na stropě trčí černé mračno much ... Rozhodne-li se moucha sednouti vám na upoceně čelo, tehdy vězte, že od svého úmyslu neustoupí a nedá se ve svém počínání zvrhnouti vaší nevolí.“ Mouchy zmiňoval i

¹⁷⁵ M, O zakládání „letních sídel“, 18–20.

¹⁷⁶ Vlasta KOSEOVÁ, Naše požadavky na letní byt, s. 5–6.

v souvislosti se záchody: „*I zde hrubě odbýváme mouchy, které se slétly, aby nám vypověděly svůj žal.*“ A na závěr Poláček dodával: „*Obyvatelé letního bytu uléhají pod pokrývky nebo sténají pod pruhovanými peřinami. Místo modlitby říkají: „Saframentské dílo!“, neboť je koušou blechy.*“¹⁷⁷

Nepohodlí a otrěsné hygienické poměry u sedláků na letním bytě, spojené s chovem prasat, slepic, hus aj. a udržováním hnojiště na dvoře pravděpodobně také bylo jedním z impulzů pro stavby vil, které se již od zemědělského provozu oprostily.

Nepříjemným způsobem mohlo působit i prostředí letoviska, kde se například nepříjemně zvedal prach z prašných cest nebo kde obcí vanul nelibý zápach z nedalekého hospodářství. Dokonce i v Senohrabech, kde řada místních občanů usilovala o vytvoření co nejatraktivnějšího a tedy i hygienicky nezávadného prostředí, a kde za těmito účely působil okrašlovací spolek, jehož cílem mělo být spoluutvářet z obce „zelené město“,¹⁷⁸ docházelo k řadě prohřeškům vůči hygieně. Svědčí o tom mimo jiné kauza z roku 1908, kdy okresní hejtmanství úředně vybídlo obecní zastupitelstvo, aby zjednalo nápravu ve věci zdravotních poměrů. Šlo tehdy o již zcela nevyhovující hnojiště.¹⁷⁹ Obdobné případy, kdy si letní hosté stěžovali na zápach a nečistotu spojenou s uchováváním kalů a hnoje vhodného pro zemědělské účely, se objevily i v jiných vesnicích v okolí Prahy, kde se pozvolna rozvíjela rekreace, ale zároveň zde fungovala ještě četná normální zemědělská hospodářství..¹⁸⁰

Pročítáním tohoto a jemu podobných článků se zdá, že pobyt na letním bytě se stával spíše utrpením než příjemnou dobou odpočinku. Navíc mnohdy nepříjemné zkušenosti s venkovskými poměry jen posilovaly jistou představu o venkovanech jako o nekulturních a nevzdělaných buranech, jak o tom svědčí i řada karikatur a vtipů. Zajímavé je, že v pamětech mnoha významných osobností se s kritikou nehygienických poměrů víceméně nesetkáváme. To lze vysvětlit jednoduše tím, že obvykle patřily do vrstev, které se bezprostředně s nečistotou a nedostatečně hygienickým zázemím nesetkávaly, protože své letní pobyty trávily buď ve vlastních nebo v jiných luxusních vilách. Jejich zážitky se pak musely přirozeně lišit od zkušeností například rodin úředníků, které spíše volily levnější pobyt v jedné nebo dvou místnůstkách na statku nebo v obyčejném domě.

¹⁷⁷ Karel POLÁČEK, *O letním bytu*. In: Karel POLÁČEK, *Povídky, sloupky, fejetony*, Praha 2001, s. 274–276. (Text poprvé vyšel v *Tribuně* 11. 6. 1925).

¹⁷⁸ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 154.

¹⁷⁹ *Tamtéž*, s. 171.

¹⁸⁰ Dělo se tak například v obci Husinec (osada Řež) severně od Prahy, kde místní zemědělci na začátku 30. let 20. století využívali fekálií z kalojemů provozovaných hlavním městem Prahou v jejich obci. Někteří místní občané a letní hosté si stěžovali nejen na zápach, který působily kalojemy v blízkosti jejich domu, ale také a na rolníky, kteří znečišťovali při rozvážení fekálií obecní cesty. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Husinec, *Zápisy schůzí obecní rady 1924–1932*. Průběh boje proti zvyšování objemu kalojemů je částečně zpracován i v literatuře. Jaroslav JÁSEK – Alena VRBOVÁ – Jan PALAS, *Pražské kalý*, Praha 2009, s. 28–29, 35, 40, 48–54.

4.3. Ceny

Jak jsem již v předchozím textu několikrát předeslal, hosté k letnímu pobytu nejčastěji volili vily, hospodářská stavení nebo hotely ve známějších letoviscích, případně přijížděli do menších vesnic ještě bez vybudované infrastruktury a dostatečných sezónních služeb. Výběr letního bytu vedle příbuzenských a přátelských vazeb nepochybně ovlivňovala i finanční situace rodin.

Například rodina účetního Michelupa v Poláčkově románu bydlela nejprve na letním bytě na statku v neznámém prostředí a po té se přesunula k příbuzným na venkov, aby ušetřila. Na letní pobyt domů do Hrusic několikrát zavítal i Josef Lada, jak vzpomínal ve svých pamětech: „*Na jaře 1924 jsem si řekl, nač máme jezdit na letní byt po všech čertech, když mohu v létě bydlet ve svých rodných Hrusicích, kde znám každý kámen, všechny lidi, kde mám příbuzné a spolužáky.*“¹⁸¹ V Ladově případě se jednalo o návrat domů k rodičům v důvěrně známé lokalitě. Existovala ale možnost bydlet na letním v bytě podnájmu u někoho ze známých v obci,¹⁸² nebo si pak v rodné vsi postavit rekreační dům. Podobným způsobem se vracela přes léto řada rodin, mající kořeny na venkově, což jim přinášelo nepochybně menší finanční náklady. Na druhou stranu to pro ně mnohdy znamenalo povinnost pomáhat příbuzným s četnými pracemi okolo domu nebo dokonce při žních.¹⁸³

Tomu se vyhnul majitel vily, který byl ve vile svým pánem, ale zároveň musel myslet na údržbu vily. Za tímto účelem si proto někteří majitelé vil najímali celoroční správce, kteří o údržbu vily i zahrady pečovali.¹⁸⁴ Někteří podnikaví lidé pojali stavbu a provoz vily přímo jako podnikatelský záměr, a proto pronajímali v sezóně jednotlivé pokoje, podle situace i celé vily, jiní si naopak ponechávali ve svých vilách soukromí a klid. Pořizovací cena vily se na počátku 20. století pohybovala v Senohrabech okolo 5 000 rakouských korun.¹⁸⁵

Rodiny, které postrádaly příbuzné na venkově a dostatečné finance k zakoupení nemovitosti, se musely spokojit s pronajmutím pokojů v domcích či ve vilách. Málokdy se však dochoval účet o zaplacení, takže je jen velmi obtížné usuzovat, v jakém rozmezí se pohybovaly ceny. Vzácným svědectvím se proto stal pobyt Jindřicha Zemana, přednosty banky Slavie, o jehož platbě se dochoval záznam. Tehdy šlo o prodloužení Zemanovy dovolené ve stejné lokalitě, ale v luxusnější domě. Zatímco od 9. května do 1. července

¹⁸¹ Josef LADA, *Kronika mého života*, s. 340.

¹⁸² Později to tak několik let dělal i Josef Lada s rodinou *Tamtéž*. s. 343.

¹⁸³ Stejnou praxi potvrzuje i Josef Petráň ve své práci o obci Ouběnice na Benešovsku, kam zajížděli příbuzní z Prahy, kteří si během 1. světové války navykli přijíždět z důvodu zásobování potravinami a ve svých návštěvách pokračovali o prázdninách i v následných letech. Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova*, Praha 2009, s. 262.

¹⁸⁴ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 154.

¹⁸⁵ Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 143.

1934 pobývala Zemanova tříčlenná rodina s jednou služebnou v domě u paní Šťastné v Senohrabech, kde zaplatila celkem 500 korun (tedy zhruba 250 korun za měsíc), zbytek letního pobytu strávili Zemanovi a služebná ve vile Karla v Senohrabech za cenu 800 korun.¹⁸⁶ Jednalo se pravděpodobně o dražší pobyty, než byl standard. Autor Je-Sus ve svém kritickém článku ironicky poznamenával, že „*mě laskavě jedna selka pronajala světničku za pouhých dvě stě korun za tři neděle.*“¹⁸⁷ Naproti tomu v Černolicích, destinaci jihozápadně od Prahy, se dal letní byt pořídit na měsíc za 100 až 150 korun¹⁸⁸ a v Zadní Třebáni si za čtrnáctidenní pobyt v tamním letním bytě provozovatel účtoval 150 korun,¹⁸⁹ tedy 300 korun za měsíc. Uvážíme-li, že plat úředníka 7. platové třídy činil po roce 1926, kdy proběhla platová reforma, 700 až 1500 korun měsíčně a na činovním 2148–3900¹⁹⁰ za rok,¹⁹¹ nelze se divit, že zmiňovaná vila Karla už patřila mezi slušnější vily k pobytu, kam nemohl každý.¹⁹²

Tyto údaje by nasvědčovaly tomu, že ceny se odvíjely nejen od poskytnutých služeb a komfortu bydlení, ale také od věhlasnosti a proslulosti daného letoviska. To však trochu nekoresponduje s údajnou cenou letního bytu v Ouběnicích na Benešovsku, které se nacházely ještě trochu dále od Prahy než zmiňovaná letoviska, a rozhodně se nedaly svým věhlasem srovnat třeba právě se Senohraby. Zmiňované levnější Černolice se sice nepyšily tak velkým zájmem o pobyty jako například sousední proslulé Dobřichovice a Řevnice, ale pořád se rozkládaly v poměrně zajímavé oblasti nedaleko Berounky. Ouběnice oproti tomu mohly nabídnout jen rybník, větší klid, ale i horší dopravní dostupnost. Přesto zde senátor a známý básník Viktor Dyk údajně v roce 1925 zaplatil 500 korun za šest týdnů, což by se rovnalo něco málo přes 330 korun za měsíc. Při uvážení, že V. Dyk si pronajal dvě místnosti v nově upraveném obytném stavení, a že se těšil především z klidu okolní krajiny s minimem návštěvníků, mohla by cena snad odpovídat nabízenému komfortu a též tomu, že senátor možná rád trochu připlatil.¹⁹³ Z uvedeného proto vyplývá, že komfort se mohl zdát z hlediska hostů, ale i provozovatelů, velice relativní.

¹⁸⁶ Ve vile Karla pobývali pravděpodobně zbylé dva měsíce, což by znamenalo zaplatit 400 korun měsíčně. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Ohlašovací kniha o cizích v obci Senohrabech, 1929–1936* (1934).

¹⁸⁷ JE-SUS, *Na dovolené*, s. 13.

¹⁸⁸ Rudolf MÁŠA, *Široké okolí Prahy*, s. 119.

¹⁸⁹ *Tamtéž*, s. 122.

¹⁹⁰ Činovní mohl dostávat zaměstnanec v případě, že vykonával řádně službu, přičemž o jeho výši rozhodovali přednosta úřadu nebo přednosta nařízeného úřadu. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl III., *Boj o přežití (1936–1938)*, Praha 2003, s. 37.

¹⁹¹ Václav PRŮCHA a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918–1992*, díl I., *Období 1918–1945*, Brno 2004, s. 387–388.

¹⁹² Pro srovnání, plat úředníka ve 3. platové stupnici se ve stejné době pohyboval mezi 3250–4125 koruny s činovním 3636–7200 za rok, což už znamenalo, že si dotyčný mohl dovolit v klidu každoročně absolvovat letní pobyt v Senohrabech. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl III., s. 37.

¹⁹³ Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích*, s. 270–271.

O poznání více si za ubytování účtovaly hotely. Ve 20. letech stál v hotelu Hrušov pokoj s jednou postelí 10 korun, pokoj se dvěma 20 korun a třílůžkový pokoj vyšel na 30 korun, přičemž k ceně se počítala i veranda, elektrické světlo, za snídani, oběd a večeři si pak museli hosté ještě připlatit.¹⁹⁴ Měsíc pro tříčlennou rodinu v třílůžkovém pokoji by tak vyšel na 930 korun.

V porovnání s některými cenami zájezdů do ciziny k moři byl letní byt stále poměrně levnou záležitostí. Například čtyřtýdenní zájezd do Itálie k Jaderskému moři do Rimini stál jenom pro květen 1204–1484 korun, v červnu se pak ceny čtyřtýdenního zájezdu pohybovaly mezi 1344–1652 korunami, přičemž návštěvník musel ještě počítat s výdaji na cestovné ve výši 550 korun,¹⁹⁵ takže se samotná cesta zhruba rovnala ceně za téměř dvouměsíční pobyt zmiňovaného prokuristy Zemana v Senohrabech. Ceny za pobyt na luxusní francouzské Riviéře se pohybovaly ještě o trochu výše,¹⁹⁶ z čehož je zřejmé, že vyjet do těchto lokalit již muselo znamenat značnou movitost. Návštěva Riviéry znamenala vysoké renomé ve společnosti, které úzce souviselo se sebe prezentací rodiny navenek.¹⁹⁷ Je však otázka, jestli vynakládání obrovských finančních prostředků na každoroční luxusní dovolenou bylo samo o sobě skutečně tím největším luxusem. Vlastnit vilu mohlo znamenat ještě vyšší větší luxus, protože člověk na ní mohl trávit času kolik chtěl a nebyl svazován délkou zájezdu. Navíc si mohl zvat přátele a využívat vilu k pobytu během celého roku. Majitelům vil také nic nebránilo k tomu, aby přes léto navštívili i jiné destinace, třeba Riviéru. Uložený kapitál do nemovitosti měl stále svojí hodnotu. Přestože zcela nepochybně zájezdy na Riviéru posilovaly rodinou prestiž, domnívám se, že vlastnit vilu mohlo v mnoha případech znamenat víc, protože vytvářelo rodině stálé zázemí, jehož hodnota se mohla ještě zvýšit v případě, že se přestalo rodině dařit.

¹⁹⁴ Snídaně se dala pořídit za 2 koruny, oběd za 20 korun a večeře za 15 korun. *Státní adresář hotelů a kulturní, hospodářský a turistický průvodce v Republice československé*, část I., Čechy, roč. I., s. 190.

¹⁹⁵ *Rubrika Inzerce*, Pestrý týden, roč. V. (1930), č. 20, s. 22.

¹⁹⁶ Ceny pro čtyřtýdenní pobyt v Cannes ve Francii se všemi poplatky se pohybovaly pro květen ve výši 1960 korun, pro červen až ve výši 2100 korun, přičemž cestovné přes Mnichov a zpět přes Benátky stálo 850 korun. *Tamtéž*, s. 22.

¹⁹⁷ Ukázalo se to i v některých tehdejších filmech. Ve filmu *Matka Kráčmerka* se hrabě Emerich Xaver Anton Rundstei (hrál ho Bedřich Vrbský), toho času však zcela bez majetku, snažil zapůsobit na rodinu Kráčmerových mimo jiné tvrzením, že jeho syn byl na francouzské Riviéře, což posílilo u Kráčmerových představu, že se jedná o skutečně movitou a dobře situovanou rodinu. V jedné z dalších scén pak hrabě varoval svého syna v podání Ladislava Peška, aby se neprořekl a neprozradil, že byl ve skutečnosti jenom v Babicích, čímž by nepochybně jejich statut v očích Kráčmerových klesl. Ve filmu *Andula* vyhrála se zase paní Hakenová (Růžena Šlemová) několikrát hovořila o tom, že pojede na léto do Monte Carla. Její rodina vlastnila dvě továrny a osm domů na Vinohradech, takže jet do Monte Carla zřejmě patřilo k běžné sebe prezentaci rodiny. K odjezdu však nakonec kvůli odmítavé reakci jejího syna (Hugo Haas) nedošlo. V tomtéž snímku si *Andula Mráčková* (Věra Ferbasová) v jedné ze scén se svým bratrem (Stanislav Neumann) hrála na mondénní slečnu z velké společnosti a pro dokreslení iluze pravila: „*Dlela jsem v doprovodu jednoho hraběte na Riviéře.*“ Blažena URGOŠÍKOVÁ – Eva URBANOVÁ, *Český hraný film 1930-1945*, díl II, s. 27–28, 189–190.

5. Senohraby

5.1. Senohraby od vzniku letoviska do roku 1918

Velmi známé letovisko se vyvinulo z malé vesničky Senohraby, která leží na železniční trati Praha – Benešov. Ve sledované době Senohraby přináležely nejprve k obci Mirošovice v politickém okrese Český Brod, soudní okres Říčany. Ke správnímu oddělení od Mirošovic došlo až v roce 1897.¹⁹⁸ Poté samostatná obec Senohraby patřila do politického okresu Žižkov, soudní okres Říčany, za první republiky pak náležela do soudního i politického okresu Říčanského.¹⁹⁹ Po okupaci v roce 1939 byla přiřazena do nově se utvořivšího Oberlandratu Praha, politický i soudní okres Říčany²⁰⁰ a po správních změnách v roce 1942 patřily k Oberlandratu Praha, politický okres Praha-venkov-jih, soudní okres Říčany.²⁰¹

Ještě v polovině 19. století nebyly Senohraby ničím zajímavé, při sčítání lidu v roce 1880 měly 272 obyvatel a 43 domů,²⁰² ale brzy mělo dojít k jejich dynamickému růstu. Zásadní podíl na tom mělo jak zřízení železniční stanice, tak jasná podnikatelská snaha několika osobností, vytvořit z lokality lákavé místo pro letní hosty z Prahy. Proces přeměny v letovisko započal již v 80. letech, kdy se objevili první hosté a pokračoval i v letech následujících.

První návštěvy Pražanů v průběhu 80. let inspirovaly místního rodáka Václava Ladu²⁰³ ke zbudování prostranného jednopatrového domu pro letní hosty²⁰⁴ a záhy byl následován²⁰⁵ Otokarem Dvořákem,²⁰⁶ Antonínem Puppem²⁰⁷ a Antonínem Šimkem,²⁰⁸ na

¹⁹⁸ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 168.

¹⁹⁹ Jiřina RŮŽKOVÁ – Josef ŠKRABAL a kolektiv, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*, díl II., Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005, Praha 2006, s. 469.

²⁰⁰ *Amliches deutsches Ortsbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren*, Prag 1940, elektronická verze: (<http://www.hartau.de/PBM/ProtektoratSeite390.html>) Vyhledáno 19. 7. 2011.

²⁰¹ Štěpán MLEZIVA – Karel KUČA, *Historický lexikon městysů a měst. Vývoj postavení a funkce městských sídel v dějinách územněsprávního členění českých zemí od roku 1850 do současnosti*, Praha 2006, s. 464–465, 636–637.

²⁰² Jiřina RŮŽKOVÁ – Josef ŠKRABAL a kolektiv, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*, díl I. s. 156–157.

²⁰³ Václav Lada v Praze 1 na Malém náměstí provozoval pánskou konfekci (krejčovství), bydlel v Žatecké ulici. *Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí. Bubenče, Holešovic-Buben, Karlína, Smíchova, Kr. Vinohradů a Žižkova*, oddíl I., Václav LEŠER (redaktor), Praha 1884, s. 249.

²⁰⁴ J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví. Ku paměti na desítiletou činnost Okrašlovacího spolku pro Senohraby a okolí*, Praha 1909, s. 25.

²⁰⁵ V kronice se můžeme k počátkům rekreace dočíst: „Vznik Senohrab jako místa rekreačního a výletního spadá do doby kolem roku 1880. Byli to zámožní pražští podnikatelé architekt Otokar Dvořák, Antonín Pupp a senohrabští rodáci Václav Lada a Antonín Šimek, kteří na rozsáhlých a velmi levných pozemcích, jak již je uvedeno výše (sáh čtvereční za 20 krejcarů), začali stavěti.“ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 153.

²⁰⁶ Otokar Dvořák, architekt a stavitel se sídlem v Praze ve Smečkách č. 34. *Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí*, oddíl I., *Adresy*, Václav LEŠER (redaktor), Praha 1896, s. 100.

jehož popud vznikl v roce 1890 hotel Hrušov (čp. 36),²⁰⁹ který se později dočkal přejmenování na hotel Valencie a těšil se velké proslulosti mezi hosty.

Z hlediska zakládání letoviska byla velmi důležitá dostupnost obce z Prahy. Významnou roli v tomto ohledu sehrála železnice. Vlak obcí projížděl již od roku 1871, zastavoval však pouze ve stanicích Uhříněves, Říčany, Strančice, Mnichovice, Pyšely a Čerčany. V Senohrabech byla zastávka zřízena až v roce 1887, aby usnadnila transport na polní vojenskou střelnici na katastru nedalekých obcí, Kaliště, Hrusice a v Ondřejov.²¹⁰

Před koncem 19. století se tak Senohraby rozrostly o řadu rekreačních vil. Roku 1895 založil vilovou kolonii Václav Lada stavbou pěti vil, které pojmenoval jmény Vlasta (čp. 46), Ladislava (čp. 55), Otokar (čp. 47), Mařenka (čp. 51) a Jaroslava (čp. 54). Svou kolonii založil o něco později i Otokar Dvořák, který postavil mimo jiné vily čp. 57 a čp. 52 a na katastru Hrušova čp. 121 a čp. 71, z nichž pak některé prodal z hlediska tvořící se senohrabské společnosti poměrně zajímavým osobnostem, Antonín Pupp nechal postavit čp. 72 v Hrušově.²¹¹ Mezi významné stavby patřila také vila čp. 37, bývalý pavilon hraběte Černína z Chudenic, který byl do Hrušova přenesena po skončení Jubilejní výstavy v Praze.²¹²

Do roku 1909, kdy byl vydán Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví, vyrostly v Senohrabech tři skupiny vil, přičemž jejich východiskem byla vždy železniční stanice. První seskupení vilek se táhlo od železniční dráhy ve dvou směrech k nejstaršímu jádru obce,

²⁰⁷ Antonín Pupp, prokurista firmy „Pupp a Škarka“. Jednalo se o sochařský a kamenický závod se sídlem na Žižkově v Chelčického ulici č. 684. Společníky firmy byli Karolina Puppová a Josef Škarka. Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí, oddíl I., Adressy, Václav LEŠER (redaktor), Praha 1896, s. 470.

²⁰⁸ Antonín Šimek, krejčí v Praze. Jeho provozovna sídlila v Železné ulici čp. 5, bydlel v Praze v ulici Na Příkopěch. Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí. Bubenče, Holešovic-Buben, Karlína, Smíchova, Kr. Vinohradů a Žižkova, oddíl I., Václav LEŠER (redaktor), Praha 1884, 460. V roce 1897 také vykonával funkci radního v obci Senohraby. SOKA Praha-východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 168.

²⁰⁹ Hotel vznikl nedaleko bývalého mlýna, který koupil Antonín Šimek již v roce 1880 a provedl na něm řadu úprav. K mlýnu přináležely i dvě chaloupky, na jejichž místě zbudoval zmiňovaný hotel. Je paradoxní, že hotel se nacházel na nejzazší hranici katastrů mezi Senohraby a osadou Hrušov (katastr obce Hrusice) na hrusické straně. Jak vyplývá z průvodce po okolí Senohrab a Posázaví, mlýn byl od dob Josefa II. zapsán na katastrální území Senohrab, ale obě chaloupky a blízká cihelna již náležely Hrusicím. Hotel Hrušov tak byl vlastně hrusický, ale patřil mezi základní stimuly rekreační výstavby v Senohrabech a vzhledem k blízkosti k této obci byl považován za jeho součást, ostatně stejně jako osada Hrušov v těsné blízkosti Senohrab, která se v průběhu výstavby alespoň ideově stávala nedílnou součástí senohrabského letoviska. Samotný mlýn sloužil jako mlýn až do první republiky, kdy byl i on přeměněn v hotel. J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*, 6–8.

²¹⁰ Marta PŘIBÍKOVÁ, *Historie železniční trati Čerčany – Praha*, Senohrabská hláška, 2007, č. 2, s. 7.

²¹¹ Byl to bývalý lesnický pavilon z jubilejní výstavy v Praze. SOKA Praha-východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 153–155.

²¹² Přenést ho nechal Antonín Šimek a v jeho vlastnění se vystřídala celá řada významných investorů do místní lokality, po A. Šimkovi pan Košťál, A. Pupp, A. Čvančara a G. Weinberger. SOKA Praha-východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 153–155.

které se nacházelo na kopci. Druhé seskupení vil vzniklo na opačné straně trati na lesním svahu směrem k Hrušovu a třetí bylo postaveno na tzv. Požáře.²¹³

Je zřejmé, že již od začátku se jednalo o promyšlený tah podnikatelů přitáhnout do obce hosty a vydělávat na jejich rekreaci. Záhy však hostům nestačilo se pouze kochat krásnou krajinou a houbařit ve zdejších lesích. Roku 1899 byl založen Okrašlovací spolek pro Senohraby a okolí.²¹⁴ Jeho hlavní snahou bylo, aby „*Senohraby, jako letní zátiší tak nejvíce vyhovovaly potřebám letní kolonie.*“²¹⁵ Ve spolku se velmi angažoval Antonín Pupp, který byl prvním předsedou spolku a současně také vykonával funkce jednatele, zapisovatele a pokladníka.²¹⁶ Podrobnosti o činnosti spolku sděloval Průvodce po okolí Senohrab a okolí vydaný spolkem u příležitosti svého desetiletého výročí. Spolek se v tomto průvodci, pojatém jako reklama na rekreaci v Senohrabech a okolí, chlubil úpravou cest pro turisty a rozmístěním laviček, orientačních tabulek a lávek přes místní potok a železnici. Kromě rozmanité přírody lákal nové návštěvníky také na říční lázně na řece Sázavě, na kterých nechyběla plovárna, nutné prostory k převlečení, plavčík, ani loďky a bufet. Roku 1909 čítal spolek již 135 členů, kteří měli právo navštěvovat říční lázně. Ostatní příchozí k tomu museli získat souhlas přítomného člena výboru a následně se chovat podle lázeňského řádu.²¹⁷

Lázně založil okrašlovací spolek již v prvních letech svého působení a v roce 1906 započal se stavbou velkých říčních lázní pod vedením architekta Otokara Dvořáka,²¹⁸ který nejenže figuroval u zakládání prvních vilových kolonií, ale také je uveden jako spoluautor citovaného průvodce. Lázně však fungovaly jen do roku 1913, kdy musely být vyklizeny a rozbořeny. Patrně šlo o rozpory s panstvím v Komorním Hrádku, na jehož pozemcích říční lázně ležely. Kronika dále vypráví, že okrašlovací spolek poté usiloval o postavení nových lázní opět podle plánu Otokara Dvořáka. Tato snaha vyústila ke zřízení nových říčních lázní následujícího roku. Při jejich slavnostním otevření 29. června 1914, když byla „*zábava v plném proudu*“, dorazila zpráva o atentátu na Františka Ferdinanda d'Este.²¹⁹

²¹³ J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*, s. 25.

²¹⁴ U zrodu Okrašlovacího spolku stáli opět zmiňovaní podnikatelé a tvůrci Senohrab jako letoviska, Antonín Šimek, Václav Lada a Antonín Pupp. Je zřejmé, že jejich záměrem bylo pečovat o vzhled obce a tímto způsobem přilákat nové zájemce o letní byt. S odstupem času se zdá, že jejich záměr slavil úspěch, stejně jako to bylo v případě prvních investic do budování vilových kolonií. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 154.

²¹⁵ J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví. Ku paměti na desetiletou činnost Okrašlovacího spolku pro Senohraby a okolí*, Praha, s. 57–61.

²¹⁶ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 155.

²¹⁷ J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*, s. 57–61.

²¹⁸ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 155.

²¹⁹ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 155–156.

Měsíc na to vypukla 1. světová válka, která nejspíš postupem času zlatou éru letních pobytů přerušila.

Na počátku 20. století se v Senohrabech přibývalo služeb. V obci fungovalo řeznictví, pečivo obstarávalo místní pekařství, případně ho do místních obchodů dodávala i mnichovická pekárna, mléčné výrobky poskytovaly místní velkostatky atd. Drůbež nebo ovoce bylo možno opatřit u obchodníků přinášejících tyto produkty z Černokostelecka nebo z nedalekých Zaječic. Uplatnění našli i krejčí a obuvníci mistři.²²⁰ Návštěvnost letních hostů dosáhla takového rozsahu, že zde byla roku 1904 zřízena provizorní četnická stanice, která však sloužila pouze v období letní sezóny od 1. května do 31. října, tedy v době zvýšeného pobytu cizích osob. Tento stav trval až do roku 1912, kdy se provizorium změnilo ve stálou četnickou stanici.²²¹ Významnou roli sehrálo i zřízení pošty²²² a železniční stanice,²²³ o kterou se zasloužil jeden z nejvýznamnějších hostů a zároveň majitel vily čp. 45, JUDr. Josef Fořt český politik a národohospodář, který působil v mladočeské straně a v době zřízení senohrabské stanice (1906), dokonce zastával funkci ministra obchodu.²²⁴ Zřízení stanice bylo impulsem k posílení vlakových spojů zastavujících v Senohrabech, takže v letním období sem jezdilo až 21 vlaků za den na trase Praha – Benešov a dalších osm na místních dráhách Vrané–Červany, Kolín–Červany s odbočkou Rataje–Světlá.²²⁵ Naopak pořádná silnice do Senohrab dlouho nevedla a ke spojení s nejbližšími obcemi sloužili jen vozové cesty,²²⁶ jen samotná příprava a následná stavba spojnice s okolními vesnicemi zabrala zastupitelstvu celou první dekádu 20. století.²²⁷

²²⁰ J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*, s. 61

²²¹ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 169.

²²² Podle dekretu ze 17. dubna 1907 měla být v obci zřízena sezónní pošta, která by fungovala od 1. května do 31. srpna, což jasně svědčí o charakteru obce, která se proměnila v oblíbenou letní destinaci. Přímluvou vlivných senohrabských hostů však nakonec dekret z 20. srpna téhož roku zavedl Senohrabům celoroční poštu. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 170.

²²³ Tehdy se budovala druhá kolej. Původní projekt počítal se železniční stanicí v sousedních Mnichovicích a v Senohrabech by zůstala pouze zastávka, ale přičiněním JUDr. Josefa Fořta se nakonec projekt přepracoval a železniční stanice byla vybudována právě v Senohrabech. Krátce na to zde vznikl i poštovní a telegrafní úřad. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 152.

²²⁴ Josef Fořt (1850–1929), vzděláním právník, představitel Mladočechů. V letech 1893–1895 působil jako poslanec rakouské říšské rady, 1895–1913 poslanec českého zemského sněmu. V letech 1906–1907 vykonával funkci rakouského ministra obchodu. V závěru první světové války se stal členem panské sněmovny (1917–1918). Po skončení politické kariéry se Josef Fořt věnoval prakticky i publicisticky národohospodářství a za první světové války dal podnět založení Č. ústředí pro otázky poválečné. Angažoval se také jako propagátor národohospodářských poznatků a od roku 1919 byl předseda České společnosti národohospodářské. Od roku 1913 působil jako redaktor časopisu *Ovocnické rozhledy*, od roku 1920 *Ovoce a zelenina* a aj. *Ottův Slovník naučný/Dodatky*, díl. III., svazek I., Praha 1998, s. 623–624. (Fotoreprint původního vydání z roku 1932); Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl I., s. 331.

²²⁵ J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*, s. 60.

²²⁶ Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 148.

²²⁷ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 169–173.

Příliv letních hostů se také odrazil na vzrůstu počtu restauračních zařízení v obci. Přímou nádraží si v roce 1906 zřídil restauraci František Hanzl, který zároveň nabízel levné byty k ubytování. O kousek dál v bezprostřední blízkosti u nádraží v přední vilové části Senohrab provozoval restauraci Karel Krejčí²²⁸ a obě tyto nově zřízené restaurace zacílené na letní hosty tak doplnily původní hostinec, který se nacházel na okraji starší zástavby.²²⁹ Nejvíce pravděpodobně prosperoval již zmiňovaný hotel Hrušov, který postupně přešel od Antonína Šimka na jiné vlastníky. Roku 1903 jej koupil Antonín Pupp a od něj v ho dražbě získal Antonín Čvančara,²³⁰ který rozparceloval celý pozemek přináležející k hotelu a nabízel jej k prodeji.²³¹ Zároveň však na některých z nich postavil nové vily, které následně rozprodal.²³² Touto podnikatelskou aktivitou ještě rozšířil kapacitu Senohrab jako letoviska a přilákal další zájemce o letní pobyt, což se promítlo i na postupném zvyšování počtu domů v obci. Při srovnání jednotlivých sčítání obyvatel a domů před vypuknutím první světové války je patrné, že zatímco počet obyvatel se pohyboval řádově ve stejných hodnotách, počet domů se rapidně zvýšil.²³³

Náhlá přeměna vesnice v letovisko přináší řadu otázek týkající se proměny života v obci. V průběhu několika let se zcela změnil ráz obce, který měl nepochybně dopad i na místní obyvatele. První kroky při stavbě letních kolonií se musely zdát některým sedlákům nepochopitelné, vždyť se zde parcelovala zemědělská půda s nejistou vizí budoucího cestovního ruchu v obci. Brzy se však ukázalo, že přicházející návštěvníci mohou znamenat pro místní obyvatele i zisk. Důkazem bylo nejen zakládání nových restaurací a zvýšená poptávka po zemědělských produktech v době sezóny, ale také vznik tzv. domovníctví. Domovníctví se uplatňovalo v nových rozsáhlejších vilách, kde byl zřízen sklepní byt, v němž se zpravidla usadili manželé, kteří kromě svého povolání ještě pečovali o vilu a přilehlou zahrádku. Majitel jim na oplátku za správcovství rekreačního sídla zajistil ubytování a

²²⁸ J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*, s. 62–68.

²²⁹ Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 143.

²³⁰ Antonín Čvančara, truhlářský mistr bytem v Karlíně v Jirsíkově ulici čp. 484. *Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních*, oddíl I., *Adresář osob samostatných a podniků živnostenských i obchodních*, Vojtěch KRAUS (redaktor), Praha 1910, s. 176. Kronika Senohrab uváděla, že A. Čvančara byl stavitelem. Vzhledem k tomu, že adresa, kterou uváděl Adresář a adresa na inzerátu na prodej stavebních parcel v Hrušově s jeho jménem se shodovala, je zřejmé, že Antonín Čvančara byl okolo roku 1910 skutečně truhlářským mistrem a zápisy v kronice vycházely z mylných informací. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 156.

²³¹ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 160.

²³² J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*, s. 62–68.

²³³ Vývoj počtu obyvatel a domů v Senohrabech před první světovou válkou v období, kdy se Senohraby stávaly vyhledávaným letoviskem: 1880 – 272 ob. a 43 domů, 1890 – 272 ob. a 47 domů, 1900 – 266 ob. a 58 domů, 1910 – 284 ob. 84 domů. Jiřina RŮŽKOVÁ – Josef ŠKRABAL a kolektiv, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*, díl I., s. 156–157.

mnohdy jim dával i příplatky v podobě naturálií nebo peněz.²³⁴ Řada rodin se tak stala víceméně existenčně závislých na provozu letoviska. Zvyšující se stavební ruch navíc znamenal další pracovní příležitosti. Přesto někde docházelo k nevraživosti mezi místními obyvateli a hosty posměšně nazývanými luftňáky, kteří přijížděli v době žní a největší práce a jen se koupali a slunili na sluníčku, zatímco sedláci se dřeli na polích. V Senohrabech se však tato nevraživost zřejmě ve větší míře nevyskytovala.²³⁵

Místní žili do jisté míry vlastním životem a vlastními starostmi. Působil zde spolek dobrovolných hasičů, jehož upadající činnost vzkřísil šok v podobě požáru v roce 1897 a byly tu i další každodenní starosti. Obec řídili sedláci a tak se aktivita místního zastupitelstva točila okolo jejich zájmů.²³⁶ Na prázdnou vyšla snaha zřídit v Senohrabech školu, žáci museli chodit do sousedních Mirošovic.²³⁷ Poněkud zpátečnické rysy mělo rozhodnutí zastupitelstva z roku 1911 odmítnout elektrifikaci obce protažením elektřiny z nedalekého Poddubí.²³⁸ V roce 1910 založili někteří občané První vlastenecko-dobročinnou obec baráčníků v Senohrabech, přičemž velká část členů posléze za první republiky nějakým způsobem zajišťovala letní pobyt pro přijíždějící hosty.²³⁹ Vznik sportovního klubu byl zase naopak iniciován letními hosty a je tedy otázka do jaké míry se místní a hosté společně zapojovali do provozu klubu.²⁴⁰ V případě okrašlovacího spolku byl zájem místních o úpravu lokality prakticky nulový.

Výraznou roli při zvýšeném zájmu o Senohraby vedle jistě řady důležitých neformálních vztahů mezi hosty a pronájemci vil, nepochybně sehrála pěkná příroda, klid a možnost pořádat výpravy okolí. Senohraby se rozkládaly v romantickém údolí (na jednom svahu ležely Senohraby a na protějším osada Hrušov), kterým protékal potůček Mnichovka ústící do nedaleké řeky Sázavy (přibližně 2 km od nádraží). Zde pod kopcem se zříceninou Hláska (jedná se o pozůstatky hradu Zlenice) spolek provozoval již zmiňované říční lázně. Protějšší Hrušov se rychle rozvíjel pravděpodobně i proto, že se nacházel o něco blíže k řece než vilové kolonie v Senohrabech a zvláště proto, že jeho spodní část byla situována v mírnějším kopci. Už sama cesta k senohrabské železniční stanici musela být pro staršího člověka náročná, protože trať vedla zhruba v polovině senohrabského kopce, přičemž původní jádro obce s většinou domů zabíralo území ve stejné nebo dokonce ještě vyšší nadmořské

²³⁴ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 154.

²³⁵ Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 142–143.

²³⁶ Ještě v roce 1896 byl starostou Vojtěch Troníček, od roku 1897 pak Josef Vávra, v roce 1906 pan Trojáněk, později v roce 1913 starostoval Antonín Vávra. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 167–180.

²³⁷ *Tamtéž*, s. 178.

²³⁸ *Tamtéž*, s. 176.

²³⁹ *Tamtéž*, s. 173–175.

²⁴⁰ Sportovního sdružení senohrabského (SSS) které postavilo v Hrušově tenisové hřiště, kuželník a fotbalové hřiště. Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 139–159.

výšce. I přes tyto nesnáze zvrásněná krajina popularitě lokality nikterak neubírala. Výletů chtivým návštěvníkům se odtud otevíraly široké možnosti k prohlídce blízkého i vzdáleného okolí. Nedaleko na druhém břehu Sázavy rozprostíralo se Lštění, jiným směrem pak vedly turistické okruhy přes Poddubí, Chocerady, a zpět ke Zlenicím, nebo přes Hrusice do Ondřejova dál i dalšími směry turisticky atraktivního Posázaví, takže turisté neustále měli kam chodit.²⁴¹

Je zřejmé, že proces vytváření letoviska bezprostředně souvisel i s modernizací obce, ale zároveň její charakter stále ještě spoluutvářel zemědělský živel reprezentovaný velkými hospodáři, kteří ovládali obecní zastupitelstvo. Ze Senohrab se stala známá a vyhledávána villegiatura, která sice nedosahovala proslulosti těch nejhonosnějších a nejpopulárnějších letovisek na jihozápadně od Prahy směrem k Berounce podél ní, ale zároveň zásluhou svých zakladatelů předčila mnohá konkurenční sídla a těšila se slušné popularitě.

5.2. Senohraby za první republiky

Po skončení první republiky Senohraby plně využily své proslulosti vytvořené již v předválečném období. Od posledního sčítání v roce 1910 vzrostl počet obyvatel i domů a tento trend pokračoval i v průběhu celé první republiky.²⁴² Za války neustával cestovní a stavební ruch,²⁴³ byť se postupem času utlumoval. Majitelé vil se mohli do Senohrab přesunout i na stálé bydlení. Trvalý pobyt jim umožňoval lépe se dostat k černému trhu s potravinami, o což usilovala i spousta dalších obyvatel měst.²⁴⁴

K hotelu Hrušov přibyl Hotel Mlýn Hrušov. Hotel Hrušov se sice nacházel na katastru Hrusic, ale byl tak blízko Senohrabům, že prakticky nebylo poznat, že jde již o jiné katastrální území. Díky tomu byl často brán jako součást Senohrab ostatně jako celá osada Hrušov složená z řady letních vilek a pokud se jednalo o společenské klima, skutečně patřily neoddělitelně k sobě, jak je ukázáno v kapitole týkající společnosti hostů. Některé z vil v Hrušově mimo jiné postavil ještě před rokem 1914 již zmiňovaný Antonín Pupp.²⁴⁵

²⁴¹ J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*, s. 8–25.

²⁴² Podle sčítání v roce 1921 v obci žilo 448 obyvatel a nacházelo se 107 domů, k roku 1930 pak 539 obyvatel a 172 domů. Senohraby se rozkládaly na celkové výměře 343 ha. Jiřina RŮŽKOVÁ – Josef ŠKRABAL a kolektiv, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*, díl I., s. 156–157.

²⁴³ Karel Vostřebal, dlouholetý letní host, o jehož osobě a jeho rodině je pojednáno blíže v jiné kapitole, si postavil vilu ještě v průběhu války v létě roku 1918 a hned se tam nastěhoval. Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 148.

²⁴⁴ Ve vzpomínkové části kroniky na to vzpomínala Barbora Krčmářová: „Mnoho lidí a hlavně Pražáci přijížděly do Senohrab, aby získaly brambory, mouku, vajíčka vůbec vše, co bylo k jídlu. Větší sedláci výměnou za šaty, prádlo ba i za zlato dávali, pokud měli. Kdo zaplatil, měl. Mouka se tehdy platila 18 až 20 korun za 1 kg. Potřebným vycházeli vstříc zvláště v usedlostech u Šimků a Brabců.“ SOKA Praha východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 165.

²⁴⁵ SOKA Praha východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 153.

Roku 1921 byla v Senohrabech konečně založena škola, působila zde celá řada spolků a sdružení, zvláště Obec baráčníků, Sbor dobrovolných hasičů, sportovní klub, ochotníci a další. Elektrifikace proběhla až v roce 1927 a záhy se začaly v jednotlivých domácnostech nebo staveních objevovat radiopřijímače.²⁴⁶

V druhé polovině 30. let se obyvatelstvo skládalo většinou z dělníků, železničářů a z rolníků.²⁴⁷ V obci se nacházely dvě menší cihelny a uživila zde celá řada živností, z nichž především vysoký počet hostinců potvrzoval, jaké množství letních hostů asi přijíždělo a jak velká asi byla poptávka po hostinských službách. Dále se v obci nacházely čtyři koloniální obchody, doplněné dvěma bufety, dvěma řezníky a dalšími službami.²⁴⁸

Už na sklonku 19. století jsme se v Senohrabech setkali s několika podnikateli, kteří neváhali skoupit četné pozemky v okolí obce a na vlastní náklady na nich zbudovat vily určené pro rekreaci. Propagaci i nadále zajišťoval okrašlovací spolek, v jehož vedení se vystřídal několik významných místních osobností z řad investorů a provozovatelů hotelu, vil nebo samotných hostů.²⁴⁹ Senohraby měly tu výhodu, že na počátku 20. let již patřily mezi tradiční přípražská letoviska a ze své pověsti mohly těžit. Řada hostů si tento kraj oblíbila a jezdila sem i nadále. Přesto došlo k výrazné proměně Senohrab a to především díky Josefu Rojovi.

Josef Roja²⁵⁰ koupil v roce 1930 hotel Hrušov a přejmenoval ho na hotel Valencia. To byl ale pouze první krok. Kromě toho, že usiloval o zřízení lázní, se zapsal do historie Senohrab hlavně finanční podporou nově vzniklé Sportovní jezdecké společnosti v Senohrabech. Jednalo se o výdělečnou společnost, která čítala 35 členů, z nichž někteří disponovali i vlastními jezdeckými koňmi. Společnost vlastnila jízďárnu, 6–8 koní a pracoval pro ně štolba. Konala projížďky do okolí a v létě pořádala jezdecké závody, které probíhaly na upravené louce v rámci tzv. jezdeckých dní. Tím se stal pobyt v Senohrabech mnohem

²⁴⁶ K roku 1938 jich bylo už 57. *Popis obcí školního okresu Říčanského. K potřebám školního vyučování a k poznání domoviny sest. za ved. red. rady učitelstvo národních škol*, Říčany 1938, s. 157–159.

²⁴⁷ Zemědělci tvořili 40 % obyvatelstva, zbytek byli živnostníci (10%), úředníci (5%) dělníci, penzisté a lidé jezdící za zaměstnáním do Prahy. V místní politice se o přízeň voličů utkávaly strany národních socialistů, agrárníků, domoviny, lidovců a jednoho místního nepolitického uskupení. *Tamtéž*, s. 157–159.

²⁴⁸ Z živnostníků fungovali 3 truhláři, 6 krejčích, 3 zahradníci, 1 klempíř, 2 obuvníci, 2 pekaři, 1 studnař, 8 hostinských, 4 koloniální obchody, 2 bufety a 2 řezníci. *Tamtéž*, s. 157–159.

²⁴⁹ Byli to Antonín Pupp (předseda spolku v letech 1899–1906), Václav Lada (1906–1907), Otokar Dvořák (1907–1914), Josef Urban (1914), Otokar Dvořák (1915–1916), František Rebec (1918–1930), Karel Schreier (1930–1954) a Otto Wiesenberger (1954–1957) Roku 1957 došlo ke zrušení spolku. O těchto osobnostech již bylo, případně ještě bude pojednáno na jiných stránkách textu. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 158.

²⁵⁰ Josef Roja, podplukovník rakouské armády ve výslužbě, člen Společenského klubu na střeleckém ostrově, člen Československé jezdecké společnosti a člen Československého vědeckého ústavu vojenského. Ředitel Burianova divadla. Je zajímavé, že sám Roja jezdil na letní byt do Poříčku na Sázavě nedaleko Ratají nad Sázavou. *Společenský adresář československý*, roč. 1930–1931, s. 218. Jeho jméno způsobilo, že ho místní považovali za Španěla. Ve skutečnosti však pocházel ze selské rodiny v Žamberku. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 160.

zajímavější. Navíc se sem začali sjíždět zájemci o jezdeckví, sám Roja byl členem Československé jezdecké společnosti.²⁵¹ Závodům přihlížela řada diváků, pro které byla před hotelem Valencia postavena tribuna. Z roku 1933 pochází fotografie této tribuny uložená v kronice Senohrab.²⁵² Závodů na koních rozhodně přispěly k popularitě Senohrab. V roce 1935 se fotka ze závodu objevila i v Pestrém týdnu v rubrice Z prázdnin, dovolených a jejich letní radosti.²⁵³ Roja tím posunul možnosti pobytu v Senohrabech na zcela jinou úroveň.

Navíc ještě v roce 1930 došlo ve spodních místnostech hotelu Valencie k objevení železité vody.²⁵⁴ Tak podnikavý člověk jako Roja toho nemohl nevyužít a okamžitě tuto minerální vodu začal prodávat. Voda se používala k výrobě limonád ze šťáv a nesla honosné označení „*Senohrabská radioaktivní voda mírně prosycená kyslíčnickem uhličitým*“.²⁵⁵ Hovorově se jí říkalo Senohrabka a byla dokonce lékařsky uznána jako osvěžující stolní nápoj.²⁵⁶

Roja využil tento náález vody s radioaktivními prvky k vlastnímu obohacení a zároveň k propagaci Senohrab jako ozdravné lokality. Podle zápisu v kronice byla však ve skutečnosti minerální voda zvaná Senohrabka obyčejným lesním pramen svedeným do sklepa hotelu Valencia a kyslíčnick uhličitý byl do vody vhnán z bomby. Během třicátých let si voda získala jistý neopomenutelný kredit, který Senohrabům přispěl v konkurenčním boji proti dalším lokalitám. Zdůrazňování radioaktivity vody nejspíš souviselo s tehdejší popularitou radonových lázní v Jáchymově.²⁵⁷ Výroba Senohrabky ustala v roce 1939 s příchodem německých okupantů²⁵⁸ a stejný osud potkal i Sportovní jezdeckou společnost v Senohrabech.²⁵⁹

Důvod těchto pokusů o zatraktivnění letoviska musíme hledat nejen v samotné snaze o lepší výdělek, ale i v celkové atmosféře doby. Na přelomu 20. a 30. let vypuknuvší světová hospodářská krize hrozila oslabením návštěvnosti letních bytů. Nikdo nemohl tušit, co přijde. Roja svými aktivitami této hrozbě velmi pohotově čelil. Vždyť jak vznik sportovní společnosti, tak i objevení vody s blahodárným radioaktivním obsahem spadá do doby, kdy se

²⁵¹ *Společenský adresář československý*, roč. 1930–1931, s. 218.

²⁵² SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 249.

²⁵³ *Pestrý týden*, roč. X., (1935), č. 35, s. 23.

²⁵⁴ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 248.

²⁵⁵ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 161.

²⁵⁶ *Popis obcí školního okresu Říčanského*, s. 158. To potvrzovala i jedna z příruček pro živnost hostinskou v seznamu minerálních vod. František DŘEVIKOVSKÝ, *Všestranný rádce pro živnost hostinskou a její příbuzná odvětví*, 2. vydání, Praha 1938, s. 217.

²⁵⁷ K počátkům těchto lázní a obecně k problematice využití radioaktivního záření v lázeňství srv. Emilie TĚŠINSKÁ, *Počátky jáchymovských radonových lázní (věda – nadšení – komerce)*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ – Petr KUBÁT a kol., *Čas zdravého ducha ve zdravém těle*, s. 301–330.

²⁵⁸ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 161.

²⁵⁹ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 249.

krize objevila i v Československu. A aby toho nebylo málo, Roja v roce 1931 založil v Hrušově společně se slavným komikem Vlastou Burianem kino.²⁶⁰ Z Rojovy iniciativy pak ještě vznikla kina v Pyšelích a v Čerčanech, která poté vlastnil.²⁶¹

S Rojou přišla do Senohrab nová atmosféra a dalo by se říct, že i nová generace podnikatelů. Jeho společníkem ve výrobě Senohrabky byl Gustav Weinberger,²⁶² který koupil již zmíněnou vilu čp. 37 a další pozemky.²⁶³ Roli významného střediska pro letní hosty plnil také hotel (spíše hostinec) U Andělů, který patřil rodině Andělových. Marie Andělová pocházela z rozvětveného rodu Hanzlů.²⁶⁴

Hospodu, která vznikla v roce 1906 pod jménem U Nádraží v čp. 19, Andělovi ve dvacátých letech rozšířili o patro a taneční sál, čímž se výrazně zvýšila její kapacita. Ke slavnostnímu otevření zrenovovaného podniku došlo 28. června 1928, kdy Andělovi uspořádali v novém tanečním sále zábavu, „*teré se účastnilo tolik lidí, že by jablko nepropadlo*.“²⁶⁵ Jak se tedy zdá, hoteliér Roja nebyl ve svých snahách nalákat k sobě lidi zdaleka ojedinelý.

Ani okrašlovací spolek se nenechal zahanbit a po skončení první světové války postavil třetí říční lázně, tentokrát dokonce s 50 kabinami. To samo o sobě představovalo velmi důležitý stimul k zavítání do Senohrab. Vodní sporty na řece Sázavě (koupání, jízda na lodkách, plavání aj.) se těšily velké oblibě stejně jako například tenis, který na místních kurtech okrašlovací spolek rovněž nabízel. Neúnavná snaha okrašlovacího spolku provozovat lázně prakticky již od jeho samotného vzniku naznačuje, že samotný podobného zařízení v obci zajišťoval jistou vyšší kvalitu oproti sídlům, které se bez něho musely obejít. Lázně Senohrabům proto nejspíše dále zvedly prestiž. Od roku 1931 spolek začal spolupracovat s

²⁶⁰ V obci se o Rojovi tou dobou povídalo, že hrál v divadle s Vlastou Burianem. SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 160–161. Ale v tom se místní mýlili, Roja nebyl herec. Pouze ve filmu *Pobočník jeho Výsosti* z roku 1933 v režii Martina Friče si zahrál roli sekundanta při souboji. Blažena URGOŠÍKOVÁ – Eva URBANOVÁ, *Český hraný film 1930–1945*, díl II., s. 256–257. Přesto jej s Vlastou Burianem pojily pracovní vztahy, protože zastával funkci ředitele Divadla Vlasty Buriana, jak již bylo zmíněno výše. *Společenský adresář československý*, roč. 1930–1931, s. 218

²⁶¹ SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 160–161.

²⁶² Gustav Weinberger roce 1907 vlastnil továrnu na kostýmové sukně v Praze v Železné ulici č. 18, bydlel na Vinohradech v Šumavské ulici č. 20. *Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních*, svazek I., *Adresář osob samostatných a podniků živnostenských i obchodních*, Vojtěch KRAUS (redaktor), Praha 1907, s. 1214. Později podle kroniky provozoval v Praze v Rybní ulici výrobu dámské konfekce a dvě prodejny (Na Příkopech „U Tempela“ a na Národní třídě „U Hospodáře“), ale podle adresářů tato informace neodpovídá skutečnosti. SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 160.

²⁶³ SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 160.

²⁶⁴ Její bratr Antonín Hanzl působil v hotelu Mlýn Hrušov jako hoteliér, přestože byl původní profesí krejčí. Hotel „Mlýn Hrušov“ byl vedle Valencie druhý hotel v obci. Srv. *Adresář Republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství*, díl I., Praha 1938, s. 1578.

²⁶⁵ SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 161–162.

vedlejší obcí Zlenice a v důsledku toho si změnil název na Okrašlovací spolek pro Senohraby, Zlenice a okolí se sídlem v Senohrabech. K roku 1939 měl spolek 147 členů.²⁶⁶

Další samostatnou kapitolou v rozvoji Senohrab byla snaha přilákat hosty i na zimní sporty. Již před první světovou válkou si někteří Pražané oblíbili okolí Říčan a Mnichovic (zhruba 6 km od Senohrab) pro sáňkování a lyžaření.²⁶⁷ Kopcovitá krajina dobře posloužila pro zimní radovánky a ležela navíc tak blízko Prahy, že se lyžaři a sánkaři mohli večer pohodlně vrátit zpět do Prahy. Méně náročnější lyžaři proto nemuseli navštěvovat vzdálenější a dražší hory. Ve třicátých letech už vedení hotelu Valencie počítalo i s tímto zájmem a nabízelo i zimní sporty.²⁶⁸ Důležité je, že byla snaha získat hosty i v zimní sezóně, například pro lyžaře zde byl vytvořen skokanský můstek, což svědčí o celkovém rekreačním potenciálu oblasti i o schopnostech některých osobností toho dostatečně využít.

Všechny tyto aktivity tak svědčí o jasném trendu Senohrabských přitáhnout návštěvníky, aby se z nich dalo profitovat. Otázkou však zůstává, zda se jim to vyplatilo. Na přelomu 20. a 30. a v první polovině třicátých let, kdy doléhala hospodářská krize na Československo, mohly být všechny tyto aktivity nakonec zbytečné. Abych zhodnotil, jaký měla krize vliv trávení dovolených během hospodářské krize, musel jsem nahlédnout do záznamů ohlašovacích knih. Údaje o návštěvnosti svědčí o tom, že se vysokou návštěvnost i přes určité výkyvy se podařilo udržet i po celá třicátá léta.²⁶⁹

²⁶⁶ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 157.

²⁶⁷ Jiří GUTH-JARCOVSKÝ, *Turistický katechismus*, s. 126.

²⁶⁸ *Popis obcí školního okresu Říčanského*, s. 158

²⁶⁹ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Ohlašovací kniha o cizích v obci Senohrabech*, 1929–1936, *Ohlašovací kniha o cizích v obci Senohrabech*, 1936–1940.

6. Společenské rozvrstvení

Není překvapující, že základním předpokladem pro návštěvu letního bytu byl dostatek finančních prostředků a volného času. Tyto parametry ideálně splňoval v dané době vedle příslušníků vyšších tříd i typický představitel střední třídy,²⁷⁰ jejíž bohatnutí a zajištění ovlivňovalo rozvoj sledovaného fenoménu. Přesnější vymezení pojmu střední třída je však poměrně složité, protože charakter jednotlivých představitelů této třídy se velmi lišil a to jak svým postavením a zabezpečením, tak i dostatkem volného času, který je pro tuto práci obzvláště klíčový. Z tohoto důvodu se zdálo více než vhodné sáhnout po definici ze sociologie, která se tímto problémem soustavně zabývá již řadu let. Ani to však neznamená, že by se výklad zjednodušil. Sociologie operuje s pojmy stará střední třída, vyšší střední třída a nižší střední třída.²⁷¹ Důležité bylo rozlišit mezi dvojicí pojmů stará střední třída a nová střední třída, které souvisely se společenskou pozicí a závislostí a mezi pojmy nižší a vyšší střední třída, které se naopak týkaly postavení v rámci daných struktur, ohraničených například platebními třídami. snažit se propojit obě pojmové dvojice by vedlo spíše ke zmatkům, proto jsem se soustředil na rozlišování podle nižší a vyšší střední třídy na základě příjmů a sociálního kapitálu.

V pojmu vyšší střední třída byly zahrnuty osoby vytvářející vyšší administrativní aparát pro vedení podniků či organizací. Jednalo se tedy o odborníky a pracovníky v řídicích funkcích, kteří měli specializované vědomosti nebo nabízeli manažerský "know-how". Díky svému postavení získávali určitá privilegia, jako vysoké platy, jistotu zaměstnání atd.²⁷²

Do nižší střední třídy pak počítám osoby, jejichž pracovní podmínky a mzdy se mnohdy nelišily od manuálních pracovníků, ale většina z nich se vyznačovala odlišnými sociálními kapitálem. Do této podskupiny patřili nižší úředníci, učitelé atd.²⁷³

Je zřejmé, že do střední třídy se řadilo velké množství lidí, kteří se od sebe svým způsobem života v mnoha případech diametrálně odlišovali. Pro střední třídu byl proto charakteristický vnitřní rozpor, který spočíval v rozdílném vnímání vlastního postavení jednotlivých aktérů. Například řada příslušníků nižší střední třídy se identifikovala se

²⁷⁰ Třidu chápu jako rozsáhlou skupinu lidí, kteří mají obdobné ekonomické prostředky, které ovlivňují jejich způsob života. Základem třídních rozdílů jsou majetkové poměry a typ zaměstnání. Anthony GIDDENS, *Sociologie*, Praha 1999, s. 256–257.

²⁷¹ Zároveň se objevil i pojem nová střední třída, jehož pomocí se sociologové pokusili zachytit dynamickou změnu ve struktuře středních vrstev, která započala na přelomu 19. a 20. století a ve velké míře ovlivňovala sociální diferenciaci během 1. poloviny 20. století. Zcela zásadně se však projevila ve společnosti až po skončení druhé světové války. Jan KELLER, *Vzestup a pád středních vrstev*, Praha 2000, s. 20–29.

²⁷² Anthony GIDDENS, *Sociologie*, s. 264–267

²⁷³ *Tamtéž*, s. 264–267.

stejnými hodnotami jako vyšší střední třídy, ačkoli v příjmech zaostávala za lépe placenými manuálními pracovníky.²⁷⁴

V rámci těchto skupin bylo třeba u jednotlivců rozlišovat ještě podle jejich konkrétních možností a pozicí, což v praxi znamenalo, že například někteří představitelé staré střední třídy mohli patřit do vyšší střední vrstvy,²⁷⁵ která byla již dobře zajištěná, ale také do nižší, která si sice udržela jistý životní standard, ale na druhou stranu si nemohla dovolit tolik utrácet. To souvisí s pojmem status nebo statusová skupina, která označuje skupinu lidí, jejichž sociální hodnota dosahuje zhruba stejné úrovně bez ohledu na jejich faktickou členskou skupinu.²⁷⁶ Max Weber pojmem status označoval rozdílnou úctu či prestiž, které se těšily jednotlivé sociální skupiny. Záleželo tedy na sociálním hodnocení sociálních rozdílů. Vysoký status ve společnosti často zajišťoval bohatství, ale nebylo to vždy pravidlem. Poukazoval přitom na poměry v postavení mezi zbohatlíky a starými rody. Vysoký status měli například právníci nebo lékaři.²⁷⁷

Příslušnost k jednotlivým kategoriím střední třídy již sama o sobě zajišťovala jistý rozsah volného času, který mohl být využit k dovolené, k výletům apod. Takto načrtnutá základní představa sociologie o atributech spojených s příslušnou kategorií střední třídy se však dynamicky vyvíjela. I v případě letního bytu se jeho spojení s vyšší střední třídou v průběhu let pozvolna vytrácelo nebo lépe řečeno posouvalo, takže ve 30. letech znamenal letní byt již podstatně méně než na začátku století. Na pomyslném vrcholu se ve 30. letech nacházela již zmiňovaná francouzská Riviera,²⁷⁸ která fungovala jako jakýsi statusový symbol pro příslušnost k vyšším vrstvám. Jak ale bylo naznačeno již v kapitole týkající se cen, nelze bezpodmínečně stavět francouzskou Riviéru nad cokoli jiného, protože vztahy ve společnosti nebyly tak jednoduché. Byla by proto chyba snažit se letní byt jako symbol společenského postavení vtěsnat do jakéhosi žebříčku, neboť údaje o celé řadě hostů potvrzují, že jet na letní byt nemuselo nutně znamenat méně než pobyt na francouzské Riviéře.

²⁷⁴ *Tamtéž*, s. 264–267.

²⁷⁵ Termín vrstva zahrnuje velkou skupinu lidí podle významných společných znaků sociální diferenciacce. Nemusí však být třídně jednotná. Společenské vrstvy existují uvnitř tříd (vnitrotřídní vrstvy – například průmyslový proletariát, zemědělský proletariát) a také mezi třídami (vrstva zaměstnanců, inteligence, mládeže). *Tamtéž*, s. 264–267.

²⁷⁶ Bohumil GEIST, *Sociologický slovník*, Praha 1992, s. 401.

²⁷⁷ *Tamtéž*, s. 401.

²⁷⁸ Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950. Základní hypotézy, zjištění, náměty*, Opava 2002, s. 163.

Vnímáme-li střední třídu takto široce, je vysoce pravděpodobné, že převážná část letních hostů pocházela právě z této společenské skupiny.²⁷⁹ Je ale třeba si položit otázku, které kategorie střední vrstvy nejčastěji jezdily na letní byt v okolí Prahy do lokalit, jako byly Senohraby a o čem to svědčí. Senohraby v té době již byly zavedené letovisko s poměrně vyvinutou nabídkou a slušnou pověstí a tradicí, což je řadilo do užší špičky mezi českými i přípražskými letovisky. Za těmi nejluxusnějšími (Černošice, Řevnice, Dobřichovice) však ještě pravděpodobně o stupínek zaostávaly.²⁸⁰ Poznatky o složení hostů, kteří danou obec navštěvovali, pomůže lépe vykreslit jemně diferencovanou hierarchii přípražských letovisek a snad něco vypoví i o nárocích tehdejších předválečných a prvorepublikových středních vrstvách.

6.1 Středostavovská společnost v Senohrabech

Již v druhé polovině 19. století bylo u středních vrstev běžné navštěvovat letní byt.²⁸¹ V Senohrabech se po pozvolném vzniku letoviska v 80. a 90. letech 19. století začala v prvních letech 20. století vytvářet specificky sezónní, mnohdy zajímavým způsobem přátelsky, sousedsky i příbuzensky provázaná společnost, složená většinou z pražských živnostníků, obchodníků a továrníků,²⁸² ale i právníků, lékařů, univerzitních profesorů a z řady osobností spojených s uměním, vědou a politikou.

Významnou platformu pro vzájemnou komunikaci mezi hosty poskytoval již několikrát zmiňovaný okrašlovací spolek, jehož jemnou kritiku můžeme zaznamenat v knize *Irča a Lexa* od Josefa Rebce,²⁸³ častého letního hosta a autora dívčích románků písíciho pod pseudonymem Josef Roden, který byl nejstarším synem nakladatele Františka Rebce.²⁸⁴ V zásadě kritizoval špatnou péči spolku o prostředí a okolí letoviska a povýšenecké pěstování

²⁷⁹ To však nevylučuje nějaké výjimečné přesahy směrem k vyšší nebo dělnické třídě, ke kterým nepochybně docházelo.

²⁸⁰ U nejvyšší vrstvy bylo časté přejímání zvyklostí šlechty – tedy zakupování zámeckých objektů obvykle mimo letoviska a jejich využívání jako letních sídel (někdy i pro podzimní lovy).

²⁸¹ O složení hostů na letním bytě na konci 19. století vypovídala například divadelní hra Josefa Štolby *Na letním bytě*, poprvé vydaná v roce 1899. Dovolenu tam trávili pan poštovní rada, profesor s manželkou, vdova po prezidentu (není uvedeno nic bližšího), která měla s sebou panskou, syn výše psané vdovy JUDr. a zároveň ministerský sekretář a rodina obchodníka z Prahy. Pověstí se tedy jednalo o vysoce postavené zaměstnance, s výjimkou obchodníka. Právě obchodnická rodina ústy paní Kapičkové neustále zdůrazňovala, že vlastní dům na Vinohradech a vůbec sama sebe tím řadila mezi lepší společnost. Josef ŠTOLBA, *Na letním bytě*, s. 8–11.

²⁸² Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 154.

²⁸³ Josef Rebec napsal pod pseudonymem Josef Roden několik knih, z nichž nejznámější byly dívčí romány *Irčin román*, *Irča v penzionátě*, *Irča v hnízdečku* a *Irčino tajemství*. Byl to autor konvenčních románů, lyrických próz, básní a pohádek. V letech 1932–1948 působil jako nakladatel. AZ, SM, *Josef Roden*, in: Jiří OPELÍK a kolektiv, *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl III., svazek II. (P – Ř), 1. vydání, Praha 2000, s. 1256–1258.

²⁸⁴ *Tamtéž*, s. 1256 – 1258. František Rebec mimo jiné v letech 1918–1930 zastával funkci předsedy Okrašlovacího spolku v Senohrabech. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 157.

osobního kultu představitelů spolku.²⁸⁵ Podle tohoto románu zastávali funkce ve výboru okrašlovacího spolku především páni radové, továrníci a doktoři.²⁸⁶ Přestože se text týkal výslovně Hrušova, potažmo Senohrab, fakt o složení výboru považuji za všeobecně platný. Bohužel kniha končí odjezdem na letní byt, takže více informací o životě v Hrušově už nenabízí. Proč autor použil ve svém díle právě tuto lokalitu a ne kteroukoli jinou, je zřejmé. Senohraby, popřípadě Hrušov, dobře znal a mohl postřehy čerpat z přesných reálií. Nelze mu však bezmezně věřit každé slovo. Těžko dnes zjistit, zda místní okrašlovací spolek byl skutečně v otřesném stavu. Třeba Roden takto jen popichoval své známé, v jeho díle se mohly odrazit i nějaké konflikty jeho otce s jinými členy vedení okrašlovacího spolku. Jako příznačná se jeví zmínka o nekvalitě místních cest, kterými se jen o málo let dřív spolek ve svém průvodci vychloubal.

Charakteristické bylo, že řada rodin, které získaly vazby na Senohraby ještě před válkou, pak toto letovisko navštěvovaly i v meziválečném období. Buď si zde rodina přímo zakoupila vilu a jezdila pak do svého, nebo každoročně přijížděla do pronájmu. Vyšší společnost ztělesňovaly rodiny zmiňovaného mladočeského poslance a ministra Josefa Fořta a Hynka Votočka,²⁸⁷ které se v průběhu let příbuzensky provázaly, když si Votočkův syn Emil Votoček,²⁸⁸ český chemik a zakladatel české vědecké školy organické chemie,²⁸⁹ vzal Libuši rozenou Fořtovou. Jejich syn se pak oženil s dcerou české spisovatelky Anny Lauermanové²⁹⁰

²⁸⁵ V knize Irča a Lexa se hlavní hrdinka jen nerada chystala na letní pobyt s rodiči, zatímco její milý Lexa měl zůstat přes léto v Praze. Naopak její otec hýřil superlativy na adresu Hrušova u Senohrab, který mu k letnímu pobytu doporučil kolega rada z úřadu. Jako přednost senohrabského okolí bylo prezentováno vynikající koupání, lesy a hojnost hub. Místní okrašlovací spolek se údajně výborně staral o cesty a v obci prý nechyběl ani tenisový kurt. Postavě otce se zdálo, že od Šumavy k Tatrám není lepšího místa k rekreaci.²⁸⁵ O několik stránek dál však zazněla tvrdá kritika spolku, když se rodiče Irči vrátili z obhlédnutí Hrušova. Najali sice v hotelu dva pokoje na letní pobyt, ale byli rozčileni ze špatné práce okrašlovacího spolku, ve kterém páni raději pěstovali osobní kult, než aby dělali, co mají. Cesty tam byly vymleté a v rozporu s vyprávěním kolegy se o ně nijak nepečovalo. Zkrátka to prý v Hrušově fungovalo jako v kterémkoli jiném letním letovisku, včetně jen malé pomoci místních obyvatel letním hostům. Senohraby respektive Hrušov tak byly v tomto díle ukázány jako typický příklad přípražského letoviska. Josef RODEN, *Irča a Lexa*, 4. vydání, Praha 1924, s. 95–96, 120–121.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 120.

²⁸⁷ Hynek Votoček, velkoobchodník s papírem se sídlem na Novém Městě v Praze na Havlíčkově náměstí čp. 12 (dnes Senovážné náměstí). *Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních*, oddíl I., *Adresář osob samostatných a podniků živnostenských i obchodních*, Vojtěch KRAUS (redaktor), Praha 1910, s. 272.

²⁸⁸ Emil Votoček (1872–1950), český chemik. Zakladatel české školy organické chemie. Svými pracemi v chemii cukru dosáhl světového uznání. Několik cukrů objevil a jím zavedené názvosloví pro metylpentózy bylo přijato i mezinárodně. V letech 1905–07 mimořádný a od roku 1907 řádný profesor, 1921–22 rektor ČVUT. Byl členem ČAVU a KČSN. V roce 1929 založil s J. Heyrovským časopis *Collection of Czechoslovak Chemical Communications*. Byl prvním zástupcem Československé společnosti chemické v Mezinárodní unii pro čistou a užitou chemii (IUPAC). Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl III., s. 492.

²⁸⁹ Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 146–147.

²⁹⁰ Anna Lauermannová (1852–1932), česká spisovatelka, která psala pod pseudonymem Felix Téver. Vyrůstala v patricijském prostředí pozdně obrozenecké Prahy. Byla provázaná s čelnými představiteli českého kulturního života (Rieger, Zeyer aj.). Proslula svým pražským literárním salómem ve vile v Liboci. V svých dílech se věnovala seberealizaci žen aj. Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl II., s. 256–257.

a společně vlastnili v Senohrabech vilu u nádraží. Paní Votočková - Lauermanová²⁹¹ údajně pořádala pro děti slavnosti a různé večírky. Dceru Emila Votočka si vzal zase za manželku císařský rada Urban a manželé si společně nechali postavit velikou vilu v Senohrabech za mostem. Jedna z jejich dcer (Alena Urbanová) se pak vdala za prof. Antonína Matějčka,²⁹² který tím rozmnožil poměrně slušný počet vysokoškolských profesorů v Senohrabech na letních bytech.²⁹³ Tyto význačné rodiny tak spoluutvářely společenské klima Senohrab již před rokem 1914 stejně jako v období první republiky. Profesory navštěvující Hrušov a Senohraby pak ještě doplňoval vážený odborník a profesor vodního hospodářství prof. Dr. Ing. Klír,²⁹⁴ a profesor techniky a geodesie František Novotný, majitel vily čp. 52, který získal dokonce i čestné občanství Senohrab.²⁹⁵ Dále se zde často pobýval Adolf Lukl,²⁹⁶ vinohradský gynekolog, který si nad Hrušovem postavil nádhernou vilu s rozlehlou zahradou a tenisovým dvorcem.²⁹⁷ Za Adolfem Luklem přijížděl i jeho zeť Josef Lukl Hromádka.²⁹⁸ Za zmínku stojí i další hosté, klavírista Jiránek,²⁹⁹ například dirigent Národního divadla Karel Kovařovic,³⁰⁰ známý fotograf Faix z Ječné ulice.³⁰¹

²⁹¹ Olga Votočková-Lauermannová (1880–1964), česká spisovatelka a kulturní historička. Psala především o době národního obrození. Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl III., s. 492.

²⁹² Antonín Matějček (1889–1950), český historik umění. Již v roce 1917 se stal profesorem dějin umění na Uměleckoprůmyslové škole v Praze, odkud přešel roku 1920 na Akademii výtvarných umění, kde roku 1926 dosáhl docentury. Od roku 1927 mimořádný a od roku 1930 řádný profesor na FF UK. Byl členem Spolku výtvarných umělců Mánes, od roku 1949 také vedl odbor umění ministerstva kultury. Člen ČAVU a KČSN. Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl II., s. 355.

²⁹³ V některých letoviscích se přímo koncentrovali příslušníci specifických profesí, například již zmiňované letovisko Potštejn se stalo vyhledávanou destinací univerzitních profesorů. Helena KOKEŠOVÁ, *Návštěvy univerzitních profesorů v Potštejně*, s. 156–166.

²⁹⁴ Antonín Klír (1864–1939), český technik. V letech 1890–1896 pracoval u Státní stavební služby v Čechách a v letech 1896–1906 působil v komisi pro kanalizování Vltavy a Labe v Čechách. Od roku 1909 profesor č. techniky respektive ČVUT v Praze. Člen ČAVU. Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl II., s. 80.

²⁹⁵ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950), s. 176.

²⁹⁶ Adolf Lukl (1874–1974), přední pražský gynekolog a protestantský aktivista. Podílel se na založení Českobratrské církve evangelické (1918) a na ustavení Svazu evangelických církví (1927). Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl II., s. 355.

²⁹⁷ Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 153.

²⁹⁸ Josef Lukl Hromádka (1889–1969), český protestantský filozof a teolog., který byl od roku 1920 mimořádným a od roku 1927 řádným profesorem Husovy bohoslovecké fakulty v Praze. Jeho chotí byla Naděje Luklová, dcera Adolfa Lukla. V poválečném období získal několikrát vyznamenání, obdržel Leninovu cenu míru (1957), Řád práce (1958) a Řád republiky (1959).

²⁹⁹ Josefa Jiránek (1855–1940), český klavírista, který byl žákem Bedřicha Smetany. Proslavil se i v zahraničí. Působil též jako pedagog. Učil se u něj taktéž letní host Senohrab Karel Kovařovic. Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl I., s. 615. Milan CHURÁN, heslo *HROMÁDKA Josef Lukl*, in: Milan CHURÁN, *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*, díl I. (A – M), 2. vydání, Praha 1998, (elektronická verze: <http://www.libri.cz/databaze/kdo20/search.php>) vyhledáno 25.7. 2011.

³⁰⁰ Karel Kovařovic (1862–1920), český skladatel, dirigent a harfenista, šéf opery. V letech 1881–1885 člen orchestru ND. V letech 1900–1920 dirigent, dramaturg a šéf opery ND v Praze. Klavíru se učil se u výše zmíněného J. Jiráka, který také jezdil do Senohrab. Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl II., s. 150.

³⁰¹ Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 154.

Senohraby se tak staly místem letních dovolených řady významných a zajímavých osobností, byť se zdá, že ještě bohatší a společenský život tvořený vyššími pražskými kruhy se odehrával spíše jihozápadním směrem od Prahy, především v Černošicích, Dobřichovicích a v Řevnici,³⁰² o čemž svědčil i Společenský adresář československý.³⁰³ Černošice a Řevnice se postupně rozrůstaly do větších středisek, zatímco Senohraby i přes obrovský rozvoj v průběhu několika málo let stále zůstávaly vesnicí..³⁰⁴

Živnostníky, továrníky a obchodníky reprezentovali v Senohrabech například karlínské rodiny Kutinů³⁰⁵ a Vostřebalů,³⁰⁶ pražský velkořezník Beránek³⁰⁷ a chemik Dr. Klaudi.³⁰⁸ Je dost možné, že již několikrát zmiňovaný majitel hotelu Valencie se dostal do Senohrab právě díky rodině Klaudiů, protože se oženil s Terezií Klaudiovou.³⁰⁹ Léto zde také trávili architekt a stavitel Karel Horák a jeho rodina,³¹⁰ paní Bělská,³¹¹ vdova po pražském staviteli a mnozí další. Především rodina Vostřebalových se od roku 1908, kdy do Senohrab zavítala poprvé, velmi vzmohla, v závěru první světové války si zde postavila luxusní vilu a stala se nedílnou součástí senohrabské společnosti, přičemž nepochybně zaujala svými

³⁰² Tamtéž, s. 142.

³⁰³ Ze Společenského adresáře československého vyplývá, že v letech 1930–1931 příslušníci společenských špiček nejčastěji navštěvovali Černošice, Řevnice a Dobřichovic, po nich byly nejpopulárnější Senohraby a teprve pak další známá letoviska jako byl Potštejn a Jevany. Některé osobnosti uváděly svůj letní pobyt v cizině, velmi často se také objevovala některá jihočeská města jako Písek, Jindřichův Hradec apod. V těchto případech se však nejednalo o letoviska ve smyslu uvedených Černošic, která sloužila hlavně k letním pobytům. Samozřejmě je diskutabilní, zda skutečně všechny osoby z adresáře považovat za příslušníky elit nebo zda ještě někdo nechyběl. *Společenský adresář československý*, roč. 1930–1931.

³⁰⁴ K roku 1933 měly Černošice 1000 obyvatel, Dobřichovice 2400 obyvatel a Řevnice 2957 obyvatel. Oproti tomu v Senohrabech žilo jen 540 obyvatel. *Adresář republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství*, svazek I., *Národohospodářská část, seznam adres, Čechy*, Praha 1933, s. 200–201, 316–317, 1474–1475, 1534.

³⁰⁵ Václav Kutina provozoval továrnu na rybí konzervy v Karlíně v Pobřežní ulici čp. 215. *Adresář hlavního města Prahy 1936*, Jan RAMBOUSEK – V. S. VILINSKÝ (sestavili), Praha 1936, s. 158.

³⁰⁶ Ph. Mr. Karel Vostřebal provozoval lékárnu „U české koruny“ v Karlíně v Královské ulici čp. 39 a zároveň i lékařskou laboratoř. Tamtéž, s. 200.

³⁰⁷ Josef Beránek, velkořezník a provozovatel hotelu, restaurace, vinárny a kavárny na Tylově náměstí v Praze na Vinohradech. *Chytilův adresář hlavního města Prahy, část II., Úřady, ústavy, korporace. Podniky družstevní, peněžní, průmyslové, živnostenské*, Alois CHYTIL (redaktor), Praha 1924, s. 740.

³⁰⁸ Josef Klaudi, asistent na technice a majitel chemické laboratoře v Praze na Novém Městě v Ostruhové ulici 8a. Vedle toho bydlel v Náplavní ulici čp. 9., znám též jako vědec. Pravděpodobně příbuzensky spjatý s Karlem Leopoldem Klaudym, Pražským purkmistrem v letech 1868–1869. *Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí* oddíl I., *Adresy osob samostatných, firem obchodních, bank, drah, záložen, pojišťoven, společností akcijních, společenstev výdělkových a štítů obchodních*, Václav LEŠER (redaktor), Praha 1892, s. 299.

³⁰⁹ *Společenský adresář československý*, roč. 1930–1931, s. 218.

³¹⁰ V Kronice Senohrab je na straně 153 uvedeno, že si Karel Horák vilu čp. 56 postavil již v roce 1896. Podle V. Vondráčka brzy zemřel. Měl syny Radima (advokát), Jiřího (strojný inženýr) a Jaroslava, který si v Senohrabech údajně užil krásné mládí, když „znepokojil tam (v Senohrabech) mnohé manželství, vypil tam mnoho číší, mnoho lidí pobavil svým humorem, mnoha lidem vrátil zdraví a zachránil život,“ což už bylo zmíněno v souvislosti s trávením volného času na letních bytech. Po druhém sňatku však začal místo do Senohrab jezdit do Jevan. Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 147–148.

³¹¹ Vila čp. 55. Jezdili k ní do vily letní hosté.

aférami³¹² spojenými s dramatikem a literárním vědcem Otokarem Fischerem,³¹³ který se na krátko oženil s jejich dcerou Vlastou Vostřebalovou.³¹⁴

Vesměs se ale jednalo o rodiny, které když ne hned, tak časem si v oblíbeném letovisku zakoupily vilu, staly se stálou letní součástí Senohrab nebo Hrušova a překlenuvaly svou přítomností dobu před a po první světové válce. K nim se po roce 1918 přidala rodina dr. Pipka,³¹⁵ JUDra Wiesenbergera nebo Oppelovi,³¹⁶ rodiny, které zrovna tak patřily k jistému typu honorace.

Požizování majetku souviselo nejen s ukládáním kapitálu do nemovitostí, ale zároveň to mnozí chápali jako zajištění na stáří. Zdá se totiž, že lidé poměrně běžně, pokud k tomu měli prostředky, ve stáří přecházeli na venkov, kde očekávali větší klid. Letovisko, kde to dobře znali a kde byly navíc poměrně slušně rozvinuté služby, se zdálo být ideální volbou. Takovou strategii bohužel nemohly uplatňovat méně movité rodiny, které spořily na stáří jen pozvolna. Právě tito lidé však tvořili druhou složku senohrabské letní společnosti. Struktura profesí a postavení těchto hostů se často rok od roku měnila vlivem momentální finanční situace a dalších vlivů. Je proto obtížné říct, zda převažovaly živnostníci, úředníci nebo spíše představitelé svobodných povolání. Část z nich zachovávala Senohrabům svoji věrnost a po řadu let jezdila do pokojů do stejných vil, a když ne do stejných, tak alespoň do stejného letoviska, a vytvářeli si na danou lokalitu a prostředí jistou vazbu, která se mohla projevit i mimo letní pobyt. Vladimír Vondráček například vzpomínal, jak mnoho let chodil ze

³¹² O. Fischer údajně tvrdil, že Vlasta Vostřebalová trpěla duševní chorobou. Korespondence mezi nimi uložená v památníku národního písemnictví ve fondu Otokara Fischera pak dokládá, jak napjaté byly jejich rodinné vztahy doprovázené narozením syna Jana. Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 148–149.

³¹³ Otokar Fischer (1883–1938), český překladatel, literární vědec, básník a dramatik. Pocházel z asimilované židovské rodiny. V letech 1917–27 mimořádný a od roku 1927 řádný profesor. Mimo jiné přednášel dějiny německé literatury na filozofické fakultě české UK. Člen KČSN a ČAV. Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl I., s. 319–320.

³¹⁴ Vlasta Vostřebalová - Fischerová (1898–1963), česká malířka. Patřila do proudu českého sociálního umění. V jejích dílech se odráží její levicové politické smýšlení i vlivy Wolkerovy koncepce proletářského umění a moderní francouzské a německé tvorby. Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl III., s. 491.

³¹⁵ Dr. Jaroslav Pipek byl jezdil do Senohrab ještě jako poštovní adjunkt, později se vypracoval na funkci ministerského rady a šéfa presidia ministerstva pošt a telegrafů. Bydlel v Ruské ulici čp. 6 v Praze-Vršovicích. Po roce 1918 získal společně s manželkou peníze, za které si postavili v Senohrabech vilu. Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 153. *Společenský adresář československý*, roč. 1930–1931, s. 202.

³¹⁶ Emanuel Oppel vlastnil v roce 1934 Palace hotel v Praze na Novém Městě v Panské ulici čp. 16. Tento hotel patřil mezi pražské „Velkohotely“ se sto a více pokoji, konkrétně jich měl 180. Jan ŠTEMBERK, *Fenomén cestovního ruchu*, s. 97. Emanuel Oppel navíc ještě figuroval v roce 1896 jako nájemce Grand hotelu v Mariánské ulici čp. 34 na Novém Městě a v roce 1910 jako provozovatel hotelu Černý Kůň rovněž na Novém městě v Praze, tentokrát v ulici Na příkopech čp. 28. *Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí*, oddíl I., *Adresy osob samostatných, firem obchodních, bank, drah, záložen, pojišťoven, společností akcijních, společenstev výdělkových a štítův obchodních*, Václav LEŠER (redaktor), Praha 1896, s. 413; *Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních*, oddíl II., *Obyvatelstvo dle povolání, spolu adresář obchodnictva a živnostnictva*, Vojtěch KRAUS (redaktor), Praha 1910, s. 81.

známosti šít k Václavu Ladovi, spolutvůrci senohrabského letoviska, přestože jeho výrobky mnohdy nestály za nic.³¹⁷

Rozšíření řad letních hostů pravděpodobně umožnil již zmiňovaný zákon o placené dovolené pro zaměstnance z roku 1925, protože více času k letní rekreaci získali i úředníci s menším počtem odsloužených let. Záleželo pak čistě na nich, jestli navštívené letovisko každý rok měnili, nebo jestli se každoročně vraceli do téže lokality. Mnozí hosté jezdili každoročně do vily k panu prokuristovi Špírkovi³¹⁸ nebo k Dr. Kyselovi, kteří si v Senohrabech postavili vily, žili v nich po celý rok a zároveň volné pokoje na léto pronajímali. Především na těchto dnes již neznámých hostech stála ekonomika letoviska.

Vzhledem k nedostatku pramenů bohužel nelze určit přesné počty hostů Senohrab ani jejich profesní skladbu téměř po celé první tři dekády 20. století. Jediným vodítkem k počtu hostů jsou záznamy o okrašlovacím spolku, týkající se počtu členů. Z toho ale nevyplyvá, kolik lidí přijelo, protože rodina, která se zde objevila jenom jednou, pravděpodobně do spolku nevstupovala. Údaj o spolkových členech dokládá jen množství věrných návštěvníků, z určité části majitelů vil a z určité části pravidelných klientů a to jistě je ne zcela přesně. Nelze ani zanedbat fakt, že mezi členy patřili i někteří místní obyvatelé. Zdá se, že z hlediska množství členů zůstávala základna spolku zhruba stejná, když měl spolek v roce 1909 celkem 135 a v roce 1939 147 platících členů.³¹⁹

Vynikajícím pramenem pro identifikaci osob na letním bytě jsou tzv. ohlašovací knihy,³²⁰ které byly vedeny z důvodu zajištění bezpečnosti obce. Přestože ne ve všech obcích se zmiňované knihy dochovaly, poskytují jedinečné informace o příchozích do obce. Zapisování se prakticky po celou sledovanou dobu řídilo ještě rakouskými zákony,³²¹ na jejichž základě měl obecní starosta vést dohled nad vedením předepsané evidence cizích osob v hostincích a obdobných zařízeních, zajišťovat vedení knihy příchozích a shromažďovat

³¹⁷ Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 144.

³¹⁸ Prokurista Špírek, z Prahy údajně už nechtěl bydlet v Praze a nechal si proto postavit vilu pro bydlení po celý rok. Do jeho vily čp. 60 jezdila celá řada hostů, vesměs úředníci, živnostníci nebo středně velcí podnikatelé. Tímto způsobem Špírek provozoval vilu nejméně od roku 1907 až do začátku 40. let. *Tamtéž*, s. 148.

³¹⁹ SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I., (do roku 1950), s. 158.

³²⁰ Veškeré informace týkající se počtů hostů v Senohrabech, jejich bydliště, povolání, náboženství, stáří, rodinného stavu, frekvence příjezdů a předpokládané doby strávené na letním bytě pochází s ohlašovacích knih. SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Ohlašovací kniha o cizích v obci Senohrabech*, 1929–1936; SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Ohlašovací kniha o cizích v obci Senohrabech*, 1936–1940; SOKA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Ohlašovací kniha o cizích v obci Senohrabech*, 1940–1942.

³²¹ Zvláště nařízením ministerstva vnitra a nejvyššího policejního úřadu ze dne 15. února 1857 č. 33 ř. z. (říšského zákona) o hlášení, ve znění nařízení ze dne 15. ledna 1860 č. 2 ř. z. a podle všech na jeho základě vystavených předpisů a dále na základě nařízení ministerstva vnitra, spravedlnosti a nejvyššího policejního úřadu ze dne 2. dubna 1858 č. 51 ř. z. o přestupcích předpisů o hlášení. Dále: nařízení ministerstva vnitra a policie č. 20/1860 ř. z. O vedení cizinců v Čechách viz též vyhláška místodržitele č. 9/1854 z. v. č. II. Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Zákonné rozlišení „domácích“ a „cizích“*. *Vývoj domovského práva v Rakousku 1750–1863*, Český časopis historický, roč. 102 (2004), č. 2, s. 297–341.

přihlášky těchto příchozích.³²² Dlouhodobost zmiňovaných zákonů umožnila ustálení zvyklostí ohledně zapisování se do ohlašovacích knih a určitou změnu v dosavadní praxi měl znamenat až zákon č. 51/1935 o hlášení pobytu, který rušil všechny předcházejících zákony a nařízení. Nový zákon posílil odpovědnost provozovatelů hostinců a jiných ubytovatelů za zapisování hostů, ale v platnost vstoupil až nařízením vlády č.233/1941 Sb. Přesto v 2. polovině 30. let došlo k podrobnějšímu vedení senohrabských zápisů. I díky tomu je z pozdějších zápisů zřejmé například kolikačlenná rodina na letním bytě pobývala, zatímco v předešlých letech se takováto informace objevovala podstatně méně. Stále fungoval zažitý model, podle kterého žena s rodinou trávila léto nebo alespoň jistou jeho část na letním bytě, zatímco muž přes týden zůstával v práci a jezdil za rodinou jen v neděli nebo na menší omezenou dobu. Z toho důvodu se nemusel zapisovat do ohlašovacích knih, případně rodinu zapsal na své jméno, ale po celou dobu v místě nesetřval. Ženy tak tvořily poměrně vysoké procento zapsaných hostů a nebylo zcela od věci sledovat, jaké udávají zaměstnání. V případě, že udaly povolání manžela, např. choť lékaře nebo třeba choť ministerského rady, byly započítávány sociální postavení rodiny podle manžela, jak bude ještě připomenuto níže.

Sluší se připomenout, že mezi návštěvníky se velmi často objevovali služební, které některé rodiny braly s sebou a ty z pohledu místních také byly na letním bytě, přestože vlastně pracovaly. Při vypočítávání počtu rodin na letních bytech byly započteny jako součást rodiny. Ne vždy se do knih zapisovaly děti a manželky, takže lze předpokládat ještě více hostů. Pro zjednodušení bude lepší odvozovat od počtu osob zapsaných v prvních kolonkách počet rodin a ne počet hostů, přestože nelze vyloučit, že někteří přijížděli i sami bez rodin. V případě posuzování postavení letního hosta podle zaměstnání by údaj alespoň o jednom výdělečně činném členu rodiny mohl pro představu o rodinných poměrech postačit. Navíc mnohdy manželky působily pouze v domácnosti, takže finanční postavení z tohoto pohledu záviselo čistě na manželovi (velikosti věna případně rodinné vazby zajišťující finanční zabezpečení nejsou v tomto případě předmětem bádání). Stejně tak v případě, kdy se náš zájem bude soustředit na bydliště rodin, osoba hlavy rodiny nebo pouze matky od rodiny bohatě stačí.

Každá rodina, která dorazila do letoviska, obdržela ohlašovací formulář. Sledovaná statistika však zobrazila jen hosty, kteří si zde pronajali pokoj, byt nebo vilu. Ve formuláři zapisující osoba uvedla své jméno, místo narození, obec, ke které příslušela domovským právem, rok narození, náboženství, rodinný stav, případné jméno partnera a dětí, které osobu doprovázely a místo dřívějšího pobytu. V poslední kolonce se pak mělo uvést, kam mířil host po odchodu z obce. Na jeden formulář se tak stejně dobře mohla zapsat jedna jako pět osob.

³²² *Tamtéž*, s. 297–341.

Největší problémy při vyhodnocování působil fakt, že spousta kolonek hosté řádně nevyplnili, takže poměrně velké procento z nich vůbec nelze kvalifikovat podle povolání. Alespoň neúplným zápisem však pomohli získat přehled o počtu hostů během sezóny.

Neúplnost údajů v mnohých případech ztěžuje přesnější rozlišení skutečného finančního a sociálního postavení dané rodiny a pomáhá odkrýt sociální rozvrstvení jen v hrubých rysech. U některých úředníků nelze vyloučit, že si do kolonky zaměstnání trochu nepřilepšili, takže se, v nadsázce řečeno, na letním bytě z řadových účetních mohli stávat účetní ředitelé a z ministerských úředníků ministerští radové. Se stejnou pravděpodobností nepřesnosti pramene se musí počítat i v případě některých živnostníků, kteří se v prostředí letoviska mohli vydávat za továrníky a podobných příkladů by se dalo uvést jistě více. Zároveň by to ale nemělo ohrozit závěry výzkumu, který je soustředěn spíše na odhalení rámcového rozvrstvení hostů než na detailní propočty příslušníků té které kategorie úřednictva, podnikatelstva nebo příslušníků svobodných povolání. Detailnější rozpočítávání by příliš neprospělo konečným závěrům, protože by činilo práci nepřehlednou a zároveň by snižovalo její výpovědní hodnotu. Nehraje velkou roli, jestli se nějaký účetní na svém letním pobytu pokládal za vrchního účetního, protože stále zůstával v řadách úřednictva.

Analýza složení návštěvníků letních bytů v Senohrabech³²³ v roce 1929 ukazuje, že poměrně silnou vrstvu mezi návštěvníky tvořilo úřednictvo, které se ještě dále členilo na úřednictvo státní, soukromé a samosprávné. Bohužel dostupné záznamy nejsou natolik podrobné, aby bylo možné mezi nimi vysledovat nějaký přesný poměr. Rozeznávat lze pouze mezi nižšími a vyššími úředníky. V případě nižších se jednalo většinou o prosté úředníky, mezi kterými se občas objevila i konkrétnější informace charakterizující jejich specializaci (např. bankovní úředník, berní úředník, účetní atd.). Zajímavý je v průběhu let poměrně konstantní počet bankovních úředníků. Poměrně slušně byla zastoupena skupina tzv. vyšších úředníků, mezi které patřili například ministerští radové.

Druhou nejpočetnější skupinu v roce 1929 tvořily osoby zaměstnané jako tzv. úřednický management, mezi které se řadili čelní představitelé podniků nebo úřadů, kteří však zůstávali stále v zaměstnaneckém poměru. Z vyššího managementu se jednalo o různé ředitele (ředitel Legiounhelny, ředitel hospodářského družstva, ředitel banky, ředitelé úřadu, prokuristé atd.), ze skupiny nižšího managementu to byli většinou obchodní disponenti nebo obchodní zástupci, u kterých je mnohdy těžké bez znalosti konkrétních okolností určit jejich skutečnou odpovědnost, moc i postavení.

³²³ Přestože v předchozím textu se často hovořilo o jakési senohrabsko-hrušovské společnosti, statistika se vztahuje výlučně na katastrální obec Senohraby.

Těsně za touto vrstvou se umístilo živnostnictvo a podnikatelé reprezentovaní většinou obchodníky nebo majiteli více či méně specifikovaných firem. Dále následovali příslušníci svobodných povolání, nejčastěji advokáti, ale také lékaři a architekti. Ještě méně hostů pocházelo ze skupiny zřízenců a různých zaměstnanců (např. železniční zaměstnanec, obchodní zřízenec atd.)

Specifickou skupinou byly osoby pobírající renty z investovaného kapitálu, které se nejčastěji zapisovaly jako soukromníci, v jednom případě se dotyčná zapsala jako vdova po majiteli dvora. Nejnižší počet hostů zaznamenala skupina nižší inteligence (učitelstvo) a příslušníci armádních struktur (major).

První ze sledovaných let (1929) bylo možno použít jako jakýsi vzorový rok, podle kterého se dal hodnotit vývoj v letech následujících. Význam statistiky z tohoto roku zároveň podtrhl i fakt, že se jednalo o poslední rok konjunktury před velkou světovou hospodářskou krizí, která silně poznamenala ve 30. letech i Československo. Po provedení úprav statistiky³²⁴ se ukázalo, že v roce 1929 z celkového počtu sta letních hostů (rodin) příslušelo 23 % k úřednictvu (nižší úřednictvo mírně převažovalo), management pak tvořil 19 % návštěvníků a podnikatelská sféra včetně menších živnostníků představovala 13 % hostů. Svobodná povolání reprezentovaná advokáty, architekty a lékaři aj. se na celkovém počtu hostů podílela 10 % a pak již následovali spoře zastoupení zřízenci (5 %) a soukromníci ve smyslu rentiérů (3 %) dělníci a učitelé (po 1 %). Závěry statistiky však bohužel trochu znehodnocují položky neudaných zaměstnání, které s 14 % dokonce předběhly podnikatelský sektor a tzv. ostatní, u nichž jen těžko šlo odhadnout, jaké zaměstnávání vykonávají (9%). Z těch však plných 77 % udávalo, že jsou inženýři, takže se mohli řadit mezi úřednictvo, management, stejně jako mezi podnikatele. Příbuzný fenomén skautingu ohlašovací prameny prakticky nereflektovaly, ve zmiňovaném roce 1929 počet hlášených skautů činil pouhé 1 % všech evidovaných hostů, což se dá vysvětlit tak, že se pravděpodobně přihlašovala jen osoba zodpovědná za vedení skautského oddílu.

V následujících letech však docházelo v poměru mezi úředníky, managementem, svobodnými povoláními a podnikateli či živnostníky ke změnám. Bohužel statistiku neustále znehodnocovalo poměrně vysoké procento hostů bez udání povolání. Úřednictvo dominovalo³²⁵ v letech 1931 (přes 19 %) 1932 (přes 22 %), 1933 (přes 25 %), 1934 (přes 33

³²⁴ Jednalo se o vyloučení příchozích osob kvůli práci a těch, u kterých není zřejmé, zda přišli na letní byt nebo za prací a po odečtení služebnictva, které většinou doprovázelo některé rodiny.

³²⁵ Dominance úřednictva je zajímavá i z toho důvodu, že podle sčítání obyvatelstva z roku 1930 tvořili úředníci společně s rodinnými příslušníky, penzisty a dalšími osobami z úřednického prostředí 7–8 % obyvatelstva Československa, zatímco na letních bytech v Senohrabech často převyšovali ostatní kategorie hostů. Je třeba však mít na paměti, že počty šlo vytvořit pouze ze zapsaných hostů a tedy těch, kteří nepřijeli do svého. Celkovou

%),³²⁶ 1935 (přes 21 %), 1936 (přes 19 %), 1937 (přes 22 %), 1938 (28 %), 1939 (přes 22 %), 1940 (téměř 33 %) zatímco vyšší počet zástupců samoživitelů (živnostníků, obchodníků, továrníků atd.) se objevil pouze v roce 1930 (přes 18 %).³²⁷ V různých výkyvech se za nimi občas ve vysokém počtu seskupili představitelé svobodných povolání,³²⁸ aby se v dalším roce ocitli oproti živnostníkům a podnikatelům v menšině, stejně jako se to dělo v případě managementu.³²⁹ Tyto výkyvy však můžeme přičítat již zmiňovanému problému s ledabylým zapisováním do ohlašovacích knih. Zajímavým byl rok 1937, kdy se v obci ubytoval nečekaně vysoký počet soukromníků, zvláště soukromnic, pravděpodobně žen v domácnosti nebo majitelek nemovitosti, které žily z renty. Toho roku tvořili soukromníci více jak 16% celkové návštěvy a stali se druhou nejpočetnější skupinou hned za úřednictvem. Pokud by však zápis jako soukromník nebo soukromnice znamenal, že se dotyčná osoba zabývala soukromým podnikáním, což nelze vyloučit, převážil by toho roku podnikatelský sektor nad úřednickým.³³⁰

Překvapivě málo trávili prázdniny v Senohrabech na letním bytě středoškolští profesori a rodiny učitelů. Z celkového počtu rodin se jejich podíl nejčastěji pohyboval okolo 1 až 2 %. Učitelstvo pravděpodobně směřovalo do jiných oblastí, jinak těžko vysvětlit, proč by se neobjevilo v Senohrabech ve větším počtu. Je otázka, jestli mladší učitelé spíše neinklinovali ke skautingu, jak ukazují některé údaje zachycující učitele jako vedoucí skautských chat, nebo jestli Senohraby zkrátka svým prostředím a svými cenami neodpovídaly požadavkům a možnostem učitelských rodin. Údaj o počtu profesorů zkresluje, protože pojem profesor se používal jak pro středoškolské vyučující, tak i pro vysokoškolské profesory, kteří do Senohrab zajížděli poměrně hojně, jak bylo ukázáno výše. Sledovaná statistika zobrazila jen hosty, kteří si zde pronajali pokoj, byt nebo vilu. Průzkum tak spíše

počet by tak mohl vyznít v neprospěch úřednictva a v tom případě by jen potvrdil, že ve svém postavení a movitosti úředníci pokulhávali, protože neměli dostatek financí na nákup vlastní vily. konkrétními čísly však bohužel tyto úvahy ověřit nelze. Václav PRŮCHA a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918–1992*, díl I., s. 385.

³²⁶ Zápis tohoto roku pravděpodobně nebyl doveden zcela do konce, protože zaznamenal pouze květen, červen, a jen necelý červenec, zatímco v jiných letech přijížděli hosté ještě v průběhu celého srpna a někdy i v září. Přesto se zdá, že dominance úřednictva pokračovala i v tomto roce.

³²⁷ Množství živnostníků a podnikatelů se pohybovalo mezi 20 % (1935) a 10 % (1934). Zvláště vysokou část z těchto čísel představovali obchodníci, kteří mnohdy tvořili více jak polovinu.

³²⁸ Zpravidla přijížděli jeden nebo dva architekti, jeden nebo dva advokáti, jeden lékař, od roku 1933 se začali objevovat spisovatelé nebo redaktori novin. Jeden přijížděl stabilně, největší počet jsem zaznamenal v roce 1934, kdy se zapsali tři. V roce 1933 dorazilo sedm herců, kteří pravděpodobně společně vyjeli na letní byt, ale dost možné je, že se jednalo i o nějaký zájezd.

³²⁹ Jednalo se většinou o prokuristy, komisionáře, obchodní zástupce nebo disponenty, stabilně se objevovali jeden nebo dva ředitelé družstev. Od roku 1929 zhruba po celou první polovinu 30. let se většinou opakovaly stejné rodiny, ale v závěru 30. let vymizeli ředitelé a složení managementu se proměnilo. Zvláště se zvýšil počet prokuristů.

³³⁰ Soukromý podnikatelský sektor by tak získal pro rok 1937 téměř 30 %. V předchozích ani v následných letech by započítávání „soukromníků“ poměry mezi počtem úřednictva a podnikatelstva – živnostnictva nezvrátil.

prokázal, že řada vysokoškolských profesorů si žila na takové úrovni, že si nemusela každoročně zajišťovat letní byt, ale mohla jezdit na venkov přímo do svého, zatímco středoškolští profesori zřejmě o Senohraby jako letovisko nejevili zájem.

V druhé polovině 30. let se také navýšil počet příjíždějících vdov. Jednalo se většinou o vdovy po osobách, které v minulosti navštěvovaly Senohraby a ženy tak vlastně jen pokračovaly v letních pobytech bez mužů.³³¹ V průběhu let se ukázalo, že poměrně stabilně příjížděli zaměstnanci státních drah, ať už se jednalo o drobnější úředníky, inspektory anebo různé rady. To mohlo mít spojitost s jistými výhodami, které dráha poskytovala svým zaměstnancům pro cestování vlakem a s faktem, že do Senohrab se dalo dostat z Prahy poměrně rychle a v době letních prázdnin, kdy byly mezi letoviskem a hlavním městem posíleny spoje, to nepochybně usnadňovalo otcí navštěvovat rodinu na letním bytě prakticky denně. Pravidelné návštěvy lze pozorovat i u poštovních úředníků, což patrně souviselo se vzájemným doporučováním letovisek mezi kolegy v zaměstnání.

Mezi nejčastější hosty Senohrab patřili ve 30.letech příslušníci vyššího a nižšího úřednictva a úřednického managementu. Nižší úředníci se příliš často do Senohrab nevraceli. Nejčastěji se tu objevili jednou nebo dvakrát. Výjimkou byli Bohuslav Hromadník a Alois Zoubek, kteří se v knize hostů objevili již v roce 1929 a jako jedni z mála do Senohrab jezdili po téměř celou první polovinu 30. let. Bohuslav Hromadník,³³² úředník státního úřadu statistického, který bydlel v Praze na Břevnově, Senohraby pravidelně navštěvoval až do roku 1934. Jako nižší úředník si nemohl dovolit služebnou.

Alois Zoubek,³³³ účetní České grafické unie, každoročně příjížděl až do roku 1935. Stejně jako B. Hromadník i A. Zoubek bydlel na Břevnově. Se ženou Hedvikou každoročně pobývali v čp. 104 u Dr. Kysely. Podrobnější zkoumání obou mužů nabídne i další zajímavosti. Alois Zoubek byl například v roce 1933 v Senohrabech přihlášen plných 50 dní (od 14.7. do 1.9.) Je však celkem nepravděpodobné, že by si mohl celou tuto dobu dovolit pobývat na letním bytě už vzhledem k tehdejším možnostem placené dovolené u zaměstnanců. Mnohem pravděpodobnější se zdá, že jistou část této doby pobýval v Praze v zaměstnání a v Senohrabech zůstávala jen manželka. Většinou Zoubkovi příjížděli již během června nebo na začátku července. Služebnou si pravděpodobně stejně jako B. Hromadník nemohli dovolit. .

³³¹ Jednalo se o vdovu po místodržitelském radovi, vdovu po ministerském radovi a o vdovu po vrchním účetním řediteli ministerstva financí, kteří byli za života započítáváni mezi vyšší úřednictvo. Vzhledem k tomu, že příjem rodiny po jejich smrti značně klesl, nebyly vdovy započítávány do úřednických rodin, ale do speciální skupiny vdov, u kterých se předpokládá určitá penze.

³³² Hlásil se k Československé církvi. Narodil se v roce 1879.

³³³ Narodil se v roce 1888.

U lépe postavených úředníků, řazených spíše mezi management, se již objevilo více rodin, které stejné místo navštívily častěji. Patřila mezi ně například rodina Josefa Kuliše, který byl ředitelem jednoty hospodářských družstev, později akciové společnosti Ves. S rodinou nejprve opakovaně pobýval v poměrně rozsáhlé vile nedaleko poštovního úřadu u Dr. Kysely v čp. 104 a byl tedy spolubydlícím účetního Zoubka. V roce 1934 však již místo pobytu změnil, ubytoval se u Antonie Trojánkové (čp. 141) a druhou polovinu 30. let nakonec trávil u Josefa Štěpánka (čp. 151) dole pod svahem, což znamenalo, že kvůli vlaku musel vyjít strmý kopec, ale zároveň jej nečekal žádný výškový rozdíl při cestě k říčním lázním. Josef Kuliš se narodil 4. 7. 1890, s o tři roky mladší manželkou Zdeňkou měli dceru Věru (nar. 1920) a mladšího Josefa, které brali do Senohrab s sebou. V prvních letech, které zachytila statistika, přijeli na letní byt na začátku a v půlce června, ale od roku 1934 pravidelně přijížděli až na začátku července (nejčastěji hned 1.7.). Na pobyt s nimi každoročně jezdila služebná Otýlie Holubová, později nahrazená novými pomocnicemi v domácnosti, což jenom potvrzovalo dobrou finanční situaci rodiny, která navíc bydlela na poměrně slušné adrese v Praze na Novém Městě v Legerově ulici. Josef Kuliš pocházel z Nového Bydžova, ale v průběhu 30. let získal domovské právo v Praze. Důvody, proč Kulišovi v některých letech do Senohrab nedorazili (1930, 1933), lze odhadovat jen těžko. Roli v tom mohla sehrát jak momentální finanční situace rodiny, tak i jiná záležitost osobního rázu nebo mohli Kulišovi zkrátka ve zmiňovaných letech navštívit jiné letovisko, nikam ten rok nejet nebo vyrazit někam do zahraničí.

Představitelem podnikatelské vrstvy, která navštěvovala Senohraby, byl mimo jiné i Rudolf Zikmund,³³⁴ společník firmy Bratři Zikmundové,³³⁵ která se specializovala na distribuci koloniálního zboží a benzínu.³³⁶ Sám R. Zikmund se zapisoval jako velkoobchodník, továrník nebo společník firmy. Ze záznamů vyplývá, že Senohraby se svou rodinou navštívil nejméně sedmkrát v řadě a pokaždé se ubytoval ve vile prokuristy Špirka čp. 60, kam si s sebou vozil i dvě služebné. Zikmundovi přijížděli již během června a často se k nim v průběhu léta připojili rodiče³³⁷ Zikmundovy manželky, tedy tchán s tchýní.

³³⁴ Narodil se roku 1887 a pocházel z Vinohrad.

³³⁵ Firma sídlila v Praze v Karlíně v Žižkově třídě čp. 424. V roce 1924 se stejnou činností zabývalo ještě dalších osm firem. Chytilův adresář hlavního města Prahy, část II., 1924, s. 368.

³³⁶ Eduard KUBŮ – Jaroslav PÁTEK (ed.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Praha 2000, s. 200.

³³⁷ Zdá se, že pobyt s členy širší rodiny byl poměrně běžný. Například rodina instalatéra Františka Porteleho, která často navštěvovala Senohraby, trávila dvě sezóny na letním bytě s Emingerovými, rodinou vrchního technického komisaře železnic. Paní Emingerová byla dcera instalatéra Porteleho a Jaromír Eminger byl tudíž jeho zeť. Jednou s nimi dokonce byla i Anna Portelová, pravděpodobně sestra Fr. Porteleho. Třikrát se na letním pobytu sešly rodiny Karla Fuchse, správce pohřebního ústavu v Praze a rodina tajemníka ředitelství pošt pana Šimůnka, přičemž oba Fuchsovi byli rodiče Heleny Šimůnkové rozené Fuchsové a tedy tchán s tchýní pana Šimůnka.

S manželkou Vandou³³⁸ měl Rudolf Zikmund 3 děti.³³⁹ Bydleli v Praze na Novém Městě v Resslově ulici čp. 2.

Statistika dokládá, že na rozdíl od nižších úředníků, kteří se neustále střídali (zmiňovaní pánové Zoubek a Hromadník byli ve svých častých pobytech jen výjimkami), živnostníci, obchodníci a podnikatelé se do Senohrab vraceli mnohem častěji. Je otázka, jestli to souvisí s snahou úředníků poznat co největší počet letovisek,³⁴⁰ zatímco podnikatelé, ale též vyšší úředníci a vyšší management si spíše potrpěli na již známé prostředí.

Poměrně zásadní roli ve statistice hrál i počet rodin, které se v daný rok do ohlašovací knihy zapsaly. Od roku 1929 (100 rodin) se počty hostů několikrát zásadně změnily, takže žádný rok nebyl stejný. Hned v roce 1930 návštěvnost silně poklesla (72 rodin). Je otázka, jestli už se jednalo o průvodní jev nastupující hospodářské krize, ale již v následujícím roce se tento trend nepotvrdil a počet rodin ubytovaných v Senohrabech se zvýšil (rok 1931 – 113 rodin) a v dalších letech se ustálil sice na nižších hodnotách (1932 – 85, 1933 – 86), ale na stále slušném počtu.³⁴¹ Za rok 1934 se zapsalo pouhých 62 rodin, ale jak se zdá, ve skutečnosti jich bylo víc, protože zápisy jsou přerušeny tak nesmyslně, že rok 1934 ztrácí v tomto ohledu výpovědní hodnotu. Přesto se zdá, že, polovina 30. let přinesla nejhorší období z hlediska návštěvnosti (1935 – 74, 1936 – 56) a vzestup nastal až rokem 1937 (90), 1938 – 83. Doslova expanzi hostů zaznamenaly první roky německé okupace (1939 – 110, 1940 – 114)³⁴² a velká návštěvnost pokračovala i v dalších letech. Bohužel zmatenost zápisů již neumožnila nabídnout přesnější počty.

Poměrně vysoká proměnlivost návštěvnosti v jednotlivých letech přináší otázky o důvodech těchto změn. U řady rodin nelze vyloučit individuální důvody vedoucí k tomu, že do Senohrab nepřijely nebo naopak přijely, ale pokud se čísla tak zásadně snižovala a zase zvyšovala, musely mít tyto důvody nějaké obecnější předpoklady. Na první pohled se zdá, že křivka návštěvnosti přesně kopírovala vývoj hospodářské stagnace a oživení ovlivňované světovou hospodářskou krizí. Zvláště hospodářské oživení z počátku roku 1931 spojené s poklesem nezaměstnanosti a růstem výroby, jako by bylo přímo potvrzeno vysokým nárůstem senohrabských hostů a následná úvěrová krize rozbíhající druhou a hlubší fázi

³³⁸ Vanda rozená Kranikovská pocházela ze zřejmě dobře situované rodiny. Jejím otcem Karel Kranikovský, který se zapisoval jako soukromník a jeho matkou byla Francouzská Celestýne Kranikovská.

³³⁹ Vanda, Libuše, Rudolf.

³⁴⁰ O jakési honbě za poznání všech možných letovisek se objevily zmínky i v beletrii. Např. Karel POLÁČEK, *Michelup a motocykl*, s. 216–217.

³⁴¹ Srovnání s Ouběnicemi na Benešovsku jen dokládá, jak obrovský rozdíl byl mezi atraktivním a již tradičním letoviskem blízko Prahy a vzdálenější vsí, do které začali hosté pořádně jezdit až za první republiky. Ve 30. letech v Ouběnicích v sezóně pobývalo okolo deseti rodin. Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích*, s. 272.

³⁴² Vedle vysokého počtu letních hostů v těchto letech přišlo i obrovské množství lidí na práci, což mohlo být způsobeno zvýšením poptávky po službách, ale zvláště odchodem řady lidí ze zabaného pohraničí.

krize,³⁴³ jako by se projevila stejně tak i na zájmu o letní byty v Senohrabech. Problém ale spočívá v tom, že nezaměstnanost spojená s výrobou se týkala převážně dělnictva, které v dané době Senohraby prakticky nenavštěvovalo, zatímco úřednictvo mohlo být co se týče pracovních míst relativně v klidu. Koneckonců po téměř celá 30. léta se objevovalo v letovisku v nejvyšším počtu. Naopak zaměstnanci z odvětví, jako bylo sklářství, kovoprůmysl a průmysl kamene, které krize nejvíce zasáhla právě na začátku 30.let.³⁴⁴ Rostoucí nezaměstnanost zdá se alespoň v první fázi nemohla oslabit zájem středních tříd o letní byty. Přesto mohla mít krize na vývoj počtu návštěvníků jistý vliv a to především svým psychologickým působením. Někteří příslušníci střední třídy pravděpodobně začali více šetřit, a proto na letní byt nevyjeli, případně zvolili levnější destinaci, počty hostů se však rozhodně nepropadly tak moc jako výjezdy do zahraničí. Na samotném životním stylu přijetých rodin se však nedaly pozorovat klesající příjmy, dokonce i počet služebných se udržoval na víceméně stejných počtech.³⁴⁵ Menší návštěvnost by se dala vysvětlit třeba jen špatným počasím.³⁴⁶

Postupem času se však krize začala dotýkat i úřednictva, když v roce 1933 došlo k zastavení výplaty vánočního příspěvku státním úředníkům a od 1. ledna dalšího roku následovalo snížení platů.³⁴⁷ Za těchto předpokladů by snad zmiňované nedokončené zápisy do ohlašovací knihy z roku 1934 nemusely být tak podivné. Kdyby skutečně přestali hosté přijíždět až na nepatrné výjimky již v polovině července, což se ale v předchozích letech nestávalo, nasvědčovalo by to tomu, že řada rodin státních úředníků raději toho léta do Senohrab nedorazila pravděpodobně s ohledem na snížení platů, které se mohlo promítnout na nižších návštěvnostech i v dalších dvou letech.

³⁴³ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl II., *Československo a České země v krizi a ohrožení (1930–1935)*, Praha 2003, s. 35–36. (Dotisk prvního vydání 2005).

³⁴⁴ Jakub RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*, Praha 2008, s. 274–279.

³⁴⁵ Pokud bychom předpokládali, že každá služebná je součástí jedné rodiny, což bylo nejčastější, jen v několika výjimkách si rodina přivezla dvě služebné, tak by se počty rodin se služebnou pohybovaly mezi 20–30 % z celkového počtu rodin v daném roce. Konkrétně by to bylo v roce 1929 22% rodin se služebnou, v roce 1930 20%, 1931 – 29%, 1932 (nelze přesně určit, ale vzhledem k výskytu rodin, které vždy se složkou přijížděli, se dají předpokládat obdobná čísla), 1933 – 20 %, 1934 –24 %, 1935 – 27 %. Z toho plyne, že počet služebných se po celou první polovinu 30. let udržoval zhruba na stejných počtech a nelze tedy podle toho dospět k závěrům ohledně dopadu krize na finanční poměry hostů. Příčinou poměrně stabilního čísla by mohl být fakt, že služebné většinou přijížděli s pravidelnými hosty, takže jejich počet zůstával podobný, procentní body pak ovlivňoval sezónní příliv nebo odliv hostů bez služebných.

³⁴⁶ Například velkou část července 1934 bylo nejvíce 18°C a velmi proměnlivé vystřídané na chvíli suchem a velkými vedry až 31°C a následným deštěm a poklesem teplot. Je však otázka, jaký vliv mohlo počasí na příjezd mít, když se letní byt domlouval již předem. *Rubrika Počasí*, *České slovo*, Příloha Večerní České slovo, 2.7. 1934–19.7. 1934, roč. XXVI. (1934), č. 152–165, s. 1; *Lidé umírají úžehem*, Tamtéž, 19. 7. 1934. roč. XXVI. (1934), č. 165., s. 1. (Údajně velká sucha, která ovlivnila úrodu a vedla i ke ztrátám na životech.); *Teplo, sucho, pěkně, větší oblačnost – sklon k bouřkám*, Tamtéž, 21.7. 1934, roč. XXVI. (1934), č. 167, s. 5; *Proměnlivé počasí s deštěm*, Tamtéž, 24. 7. 1934. roč. XXVI., č. 169., s. 1. (O hlubokém poklesu teplot někde až ke 12 °C) apod.

³⁴⁷ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl II.,s. 441.

Obrovský nárůst zájmu o letní byty na konci 30. let pak lze vysvětlit nejen zlepšováním hospodářské situace. Velký vliv měla i Mnichovská dohoda, v jejímž důsledku se republika zmenšila a přišla tím o řadu příhraničních lokalit nabízejících letní byt. Ve vnitrozemí pak logicky došlo ke zvýšenému zájmu o tamější letoviska, mezi které patřily i Senohraby. Výhodou Senohrab bylo, že díky svému dlouhodobému zaměření na letní hosty v nabídce bytů i služeb mohly přijmout poměrně velké množství zájemců.

S prokázáním stálého bydliště návštěvníků Senohrab to bylo poněkud složité. Vyplnit údaj o bydlišti zřejmě nebylo povinné, protože v sledovaných letech své bydliště uvedlo jen minimum hostů. Většina z nich bydlela v Praze, která po válce změnila své uspořádání a velmi se proto rozrostla (V roce 1922 došlo k vytvoření Velké Prahy.³⁴⁸). Podle zápisů je zřejmé, že nejčastěji Senohraby navštěvovali obyvatelé Vinohrad, což rozhodně nebyla špatná klientela. Tradičně se objevovali také lidé z Bubenče, kde bylo vybudováno v té době několik moderních vil a z Dejvic, které platily za relativně luxusní rezidenční čtvrt'. U lidí z těchto čtvrtí se proto dá předpokládat jistá finanční soběstačnost. Je proto otázka, proč jezdili zrovna do Senohrab. Jak již bylo ukázáno na některých hostech, v Senohrabech se neformálně utvářela poměrně zajímavá společnost složená z některých významných osobností, které se zde mohly setkávat a utužovat kontakty. Údaje o jejich bydlištích pak jen zpětně potvrzují, z jaké společenské vrstvy tito lidé pocházeli. Vinohrady představovaly velmi solidní zázemí pro středostavovské rodiny, v případě Bubenče a Dejvice mohli hosté dokonce bydlet ve vilách a do Senohrab paradoxně jezdit do pronájmu.

Tato vyšší společnost se však zároveň v Senohrabech setkávala i s dalšími hosty z jiných oblastí Prahy, které již nemusely mít takový zvuk. Poměrně dost letních hostů uvedlo za svoje bydliště Žižkov. Jednalo se většinou o živnostníky nebo nespecifikované soukromníky. Silně byly zastoupeny i rodiny z Nového Města a Starého Města, což vypovídalo o jisté exkluzivitě bydlení. Většina hostů ze Starého a Nového města však neuvedla své povolání a když ano, jednalo se o obchodníky nebo o úředníky, jeden z hostů byl továrník. Ojediněle vysoký počet návštěvníků z Holešovic z roku 1933 tvořili úředníci se služkami a ti, kteří povolání neuvedli. V druhé polovině 30. let začalo přibývat i obyvatel Vršovic a Smíchova. Drtivá většina hostů bydlela v Praze, našly se však i výjimky, např. jeden penzista zavítal až Českých Budějovic.

³⁴⁸ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl I, s. 286.

7. Závěr

Cílem práce bylo seznámit čtenáře se známým, ale v literatuře do jisté míry opomíjeným tématem letních bytů, fenoménem, který si získal velkou oblibu středních vrstev a tvořil nedílnou součást života společnosti v závěru existence Rakouska–Uherska a ještě mnohem více v období první československé republiky.

V práci jsem nabídl výklad pojmů spojených s letními byty, periodizoval jsem sledované období na dílčí části, které se vzájemně odlišovaly intenzitou zájmu o letní byty, a rozvojem nabídky služeb v letoviskách. Pokusil jsem se zachytit hlavní oblasti, kde vznikla letoviska v okolí Prahy. Přestože bezpochyby nebyly předloženy úplně všechny způsoby vyžití hostů na letním bytě, pokusil jsem se alespoň v základních rysech načrtnout, jaké provozovali činnosti, jaké se používali stereotypy a jaké problémy přinášel každodenní život na letním bytě..

Především se ukázalo, že hosté volili různé strategie při opatrování letního bytu. Movitější rodiny kupovaly přímo vilu, a proto se každoročně vraceli na stejné místo, kde se později starší členové rodiny mohli usadit na penzi. Vcelku rozšířené bylo pronajímání vil nebo jednotlivých pokojů, přičemž délka pobytu se lišila případ od případu. Řada hostů přijížděla ke svým příbuzným na venkov a mnozí jiní si pronajímali světničky v domech venkovanů, kde však mnohdy museli počítat s horšími hygienickými podmínkami. Zdá se, že nižší úřednictvo, které navštěvovalo Senohraby nejvíce ze všech sociálních skupin, se snažilo navštěvovaná letoviska co nejvíce střídat, zatímco živnostníci a vyšší úřednictvo spíše preferovali návrat do již známého prostředí. Snaha střídat jednotlivá letoviska mohla souviset s měnící se módou, ale také pouze vypovídat o tom, že Senohraby patřily mezi lepší letoviska, kde si nižší úředníci nemohli dovolit pobyt každý rok. Na analýze návštěvnosti v Senohrabech jsem se pokusil ukázat, jaká vrstva známé letovisko nejčastěji navštěvovala, a jak se proměňovaly počty příslušníků té které vrstvy na letních bytech v Senohrabech. V souvislosti s tím se neustále vracela otázka, jaký vliv na tyto počty, potažmo na zájem o letní byt, měla na začátku 30. let nastupující světová hospodářská krize. To zároveň souviselo s otázkou, do jaké míry může studium fenoménu letních bytů pomoci při zkoumání dopadu hospodářské krize na střední třídu. Předložená práce pochopitelně nemohla zcela komplexně zhodnotit vliv krize, letní byty tvořily jen jednu z mnoha součástí života tehdejších lidí, a jakákoli obecnější tvrzení nad rámec i možnosti práce by neměly dostatečnou výpovědní hodnotu. Ukázalo se však, že přes drobnější projevy krize již na začátku 30. let, poměrně dlouho trvalo, než došlo ke skutečně znatelnému dopadu na střední vrstvu, který se mohl projevit na návštěvnosti, případně na proměnách struktury složení letních hostů. Důvod, proč pokles nebyl tak rapidní,

ani tak dlouhodobý, lze vysvětlit tím, že pobyt na letním bytě patřil mezi takové výsady a takové symboly dobrého postavení, že lidé pravděpodobně vynakládali velké úsilí, aby si je dopřáli, byť v důsledku krize nepochybně jistá část z nich byla nucena šetřit. Zároveň pobyt na letním bytě nabízel jistý komfort, jehož cena nebyla tak vysoká jako cestování do zahraničí, jehož pokles v souvislosti s hospodářskou krizí jen nahrával zájmu o letní byty. Přesto se na příkladu Senohrab ukázalo, že i zde se krize částečně podepsala na snížené návštěvnosti v polovině 30. let.

Závěr 30. let byl již plně ovlivňován mezinárodními souvislostmi a válečným konfliktem, což paradoxně vedlo k zájmu o trávení letní dovolené v domácím prostředí. Během války také došlo ke stěhování řady lidí na venkov, protože pobyt na venkově umožňoval lepší kontakt s černým trhem potravin relativně větší klid

Zánik fenoménu letních bytů byl poznamenán přeměnou společenského systému po roce 1948. Přestože se ježdění na letní byty vrátilo, již se nikdy nestalo tak populární jako v meziválečném období.

8. Seznam pramenů a literatury:

Archivní prameny:

Archiv Národní galerie Praha, fond Antonín Matějček, AA 3571/I. 1 a, inv. č. 235 – 254.

Archiv Národního technického muzea, fond Pozůstalost Eduarda Baziky. Eduard BAZIKA, *Mé paměti*, díl I, s. 61– 63 rkp.

SOkA Praha východ, fond Archiv obce Senohraby, *Kronika obce Senohrab*, díl I. (do roku 1950).

SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Husinec, *Obecní úřad Husinec 1873–1944*.

SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Husinec, *Zápisy schůzí obecní rady 1924–1932*.

SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Ohlašovací kniha o cizích v obci Senohrabech*, 1929–1936.

SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Ohlašovací kniha o cizích v obci Senohrabech*, 1936–1940.

SOkA Praha–východ, fond Archiv obce Senohraby, *Ohlašovací kniha o cizích v obci Senohrabech*, 1940–1942.

Adresáře (jejich použité části nebo díly):

Adresář hlavního města Prahy 1936, Jan RAMBOUSEK – V. S. VILINSKÝ (sestavili), Praha 1936.

Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních, oddíl I., *Adresář osob samostatných a podniků živnostenských i obchodních*, Vojtěch KRAUS (redaktor), Praha 1910.

Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních, oddíl II., *Obyvatelstvo dle povolání, spolu adresář obchodnictva a živnostnictva*, Vojtěch KRAUS (redaktor), Praha 1910.

Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních, Svazek I, *Adresář osob samostatných a podniků živnostenských i obchodních*, Vojtěch KRAUS (redaktor), Praha 1907.

Adresář Republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství, díl I., Praha 1938.

Adresář republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství, svazek I., *Národohospodářská část, seznam adres*, Čechy, Praha 1933.

Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí, oddíl I., *Adressy osob samostatných, firem obchodních, bank, drah, záložen, pojišťoven, společností akcijních, společenstev výdělkových a štitův obchodních*, Václav LEŠER (redaktor), Praha 1892.

Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí, oddíl I., *Adressy osob samostatných, firem obchodních, bank, drah, záložen, pojišťoven, společností akcijních, společenstev výdělkových a štitův obchodních*, Václav LEŠER (redaktor), Praha 1896.

Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí, oddíl I., *Bubenče, Holešovic-Buben, Karlína, Smíchova, Kr. Vinohradů a Žižkova*, Václav LEŠER (redaktor), Praha 1884.

Chytilův adresář hlavního města Prahy, část II., Úřady, ústavy, korporace. Podniky družstevní, peněžní, průmyslové, živnostenské, Alois CHYTIL (redaktor), Praha 1924.

Společenský adresář československý, roč. 1930–1931, Praha 1931.

Státní adresář hotelů a kulturní, hospodářský a turistický průvodce v Republice československé, Část 1, Čechy, roč. I., Praha 1921.

Encyklopedie, lexikony:

Domáci vševěd. Ilustrovaný slovník vědomostí ze všech oborů domácího hospodářství, rodinného a společenského života, díl II., Josef KAFKA (redakce), 2. rozšířené vydání, Praha 1925.

Československá vlastivěda, Václav DĚDINA (redakce), svazek X. Osvěta, Praha 1931.

Lexikon obcí pro Čechy, díl I., zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1900, Vídeň 1904.

Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí, díl IV., VII., Praha 1929–1933.

Štěpán MLEZIVA – Karel KUČA, *Historický lexikon městysů a měst. Vývoj postavení a funkce městských sídel v dějinách územněsprávního členění českých zemí od roku 1850 do současnosti*, Praha 2006.

Jiří OPELÍK a kolektiv, *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl III., svazek II. (P – Ř), 1. vydání, Praha 2000.

Jiřina RŮŽKOVÁ – Josef ŠKRABAL a kolektiv, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*, díl II., Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005, Praha 2006.

Slovník obchodně-technický, účetní a daňový, díl VI., Josef FUKSA (redaktor), Praha, 1934.

Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl I., (J – L) Praha, Litomyšl 1999.

Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl II., (K – P), Praha, Litomyšl 1999.

Josef TOMEŠ a kolektiv, *Český biografický slovník XX. století*, díl III., (Q – Ž), Praha, Litomyšl 1999.

Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí, díl VI., Praha 1893.

Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí, díl XI. Praha 1897.

Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí, díl XIII., Praha 1898.

Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí, díl XV., Praha 1900.

Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí, díl XXII., Praha 1904.

Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí, díl XXVI., Praha 1907.

Ottův Slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému, díl. III., svazek I., Praha 1998. (Fotoreprint původního vydání z roku 1932).

Průvodce a almanachy:

Almanach lázeňský republiky Československé, V. MRÁZEK – A. POHORECKÝ (redakce), Praha 1920.

Jiří FOUSTKA, *Sto výletů automobilem po Československu*, Praha 1929.

Kapesní průvodce po letních sídlech, lázeňských místech a mořských lázních, roč. XXI., Praha 1928.

Rudolf MÁŠA, *Široké okolí Prahy*, in: Jan KAMENICKÝ, *Okolí Prahy*, Praha 1939.

J. V. PRÁŠEK – E. WIESENBERGER – Otokar DVOŘÁK, *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví. Ku paměti na desítiletou činnost Okrašlovacího spolku pro Senohraby a okolí*, Praha 1909.

Praha a království České. Ilustrovaný průvodce. Praha 1913.

Popis obcí školního okresu Říčanského. K potřebám školního vyučování a k poznání domoviny sest. za ved. red. rady učitelstvo národních škol, Říčany 1938, s. 157–159.

Periodika:

Architektura, spojené časopisy stavba, Stavitel, Styl. 1939

Časopis turistů 1890–1918.

České slovo. Ústřední orgán Čsl. strany národně socialistické. 1929–1935.

Lucerna. Humoristický týdeník. 1933

Pestrý týden. 1927–1938.

Práce v domácnosti. Jak ji zdokonaliti, usnadniti a zlevniti. 1932

Český časopis historický. 2004

Internetové zdroje:

Amtliches deutsches Ortsbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, Prag 1940, elektronická verze: (<http://www.hartau.de/PBM/ProtektoratSeite390.html>) Vyhledáno 19. 7. 2011.

Ladislav CHRUDINA, Češi a Baška. (<http://www.chorvatsko.cz/tema/baskacesi.html>), vyhledáno 10. 3. 2010.

Milan CHURANĚ, *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*, díl I. (A – M), 2. vydání, Praha 1998, (elektronická verze: <http://www.libri.cz/database/kdo20/search.php>) vyhledáno 25.7. 2011.

Oficiální internetové stránky města Černošice. Tomáš HROMÁDKA, *Historie Černošic. Kapitola Rozluky a spojování obce*. (http://www.mestocernosice.cz/mesto/mesto-cernosice/historie-mesta/#historie_mesta), vyhledáno 21. 3. 2011.

Dobová literatura (včetně článků):

Eduard BASS, *Letňásek v hospodářství*. In: Eduard BASS, *Kázáníčka*. 3. vydání., Praha 1993, s. 107–110. (Text poprvé vyšel samostatně v roce 1940 v Lidových novinách).

Karel ČAPEK, *Listy Olze. Korespondence z let 1920-1938*, Miroslav HALÍK (uspořádal), Praha 1971.

František DŘEVIKOVSKÝ, *Všestranný rádce pro živnost hostinskou a její příbuzná odvětví*, 2. vydání, Praha 1938.

Dubrovník a okolí. České slovo. Ústřední orgán Čsl. strany národně socialistické. 2. 6. 1929, nestránkováno.

Božena FERKLOVÁ, *Slovo hospodyně k dovolené*, Práce v domácnosti. Jak ji zdokonaliti, usnadniti a zlevniti, roč. I. (1932), č. 6, s. 2–4.

Jiří GUTH-JARCOVSKÝ, *Turistický katechismus*, Praha 2003, s. 155. (Původní vydání z roku 1917).

Dr. H., *V Jevanském údolí*, Časopis turistů, roč. VII. (1895), č. 3, s. 82.

Ignát HERMANN, *Ze zlaté Prahy*, Praha 1970, s. 71–76. (Výběr z Hermannových vzpomínek, které vyšly v roce 1924 pod názvem Před padesáti lety).

Emanuel HRUŠKA, *Praha a regionální plánování*, Architektura, spojené časopisy stavba, Stavitel, Styl, roč. I. (1939), s. 281.

JE-SUS, *Na dovolené*, Lucerna. Humoristický týdeník, roč. X. (1933), č. 27, s. 13.

M, *O zakládání „letních sídel“*, Zdravý vzduch a lázně. Saisonní list věnovaný zájmům letních sídel a lázní a řízený členy „Sdružení českých lázeňských lékařů“, roč. 1 (1903), č. 1, Praha, s. 18–20.

Vlasta KOSEOVÁ, *Naše požadavky na letní by*, Práce v domácnosti. Jak ji zdokonaliti, usnadniti a zlevniti, roč. I. (1932), č. 6., s. 5–6.

Jan NERUDA, *Tak zvaní „luftáci“*, in: *Žertem do pravdy. Sebrané spisy Jana Nerudy*, řada I., díl XXVIII., K. ROŽEK, Praha 1912, s. 39–42 (Text byl poprvé zveřejněn 17. 8. 1862 v časopise Hlas).

Car OSTEN, *Dekadentův lós*, s. 45–46.

Karel POLÁČEK, *Hostinec U kamenného stolu*, Praha 2006. (Text byl poprvé vydán pod jménem Vlastimila Rady v roce 1941).

Karel POLÁČEK, *Michelup a motocykl*, Praha 1980. (Text byl poprvé vydán v roce 1935).

Karel POLÁČEK, *O letním bytu*. In: Karel POLÁČEK, *Povídky, sloupky, fejetony*, Praha 2001, s. 274–276. (Text poprvé vyšel v Tribuně 11. 6. 1925).

Karel POLÁČEK, *Okresní město*, Praha 1994. (Text byl poprvé zveřejněn v Lidových novinách na pokračování v roce 1936, knižně poprvé vydáno v roce 1936).

Josef RODEN, *Irča a Lexa*, 4. vydání, Praha 1924.

Milada SOBOTKOVÁ, *Vaříme na letním bytě*, Pestrý týden, roč. X (1935), č. 31, s. 19.

Antonín B. SVOJSÍK, *Skauting*. In: *Československá vlastivěda*. Václav DĚDINA (redakce), svazek X. Osvěta, Praha 1931, s. 612–616.

Josef ŠTOLBA, *Na letním bytě. Veselohra o třech jednáních*, 8. přehlédnuté vydání, Praha 1947, s. 83–84. (Poprvé vydáno v roce 1899).

Marie ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, *Letní strava*, Práce v domácnosti. Jak ji zdokonaliti, usnadniti a zlevniti, roč. I. (1932), č. 6, s. 8.

Jiří ZHOR, *Lichnický notýsek*, Praha 1943, s. 55–61. (Pseudonym Karla Pošvy).

Memoáry:

Josef LADA, *Kronika mého života*, Praha 1986.

Vladimír VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná (1895–1920)*, 2. vydání, Praha 1978.

Odborná literatura:

Bidlova čítanka. Vladimír THIELE (redakce), předmluva Arsen POHRIBNÝ, Praha 1959, s. 115–116, obrázky: 183–188. (Kreslený vtíp poprvé vyšel v Literárních novinách, VII, č. 19, 1936.)

Tomáš DVOŘÁK, *Pražské výletní restaurace*, Praha 2010, s. 150.

Bohumil GEIST, *Sociologický slovník*, Praha 1992.

Anthony GIDDENS, *Sociologie*, Praha 1999.

Nad'a GORYZCKOVÁ, *Ostravice – rekreační zázemí meziválečného Ostravska*, Zprávy památkové péče, roč. 65 (2005), č. 5, s. 416–421.

Jan HÁJEK *Vývoj peněžní a úvěrové soustavy. Od přelomu století do r. 1914*, in: Ivan JAKUBEC – Zdeněk JINDRA, *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2007, s. 347–362.

Jan HÁJEK, *Zahraniční expanze a posilování národního sebevědomí českých bank*, in: František VENCOVSKÝ – Zdeněk JINDRA – Jiří NOVOTNÝ – Karel PŮLPÁN – Petr DVOŘÁK a kolektiv, *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999, s. 173–177.

Milan HLAVAČKA, *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*, Praha 1990, s. 128–136.

Jan HÝSEK, *Prolog*, in: CAR OSTEN, *Dekadentův lós*, Brno 1999, s. 7–14.

Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL, *Tereziánský katastr český*, svazek I., Rustikál (kraje A–CH), Praha 1964.

Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL, *Tereziánský katastr český*, svazek II., Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966.

Jaroslav JÁSEK – Alena VRBOVÁ – Jan PALAS, *Pražské kaly*, Praha 2009.

Alex KADLEC – Anna KADLECOVÁ, *Rekreační chalupy*, Praha 1968.

Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl I., *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2003, s. 338. (Dotisk druhého upraveného vydání 2005).

Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl II., *Československo a České země v krizi a ohrožení (1930–1935)*, Praha 2003, s. 35–36. (Dotisk prvního vydání 2005).

Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl III., *Boj o přežití (1936–1938)*, Praha 2003, s. 37.

Jan KELLER, *Vzestup a pád středních vrstev*, Praha 2000.

Helena KOKEŠOVÁ, *Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ – Petr KUBÁT a kol., *Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, Jihočeský sborník historický – Supplementum 3., České Budějovice 2009, s. 354–368.

Helena KOKEŠOVÁ, *Návštěvy univerzitních profesorů v Potštejně*, in: *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference*, Petr KALETA – Lukáš NOVOSAD (Ed.), Praha 2008, s. 156–166.

Mojmír KREJČÍŘÍK, *Po stopách našich železnic*, Praha, 1991.

Eduard KUBŮ – Jaroslav PÁTEK (ed.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Praha 2000.

Milena LENDEROVÁ - Tomáš JIRÁNEK - Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009, s. 275–276.

Milena LENDEROVÁ, *Chytila patrola, aneb prostituce za Rakouska i za republiky*, Praha.

Stephen LOVELL, *Summerfolk. A History of the Dacha 1710–2000*, Ithaca 2003.

Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950. Základní hypotézy, zjištění, náměty*, Opava 2002.

Karel MAIER, *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938*, Praha 2005, s. 93–96.

Antonín NOVOTNÝ, *Praha od A do Z v letech 1820–1850*, kniha I., heslo Byt (letní byty), Praha 2004, s. 111–115.

Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova*, Praha 2009.

Marta PŘIBÍKOVÁ, *Historie železniční trati Čerčany – Praha*, Senohrabská hláska, 2007, č. 2, s. 7.

Václav PRŮCHA a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918–1992*, díl I., Období 1918–1945, Brno 2004.

Jakub RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*, Praha 2008..

Jan RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007.

Hasso SPODE, *Wie die Deutschen "Reiseweltmeister" wurden. Eine Einführung in die Tourismusgeschichte*, Erfurt 2003, s. 97–99.

Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Zákonné rozlišení „domácích“ a „cizích“*. Vývoj domovského práva v Rakousku 1750–1863, Český časopis historický, roč. 102 (2004), č. 2, s. 297–341.

Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009.

Jan ŠTEMBERK, *Automobilista v zajištění reality. Vývoj pravidel silničního provozu v českých zemích v první polovině 20. století*, Praha 2008.

Jan ŠTEMBERK, *Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*, Praha 2009.

Jan ŠTEMBERK – Ivan JAKUBEC, *Češi, Čechoslováci a slovanský jih. Trendy v cestovním ruchu a lázeňství v první polovině dvacátého století*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ – Petr KUBÁT a kol., *Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, Jihočeský sborník historický – Supplementum 3., České Budějovice 2009, s. 251–271.

Blažena URGOŠÍKOVÁ - Eva URBANOVÁ, *Český hraný film*, díl, II. (1930–1945), Praha 1998.

Emilie TĚŠÍNSKÁ, *Počátky jáchymovských radonových lázní (věda – nadšení – komerce)*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ – Petr KUBÁT a kol., *Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, Jihočeský sborník historický – Supplementum 3., České Budějovice 2009, s. 301–330.

František VICHTA, *Historie pražské paroplavby. Pražská paroplavební společnost*, České Budějovice 2008, s. 34.

Normativní prameny:

Sbírka zákonů a nařízení ČSR, Zákon č. 138/1948 Sb. o hospodaření s byty.

Sbírka zákonů a nařízení ČSR, Zákon č. 67/1925 Sb. o zavedení placené dovolené pro zaměstnance.

Sbírka zákonů a nařízení ČSR, Zákon č. 91/1918 Sb. o osmihodinové době pracovní.

Další použité zákony byly použity z citované literatury.

Pamětník:

Pamětník Blažena Erhartová (rozená Dušková), narozena 17. června 1919 v Kácově (Kácov 116, okres Kutná Hora). Rozhovor proběhl 20. 11. 2008.

9. Přílohy

Obrázek 1 – Kreslený vtip (Publikováno: Lucerna. humoristický týdeník, roč. X. (1933) č. 33, s. 1.)

Obrázek 2 – Kreslený vtip (Publikováno: Kvítko z čertovy zahrádky. Bezplatná příloha nedělního Českého slova. 18. 8. 1929, s. 7.)

Obrázek 3 – Kreslený vtip (Publikováno: Kvítko z čertovy zahrádky. Bezplatná příloha nedělního Českého slova. 11. 8. 1929, s. 5.)

Obrázek 4 – Pohled obce Senohraby z roku 1934. Na pohledu je zachycen Husův kámen, lávka přes potok Mnichovka, který teče kolem kopce, na němž se nachází zřícenina Hláška, vlakové nádraží v Senohrabech a koupadla na řece Sázava u Senohrab.

Obrázek 5 – Pohled obce Senohraby z roku 1933. Pohled zachycuje serpentýny vedoucí od vlakového nádraží do spodní části obce Senohrab, odkud se chodilo do místních říční lázní. Na koci v levé části pohledu se nachází osada Hrušov.

Ročník X

Číslo 33

LUCERNA

50 haléřů

50 haléřů

HUMORISTICKÝ TÝDENÍK

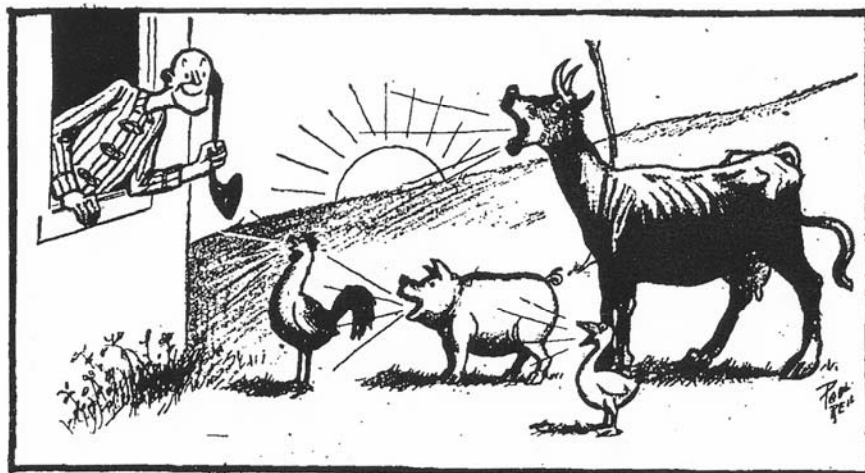

Jak to bylo v červenci.

„Kdepak vy se tu berete, pane rado?“

„Ale, hrom do toho, jsem tady na letním bytě!!!“

Obrázek 1

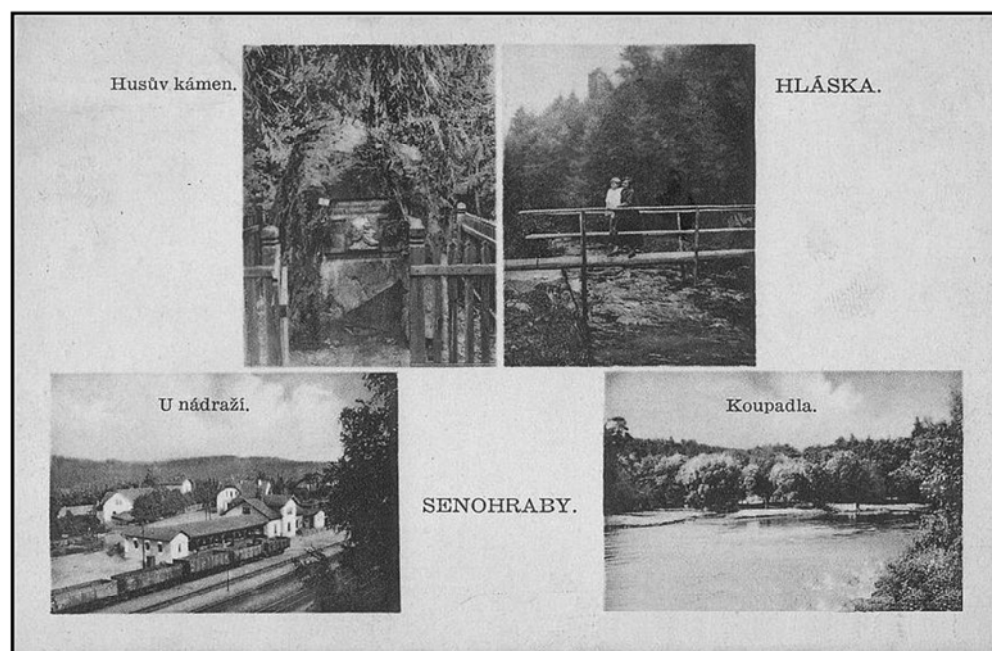
Obrázek 2;
Nedoslýchavý na letním bytě

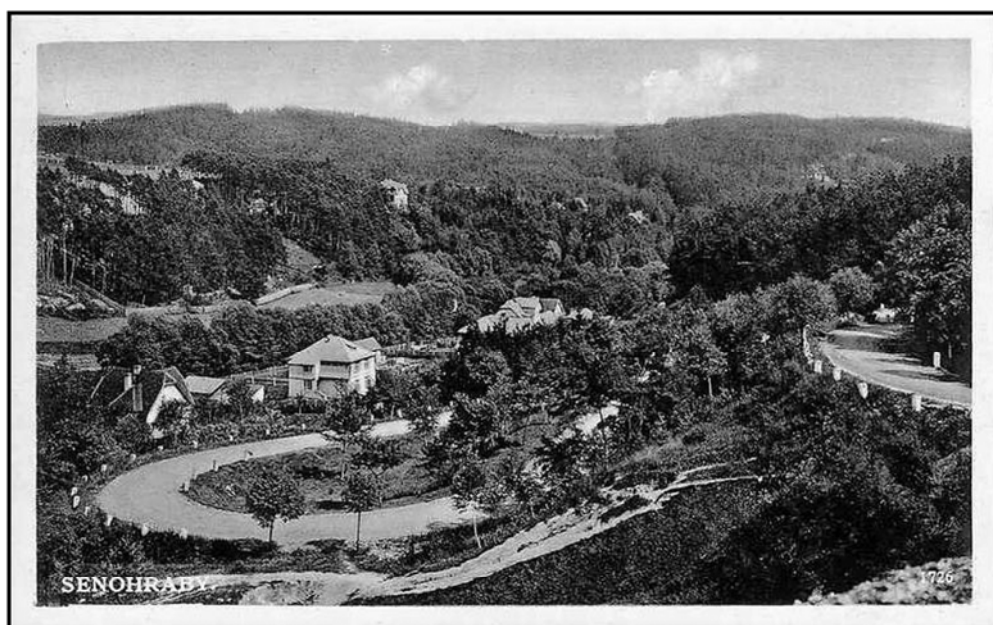
Obrázek 3;

Víš starej, dnes ráno si tu stěžoval ten Pražák. Koukal prej z okna a při tom prej mu spad dvířko do hnojnice. Musil prej potom půl hodiny lovit, než ho dostal ven.

Tak mu řekni, když chce u nás lovit, tak musí mít k tomu povolení a to stojí padesát korun.

Obrázek 4

Obrázek 5